

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Giedrius Tamaševičius

ŽINIASKLAIDOS LYDERIŲ
SOCIOLINGVISTINĖ KOMPETENCIJA
VISUOMENĖS TRANSFORMACIJŲ
KONTEKSTE

DAKTARO DISERTACIJA
HUMANITARINIAI MOKSLAI, FILOLOGIJA (04 H)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007–2011 metais Lietuvių kalbos institute.

Doktorantūros teisė suteikta Lietuvių kalbos institutui kartu su Vytauto Didžiojo universitetu 2003 m. liepos 15 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 926.

Mokslinė vadovė:

prof. habil. dr. Ineta Dabašinskienė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filologija (04 H))

Mokslinė konsultantė:

doc. dr. Loreta Vaicekauskienė (Lietuvių kalbos institutas, Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija (04 H))

TURINYS

1. ĮVADAS	5
1.1. TYRIMO OBJEKTAS, PROBLEMA IR NAUJUMAS	5
1.2. DARBO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI	6
1.3. TIRIAMOJI MEDŽIAGA	7
1.4. DARBE VARTOJAMOS SĄVOKOS	8
1.5. TEORIJA IR METODAI	10
1.6. TYRIMŲ APŽVALGA	11
1.7. GINAMIEJI TEIGINIAI	15
1.8. DARBO STRUKTŪRA	16
1.9. PUBLIKACIJOS DISERTACIJOS TEMA	16
1.10. DISERTACIJOS TEMA SKAITYTI PRANEŠIMAI	17
2. RADIJO IR TELEVIZIJOS KALBA VISUOMENĖS TRANSFORMACIJŲ KONTEKSTE	18
2.1. SAKY TINĖ ŽINIASKLAIDA IR KALBOS STANDARTO SKLAIDOS MISIJA	18
2.2. SOCIALINIŲ IR POLITINIŲ TRANSFORMACIJŲ POVEIKIS RADIJO IR TELEVIZIJOS KALBAI	23
2.2.1. Privatėjimas ir individualėjimas	23
2.2.2. Radijo ir televizijos komercializacija	25
2.2.3. Demokratėjimo procesai	26
2.3. LIETUVIŲ NORMATYVINĖS TRADICIJOS NUOSTATŲ RTV KALBOS ATŽVILGIU TYRIMAS	28
2.3.1. Tarpukario laikotarpis	28
2.3.2. Sovietų laikotarpis	31
2.3.3. Posovietinio laikotarpio permainos	35
2.3.4. Tyrimo apibendrinimas	40
3. SOCIOLINGVISTINĖS KOMPETENCIJOS TYRIMO TEORIJA, MEDŽIAGA IR METODAI	41
3.1. SOCIOLINGVISTINĖS KOMPETENCIJOS SAMPRATA	41
3.2. SOCIOLINGVISTINĖ STILIAUS SAMPRATA IR KOMUNIKACINĖS AKOMODACIJOS TEORIJA	44
3.3. KOMUNIKACIJOS SAKY TINĖJE ŽINIASKLAIDOJE YPATYBĖS IR VEIKSNIAI	48
3.3.1. Laidų žanrai	50
3.3.2. Dalyvių vaidmenys	52
3.3.3. Santykis su pašnekovu	53
3.4. LIETUVOS SAKY TINĖS ŽINIASKLAIDOS LYDERIAI. ASMENŲ IR LAIDŲ ATRANKA	55
3.5. ANALIZĖS MODELIS	61

4. ŽINIASKLAIDOS LYDERIŲ SOCIOLINGVISTINĖS KOMPETENCIJOS TYRIMAS	63
4.1. DAINININKO MARIJONO MIKUTAVIČIAUS ATVEJO ANALIZĖ	63
4.1.1. Laida MM1: laidos vedėjas	64
4.1.2. Laida MM2: laidos vedėjas	66
4.1.3. Laida MM3: ekspertas	67
4.1.4. Laida MM4: įžymybė	69
4.1.5. Laida MM5: laidos vedėjas	71
4.1.6. Laida MM6: įžymybė	72
4.1.7. Apibendrinimas	75
4.2. MOKSLININKO ALFREDO BUMBLAUSKO ATVEJO ANALIZĖ	76
4.2.1. Laida AB1: laidos vedėjas	78
4.2.2. Laida AB2: laidos vedėjas	79
4.2.3. Laida AB3: ekspertas	81
4.2.4. Laida AB4: laidos vedėjas	82
4.2.5. Laida AB5: ekspertas	84
4.2.6. Apibendrinimas	86
4.3. AKTORIAUS VYTAUTO ŠAPRANAUSKO ATVEJO ANALIZĖ	87
4.3.1. Laida VŠ1: laidos vedėjas	89
4.3.2. Laida VŠ2: laidos vedėjas	90
4.3.3. Laida VŠ3: įžymybė	92
4.3.4. Laida VŠ4: laidos vedėjas	94
4.3.5. Laida VŠ5: laidos vedėjas	97
4.3.6. Laida VŠ6: įžymybė	99
4.3.7. Apibendrinimas	101
4.4. PRAMOGINIŲ RENGINIŲ VEDĖJO ARNO KLIVEČKOS ATVEJO ANALIZĖ	102
4.4.1. Laida AK1: laidos vedėjas	104
4.4.2. Laida AK2: laidos vedėjas	107
4.4.3. Laida AK3: įžymybė	110
4.4.4. Laida AK4: įžymybė	112
4.4.5. Laida AK5: ekspertas	114
4.4.6. Apibendrinimas	116
4.5. SOCIOLINGVISTINĖS KOMPETENCIJOS TYRIMO REZULTATŲ APIBENDRINIMAS	117
5. IŠVADOS	120
6. LITERATŪRA	122
7. LENTELIŲ RODYKLĖ	130

1. ĮVADAS

1.1. TYRIMO OBJEKTAS, PROBLEMA IR NAUJUMAS

Normatyvinė lietuvių kalbos tradicija radijui ir televizijai (toliau RTV, Lietuvos – LRTV), kaip ir visai žiniasklaidai, kelia ypatingus reikalavimus reprezentuoti kalbos etaloną, skleisti visuomenėje bendrinės kalbos normas. Televizijos ir radijo laidų vedėjai greta žurnalistų ir kalbininkų yra pateikiami kaip orientyrai, į kuriuos turėtų lygiuotis visuomenė, remdamasi jų kalbos normų pastovumu ir taisyklingumu (žr. Pupkis 2005: 335). Tokia normatyvinė nuostata, susiformavusi dar nepriklausomoje Lietuvoje, buvo palaikoma sovietmečiu ir išliko iki dabar, „įsitvirtinusi kalbos normintojų tekstuose ir Valstybinės kalbos įstatyme, įvairiuose lietuvių kalbos politikos dokumentuose“ (Vaicekauskienė 2011a: 193). Dabartiniai LRTV laidų vedėjai yra nuolat kritikuojami dėl prastos kalbos, ypač peikiama pokalbių laidų vedėjų neprofesionalų (neturinčių žurnalistikos išsilavinimo) nenorminė tartis, kirčiavimo klaidos ir polinkis eteryje vartoti nekodifikuotą leksiką (žr. Pupkis 2006c). Pastarasis su kasdieniu, privačiu bendravimu siejamas kalbos lygmuo yra labiausiai pastebimas; teigiama, kad kalbėtojai jį pasirenka sąmoningiausiai (Trudgill 1999: 120). Normatyvinės tradicijos požiūriu normintojų neįteisinti, bendravimui privačioje aplinkoje būdingi žodžiai yra netinkami vartoti viešumoje, todėl kalbos kultūros tekstuose jų vartojimo pavyzdžiai pateikiami kaip leksikos klaidos (Miselytė–Urbanovič 2001; Rimkutė 2009), vertinami kaip žargonas ir – *ipse facto* – žemųjų socialinių sluoksnių kalbos apraiška (Miliūnaitė 2005: 48). Nepaisant kritikos, nuolatiniai pokalbių laidų vedėjai neprofesionalai žiūrovų laikomi eterio žvaigždėmis, pripažįstami kaip sakytinės žiniasklaidos lyderiai; populiarumu ir darbo pokalbių laidose patirtimi jie nenusileidžia profesionaliems RTV žurnalistams, todėl kiekvieną naują RTV sezoną gauna atsakomybę vesti labiausiai žiūrimas laidas.

Aprašytoji problema – konfliktas tarp oficialiai keliamų reikalavimų LRTV laidų vedėjų kalbai ir realios vartosenos – disertacijoje nagrinėjama keliant prielaidą, kad Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, įtakos kokybiniam LRTV kalbos pokyčiams turėjo tiek pastarojo ketvirčio amžiaus socialinės ir politinės transformacijos, tiek naujas sakytinės žiniasklaidos raidos etapas. Žiniasklaidos tyrėjų teigimu, viešosios erdvės privatėjimas, demokratėjimas, visuomenės individualizacija sutapo su televizijos kaip visuomenės auklėjimo ir ideologinio formavimo institucijos statuso praradimu (žr. Pečiulis 2005). Perėjus nuo konservatyviosios *paleotelevizijos* (visuomeninio transliuotojo monopolio) prie intymiosios *neotelevizijos* (komercinių televizijų) eros, iš esmės pakito ir santykis su auditorija: šiandien ji ne instrukcijų reikalinga neišsilavinusi liaudis, bet vartotojų visuomenė – komercinės reklamos

taikins, tikslinė auditorija (Ang 1991: 21). Šie pokyčiai turėjo įtakos ne vienos Europos šalies kalbos politikai RTV atžvilgiu – misiją skleisti bendrinės kalbos normas pakeitė tolerancija įvairioms kalbos atmainoms RTV eteryje (žr. Jungtinės Karalystės, Vokietijos ir Skandinavijos šalių RTV kalbos raidos aprašymą sk. 2.1.). Lietuvoje kalbos ideologija šiuo požiūriu sistemingai nebuvo tirta, todėl rengiant disertaciją atliktas ir lietuvių normatyvinės tradicijos nuostatų RTV kalbos atžvilgiu tyrimas, apimantis laikotarpį nuo pirmųjų radijo veiklos metų prieškarinio Lietuvoje iki mūsų dienų. Tyrimu siekta atskleisti sąsajas tarp minėtų transformacijų ir bendrinės lietuvių kalbos ideologijos.

Kalbėtojų gebėjimą vartoti ir interpretuoti kalbos formas pagal bendravimo situaciją ir visą komunikacijos kontekstą sociolingvistikos teorija vertina kaip sociolingvistinę (komunikacinę) kompetenciją (Hymes 1974). Vartoti kalbą, atitinkančią konkrečios komunikacinės situacijos kontekstą aktualu viešojo ir privataus bendravimo, rimtojo ir pramoginio žanro bruožų turinčiuose pokalbių laidose. Vienu iš esminių reikalavimų tokių laidų dalyviams (ypač vedėjams) tampa kalbos gyvumas, gebėjimas žaisti ją, kaitalioti formalųjį ir neformalųjį stilių. Būtent dabartinių ryškių televizijos asmenybių, šioje disertacijoje vadinamų sakytinės žiniasklaidos lyderiais, sociolingvistinė kompetencija yra antrojo šios disertacijos tyrimo objektas. Abiejų tyrimų rezultatais paremtos išvados leidžia įvertinti normatyvinės tradicijos reikalavimus šiuolaikinės Lietuvos sakytinės žiniasklaidos kalbai visuomenės transformacijų kontekste.

Disertacijoje keliami **hipotezė**, kad už prastą kalbą kalbos normintojų kritikuojami dabartinės sakytinės žiniasklaidos lyderiai iš tiesų išsiskiria gera sociolingvistine kompetencija, o jų kalba yra politinių ir socialinių transformacijų bei globalių permainų radijuje ir televizijoje atspindys.

1.2. DARBO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI

Disertacijos tikslas – atskleisti ideologines ir teorines skirtingų požiūrių į sakytinės žiniasklaidos kalbą priežastis, atlikti dabartinės Lietuvos sakytinės žiniasklaidos lyderių sociolingvistikos kompetencijos tyrimą ir įvertinti jų kalbos vartojimą atsižvelgiant į visuomenės pokyčių, žiniasklaidos ir komunikacinį kontekstą.

Darbo uždaviniai:

- 1) aptarti pagrindinius socialinius ir politinius XX a. antrosios pusės pokyčius, turėjusius įtakos kalbos vartojimui viešojoje erdvėje;
- 2) ištirti lietuvių normatyvinės tradicijos atstovų keliamų reikalavimų sakytinės žiniasklaidos kalbai raidą nuo Valstybės radiofono veiklos pradžios 1926 m. iki mūsų dienų;
- 3) ištirti pagrindinius normatyvinės kalbotyros ir sociolingvistikos teorijos skirtumus vertinant sociolingvistinę kompetenciją;

- 4) atlikti atrinktų sakytinės žiniasklaidos lyderių sociolingvistinės kompetencijos analizę, atsižvelgiant į stilistiškai žymėtų kalbos priemonių (leksikos ir morfologijos) vartojimo sąveiką su pagrindiniais komunikacijos sakytinėje žiniasklaidoje kintamaisiais: laidų žanru (pokalbio temomis), dalyvių vaidmenimis, santykiu su pašnekovais.

1.3. TIRIAMOJI MEDŽIAGA.

Atliekant pirmąjį – retrospektyvinį lietuvių normatyvinės tradicijos nuostatų – tyrimą, buvo kokybiškai analizuojami aktualūs sistemingos atrankos būdu pasirinkti tekstai: 7 tarpukario Lietuvos, 6 – sovietinio, 11 – atkurtos nepriklausomybės laikotarpio, paskelbti periodiniuose „Gimtosios kalbos“¹, „Kalbos kultūros“² ir „Mūsų kalbos“³ leidiniuose (nuo 1933 iki 2011 m.), žymių kalbininkų raštuose (Balčikonis 1978), kalbos kultūros teorijai skirtose mokslo studijose (Pupkis 1980; 2005), kituose normintojų veikaluose (Miliūnaitė 2006; 2009).

Antrasis – žiniasklaidos lyderių sociolingvistinės kompetencijos – tyrimas apima dabartinį 2009–2011 metų laikotarpį. Analizuojant sakytinės žiniasklaidos lyderių kalbą, jų sociolingvistinę kompetenciją, ypatingą reikšmę įgyja komunikacinės situacijos pokytis – būtent tuomet atsiskleidžia, ar kalbėtojas geba prisitaikyti prie kito vaidmens, kitų pašnekovų, kitos (tikslinės) auditorijos. Parenkant šiam tyrimui sakytinės žiniasklaidos lyderius labiausiai buvo atsižvelgta į tai, kad pokalbių laidose jiems tektų dalyvauti įvairiais vaidmenimis. Politikai pokalbių laidose dažniausiai dalyvauja kaip ekspertai arba įžymybės, tačiau jiems laidų vesti netenka; žurnalistai profesionalai (laidų vedėjai) retai kviečiami dalyvauti kitose laidose kaip įžymybės ar ekspertai, todėl šių profesijų atstovų buvo atsisakyta. 2009–2011 m. tiriamuoju laikotarpiu iš maždaug 15 bent iš dalies atrankos kriterijus atitikusių pokalbių laidų vedėjų neprofesionalų buvo pasirinkti keturi kandidatai – dainininkas Marijonas Mikutavičius, buvęs pramoginių renginių vedėjas Arnas Klivečka, aktorius Vytautas Šapranauskas ir mokslininkas Alfredas Bumblauskas (išsamiau žr. 3.4.). Atrenkant tiriamuosius remtasi tokiais kriterijais:

- 1) **Professionalumas kitose srityse.** Prieš išgarsėdami televizijoje tiriamieji buvo pripažinti kaip savo srities profesionalai. Šis kriterijus sietinas su svarbiu LRTV istorinės raidos aspektu: nuo 9 deš. pabaigos ryškia naujove tapo

¹ „Gimtosios kalbos“ leidimas nutrūko 1941 m. Keli į JAV pasitraukę leidinio bendradarbiai atgaivino „Gimtąją kalbą“ išėivijoje. Čia ji buvo leidžiama 1958–1968 m. 1990 m. Lietuvoje atkurtas „Gimtosios kalbos“ žurnalas perėmė prieškarinio leidinio tikslus ir tradicijas.

² „Kalbos kultūra“ – LTSR Mokslų akademijos iniciatyva 1961 metais pradėtas leisti periodinis mokslo leidinys, nuo 1991 m. jį leidžia Lietuvių kalbos institutas.

³ „Mūsų kalba“ – periodinis LTSR kraštotyros ir paminklų apsaugos draugijos kalbos sekcijos leidinys, ėjęs 1968–1989 m.

atsakomybę už televizijos ir radijo laidas suteikti ir neprofesionalams, t. y. žmonėms, specialiai neparengtiems dirbti LRTV. Pagal profesines sritis LRTV pokalbių laidų vedėjai atstovauja populiariosios kultūros, meno ir mokslo sritims.

- 2) **Ilgametė darbo LRTV patirtis.** Tiriamieji daugiau nei 10 metų veda populiarias pokalbių laidas ir tuo yra žinomi didžiajai daliai Lietuvos visuomenės daliai. Išgarsėjimas per LRTV prisideda ir prie jų populiarėjimo, susijusio su pagrindine veikla.
- 3) **Atliekamų vaidmenų žiniasklaidoje įvairovė.** Įvairių žanrų pokalbių laidose tiriamieji dalyvauja skirtingais vaidmenimis. Kaip įžymybės jie yra nuolat kviečiami dalyvauti pokalbių šou laidose, o kaip ekspertai – debatų laidose.

Šio tyrimo medžiagą sudaro 20 laidų išrašų (17 televizijos ir 3 radijo laidos). Bumblausko ir Klivečkos atvejui buvo atrinkta po penkias laidas, o Mikutavičiaus ir Šapranausko – po šešias laidas. Jos buvo transliuotos per keturis televizijos kanalus (LTV, TV3, BTV, TV6) ir dvi radijo stotis („Lietuvos radiją“, toliau LR, ir „Žinių radiją“). Bendra laidų trukmė – 12 valandų. Tiriamųjų kalbos apimtis buvo skaičiuojama žodžiais: iš viso tirtose laidose Šapranauskas pavartojo 7500, Mikutavičius – 7700, Klivečka – 9100, o Bumblauskas – 9600 žodžių. Nuo bendro kiekvieno tiriamojo atskiroje laidoje pavartotų žodžių kiekio buvo skaičiuojamas neformalios leksikos vienetų vartojimo procentas.

1.4. DARBE VARTOJAMOS SĄVOKOS

Akomodacijos terminu nusakomos pagrindinės kalbinės ir komunikacinės strategijos, kuriomis siekiama prisitaikyti prie pašnekovo ar auditorijos. Išskiriamos dvi akomodacijos formos – **konvergencija** ir **divergencija**. Pirmoji yra laikoma pagrindine, įprastine akomodacijos forma. Ji remiasi socialinių ir psichologinių tyrimų apie panašumo potraukį (angl. *similarity-attraction*) postulatu, kad individas yra linkęs siekti kito individo palankumo, mažindamas tarp jų esančias skirtybes. Kalbėtojas stengiasi panašiai tarti, vartoti tokią pačią leksiką, taikytis prie pašnekovui priimtinesnės pokalbio temos, jo jausmų (Giles, Powesland 1975: 234). Divergencijos atveju kalbėtojas nekeičia savo kalbėjimo stiliaus arba keičia jį taip, kad skirtumas nuo pašnekovo kalbos dar labiau išryškėtų. Divergenciją kalbėtojas pasitelkia siekdamas pabrėžti savo skirtingumą nuo pašnekovų, didesnę socialinę distanciją – parodyti, kad jis nepriklauso jų socialinei grupei (Coupland 2010b: 22). Kalbėtojo gebėjimą taikytis prie pašnekovo arba atsiriboti nuo jo lemia jo paties kalbinis repertuaras ir sociolingvistinė kompetencija, t. y., kaip jis pajėgia įvertinti tam tikrą komunikacinę situaciją ir savo vaidmenį joje (pasirinkti kalbinį kodą ar stilių, priartinantį prie pašnekovo arba sukuriantį atstumą).

Kalbinis repertuaras yra kalbinių galimybių visuma, prieinama kalbėtojai, tam tikruose kontekstuose įgyvendinančiam komunikacinius tikslus. Kalbinis repertuaras yra neatsiejamas nuo komunikacinės (sociolingvistinės) kompetencijos. Kiekvienas kalbėtojas turi galimybę iš savo kalbinio repertuaro rinktis kalbines priemones (fonetines, fonologines, gramatines (morfologines, sintaksines), leksines ir pragmatines), kurios geriausiai atitiktų bendravimo formalųjį oficialų arba neformalųjį privatų kontekstą (Pütz 2004).

Kolokvializacija (angl. *colloquial* – neformalus, būdingas šnekamajai kalbai) – polinkis viešumoje vartoti neformaliajam stiliui būdingą leksiką, sintaksines šneamosios kalbos struktūras, sakinines kalbos citas, perpasakojimus ir pan. (Fairclough 1995).

Socialinis (komunikacijos) kontekstas. Konteksto elementus, reikšmingus kiekvienai komunikacinei situacijai, nusako akronimas SPEAKING (angl. *setting and scene, participants, ends, act sequences, key, instrumentalities, norms, genres*) – tai bendravimo aplinka ir aplinkybės, dalyviai, tikslai, atskirų kalbos aktų kaita, kalbėjimo stilius, kalbos perteikimo būdai ir priemonės, kalbinės elgsenos normos, žanrai (žr. Hymes 1974). Būtent šių socialinės situacijos veiksnių visuma (socialinis kontekstas) gali turėti įtakos kiekvieno kalbėtojo kalbiniam elgesiui ir lemti kalbėjimo stiliaus kaitą (angl. *style shift*). Sociolingvistinės kompetencijos tyrime socialiniam RTV pokalbių laidų kontekstui apibūdinti išskiriami šie veiksniai (vadinamieji socialiniai kintamieji): laidos žanras, komunikacijos dalyvių vaidmenys, santykiai tarp pašnekovų (maža socialinė distancija ar didelė socialinė distancija). Socialinį RTV pokalbio kontekstą nusako tai, kokia aplinka kuriama laidoje (formalesnė ar neformalesnė) ir tai, kokia komunikacijos funkcija atliekama. RTV pokalbių laidų atveju šiuos veiksnius labiausiai lemia laidos žanras. Kokius kalbos variantus RTV pokalbių laidose rinksis kalbėtojai, taip pat lemia ir pokalbio dalyvių vaidmenys, jų santykiai su pašnekovais, socialinis statusas (solidarumo ir statuso veiksniams svarbus yra pašnekovų pažinties laipsnis, vertybinės nuostatos, amžius ir lytis).

Sociolingvistinės kompetencijos terminas yra siejamas su kalbėtojo gebėjimu vartoti ir interpretuoti kalbos formas pagal bendravimo situaciją, atsižvelgti į kontekstą. Sociolingvistinė kompetencija – tai kiekvieno kalbėtojo stilistinis repertuaras, tiesiogiai veikiamas jo socialinių patirčių, dažnai ir išsilavinimo. Nors įprasta teigti, kad formalioje aplinkoje vartojamas formalusis stilius, o neformalioje – neformalusis, kalbėtojai nesirenka stiliaus vien taikydami į tam tikrą konkrečios socialinės situacijos formalumo lygį. Manipuliuodami stilistinio pasirinkimo galimybėmis jie gali daryti poveikį savo pašnekovams, keisti komunikacinės situacijos pobūdį ir santykius su pašnekovais (Trudgill 1999: 119).

Stiliaus formalumas ir neformalumas. Tiriant kalbėtojų sociolingvistinę kompetenciją ir aptariant, kaip konkretūs kalbiniai pasirinkimai atitinka komunikacinę situaciją, viena iš esminių sąvokų yra kalbinio stiliaus formalumo-neformalumo skalė arba kontinuumas (angl. *formality-informality continuum*). Kiekvienoje

kalboje esančios tam tikrės stilistinės diferenciacijos potencialas leidžia kalbėtojui tinkamai atsižvelgti į konkrečią komunikacinę situaciją. Labiausiai formali kalba apima kruopščiai organizuotą diskursą, kuriame kiek įmanoma laikomasi neutralios bendrinės kalbos normų. Neformaliausia kalbos apraiška yra mažai struktūruota, joje daug kasdienės kalbos pasakymų, prasilenkiama su normine kalba (vartojamas slengas, regionalizmai, kodų kaita) (Crystal 1992: 142).

Visuomenės transformacijomis šiame tyrime yra laikomos Europos šalių XX a. pabaigos socialinės ir politinės permainos, turėjusios įtakos žiniasklaidos kalbos pokyčiams. Dauguma tyrėjų taip įvardija Vakarų visuomenės neformalėjimą, nykstančias ribas tarp viešosios ir privačiosios erdvės, augančią individualizaciją ir nacionalinių valstybių reikšmės menkėjimą, susijusį su globalizacijos procesais. Vidurio ir Rytų Europos šalims aktualus buvo politinis XX a. pabaigos virsmas – staigus perėjimas nuo nelaisvos komunistinės prie demokratinės pilietinės visuomenės sanklodos, nuo planinės prie rinkos ekonomikos (Coupland 2010a; Krzyżanowski, Wodak 2009).

Žiniasklaidos lyderiai. Sociolingvistikos požiūriu ryškios RTV asmenybės laikomos kalbinei bendruomenei sektiniais pavyzdžiais (angl. *model speakers*). disertacijoje lyderiais vadinamos ryškiausios Lietuvos televizijos asmenybės, savo populiarumo neprarandančios jau daugiau nei dešimtmetį. Tai nėra RTV žurnalistikos mokslus baigę profesionalai, bet ir ne vienadienės ar vieno televizijos sezono žvaigždės. Jų vedamose laidose tikimasi didžiausio žiūrovų dėmesio, jų pasisakymai tampa interneto naujienų portalų antraštėmis, kaip įžymybės jie yra nuolat kviečiami dalyvauti įvairiose gyvenimo būdo, pokalbių šou laidose arba kaip ekspertai – debatų laidose. Normatyvinė tradicija Lietuvoje iš šių žmonių, ne tik kaip iš viešųjų kalbėtojų, bet ir kaip iš visuomenės autoritetų, reikalauja kalbėti elitine kalba – taisyklinga, atitinkančia preskripyviusius viešosios kalbos reikalavimus.

1.5. TEORIJA IR METODAI

Šiame darbe remiamasi sakytinės žiniasklaidos tyrimuose taikoma teorija, apariančia esmines komunikacijos RTV laidose ypatybes: laidų žanrus, dalyvių vaidmenis, pokalbio temų ir santykio su auditorija reikšmę (Scanell 1991; Pečiulis 2002; Bonner 2003). Komunikacija sakytinėje žiniasklaidoje yra artima kasdienei, todėl ją tiriant galima pasitelkti ir pagrindines sociolingvistinės analizės dimensijas, taikomas kasdienių pokalbių analizei: nustatant bendravimo aplinkybes (formalumo dimensija), kalbėjimo tikslą (funkcijos dimensija), santykius tarp pašnekovų (solidarumo ir galios dimensijos) (Tannen 1993; Cameron 2003; Holmes 2008). Pokalbių laidų vedėjai ir dalyviai vertinami pagal savo gebėjimą reaguoti į komunikacinę situaciją, atsižvelgti į pašnekovą, todėl empirinei medžiagai tirti pasitelkiama sociolingvistinės (komunikacinės) kompetencijos teorija (Hymes 1974; Milroy, Milroy

1999; Holmes 2008) ir su sociolingvistine stiliaus samprata siejama komunikacijos akomodacijos teorija (Gilles, Powesland 1997; Coupland 2007).

Žiniasklaidos lyderių kalba disertacijoje analizuota kiekybiniu ir kokybiniu metodais (daugiau žr. 3.5). Skaičiuojami buvo tik tie leksikos lygmens vienetai, kurie yra nekodifikuoti, todėl dažnai laikomi nevartotiniais bendrinėje lietuvių kalboje (svetimos kilmės tarmybės, slengo žodžiai ir pasakymai, žargonybės, žodžiai, įtraukti į „Didžiųjų kalbos klaidų sąrašą“). Į kiekybinę analizę nebuvo įtraukti vadinamieji šnekamosios kalbos žodžiai, dažnai vartojami perkeltine reikšme ir norminamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose žymimi žyma *šnek*. Tokio skyrimo imtasi siekiant išskirti tuos atvejus, kai tiriamieji vartojo bendrinėje kalboje neįteisintą, taigi ir lietuvių normatyvinės tradicijos požiūriu viešojoje vartosenoje neteiktiną leksiką. Daroma prielaida, kad tiriamieji, daug metų dirbdami eterijoje yra susidūrę su kalbos inspekcijos kontrole ir žino vedėjų kalbai taikomus reikalavimus, todėl vartoti tokią leksiką renkasi sąmoningai. Į kiekybinę analizę buvo įtraukti ir morfologijos lygmens duomenys – žodžių fleksijų trumpinimo atvejai.

Sociolingvistinės kompetencijos tyrimo analizės dalys pradedamos trumpa įžanga, kurioje pristatomos į tyrimą įtrauktos laidos, tiriamojo vaidmenys, pašnekovai, su kuriais jam teko bendrauti. Toliau interpretuojami empirijos analizės metu gauti kiekybiniai duomenys:

- 1) neformaliojo stiliaus leksikos vartosenos polinkiai (išraiška procentais pagal santykį su visų tiriamojo pavartotų žodžių skaičiumi). Lyginant visų atvejo laidų duomenis nustatoma, kurioje laidoje tiriamasis vartojo daugiausiai neformaliojo stiliaus leksikos, kurioje – mažiausiai;
- 2) morfologijos lygmens duomenys – santykis tarp to, kiek kartų kalbėtojas pavartojo redukuotas fleksijas, ir visų atvejų, kai žodžių galūnės galėjo būti redukuotos.

Kiekvieno tiriamojo sociolingvistinė kompetencija vertinama pagal neformaliojo stiliaus leksikos vartojimo kiekybinius duomenis. Morfologijos lygmens duomenys aptariami nustatant koreliacijas su leksikos vartojimu. Tiriamųjų kalbiniai pasirinkimai kiekvienu atveju bus interpretuojami įvardijant lemiamos įtakos turėjusius veiksnius, t. y. į ką labiausiai atsižvelgė kalbėtojas, vartodamas neformaliojo stiliaus leksiką – laidos žanrą, savo vaidmenį joje ar santykį su pašnekovu. Apibendrinant visą atvejį, aptariamos priežastys, lėmusios dažnesnį ar retesnį neformaliojo stiliaus leksikos vartojimą laidoje. Analizės dalies pabaigoje pristatomas visų keturių tiriamųjų kalbos analizės apibendrinimas.

1.6. TYRIMŲ APŽVALGA

Viešosios erdvės privatėjimo apraiškos žiniasklaidoje ir ypač televizijoje yra nemažai tyrinėtose įvairiose šalyse. Pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos televizijos

raidos tyrimai parodė, kad komercializacijos veikiama šiuolaikinė žiniasklaida į savo auditoriją orientuojasi kaip į vartotojus, todėl pramoginė funkcija joje pranoksta informacinę, o privatus, neformalus bendravimo pobūdis – viešąjį. Kalbos vartosenos požiūriu šios permainos pasireiškia Normanno Fairclougho įvardintais konversacionalizacijos (angl. *conversationalisation*), arba slinkties privataus pokalbio link, ir kolokvializacijos (angl. *colloquialisation*), arba neformaliajai kalbinei raiškai būdingų elementų vartojimo viešumoje, reiškiniiais (Fairclough 2005). Šią Fairclougho teoriją patvirtino tekstynų lingvistikos metodu atliktas Didžiosios Britanijos parlamento rinkimams skirtų debatų laidų, transliuotų skirtingais dešimtmečiais, kalbos tyrimas, parodęs aiškų televizijos laidų dalyvių polinkį vartoti vis daugiau žymėtų neformaliojo stiliaus elementų (Pearce 2005).

Žiniasklaida yra laikoma viena iš pagrindinių nacionalinių valstybių homogeniškumą kuriančių veiksnių. Simbolinė jos reikšmė neretai prilyginama valstybinės vėliavos ir himno vaidmeniui. Vienas iš naujausių nacionalizmo ideologijos poveikio kalbos politikos apraiškoms televizijoje tyrimų atliktas Pietų Korėjoje (Sung-Yul Park 2010), kurioje televizijai iki šiol būdingas tarpukariu ir pirmaisiais dešimtmečiais po Antrojo pasaulinio karo Europos sakininės žiniasklaidos turėtas autoritetingos nacionalinės institucijos statusas. Turima atsakomybė už tautos vienybę užtikrinančios nacionalinės vertybės – oficialiosios bendrinės kalbos – puoselėjimą ir propagavimą, misija mokyti auditoriją taisyklingos bendrinės kalbos vartosenos ir ginti ją nuo neigiamos anglų kalbos įtakos šiandieninėje Korėjos televizijoje susiduria su globalizacijos iššūkiais, visų pirma komercializacija. Josephas Sung-Yul Parkas konstatuoja, kad nacionalinių televizijų vadovams tenka spręsti dilemą – ar taikytis prie auditorijos poreikių ir teikti pirmenybę pramoginėms laidoms, leidžiant jose vartoti ne vien pavyzdinę bendrinę kalbą, ar ir toliau vykdyti oficialiąją lingvistinio nacionalizmo programą ir tokiu būdu rizikuoti prarasti žiūrovus, o rinką užleisti ideologinių įpareigojimų nesaistomiems kabelinės ir internetinės televizijos kanalams (Sung-Yul Park 2010).

Lingvistinio nacionalizmo ideologijos poveikis Rytų Europos šalių žiniasklaidai yra tirtas aptariant politinių ir socialinių transformacijų apraiškas šiuolaikinėje Balkanų šalių žiniasklaidoje (Busch 2009). Dešimtojo dešimtmečio viduryje bendrinės kalbos sklaidos per žiniasklaidą misija tapo aktuali daugeliui buvusios Jugoslavijos teritorijoje susikūrusių valstybių. Lingvistinio nacionalizmo ideologija iš žiniasklaidos šiose šalyse reikalavo vartoti nuo kitų kalbų įtakos išgrynintą kalbos atmainą ir taip konsoliduoti visuomenę, ugdyti tautinę tapatybę, pabrėžti atskirtį nuo kaimyninių tautų. Tačiau šiuo metu Balkanuose formuojasi naujas daugiakalbės, kelias valstybes apimančios sakininės žiniasklaidos tipas, kuriam yra priimtinos ne tik įvairios vienos kalbos atmainos, bet ir skirtingos kalbos. Peržengti valstybių sienas ir pasiekti kiek įmanoma platesnę ir įvairesnę auditoriją transliuotojus verčia komercinės sėkmės siekis. Šie pokyčiai tyrėjų yra siejami su globaliaisiais

bendrinių kalbų destandartizacijos ir demotizacijos procesais (Busch 2009)⁴. Oficialiosios kalbos ideologijos ir sakinės žiniasklaidos permainų Lenkijoje tyrimas parodė, kad šioje šalyje yra tęsiama lenkų kalbos kultūros tradicija pirmenybę teikti rašytinei kalbai, susitelkti į gramatikos taisyklingumo ir stilistinių normų laikymosi reikalavimus, todėl globalūs viešosios erdvės konversacionalizacijos ir kolokvializacijos reiškiniai kalbos normintojų darbuose vertinami kaip bendrinės kalbos nuosmukio apraiška, neigiama Vakarų kultūros įtaka (Duszak 2006).

Artimiausias šios disertacijos temai yra visuomenės ir žiniasklaidos transformacijų poveikio kalbai tyrimas Čekijos televizijoje (Hedin 2005). Čekija, kaip ir Lietuva, patyrė tą patį perėjimą nuo valstybės propagandinę funkciją atliekančios žiniasklaidos prie demokratinės, komercializuotos, tenkinančios vartotojų visuomenės poreikius. Abi šalys sieja ir bendra normatyvinė kalbos politika. Čekijoje, kaip ir Lietuvoje, galioja įstatymu įtvirtinta nuostata iš visų sakinės žiniasklaidos laidų vedėjų reikalauti vartoti vien standartinę kalbos atmainą, nors Čekijoje skirtumas tarp oficialiojo kalbos standarto ir visuotinai vartojamos kalbos atmainos yra itin didelis (kalbinė situacija Čekijoje yra vertinama kaip diglosijos atvejis). Kiekybinis Toros Hedin tyrimas atskleidė, kada ir kokia atmaina (pagal fonologijos ir morfologijos duomenis) dominuoja skirtingose pokalbių laidose. Kokybinė 15 pokalbių laidų kalbos analizė parodė, kokie socialiniai veiksniai lėmė, kad visuomeninio transliuotojo debatų laidose buvo vartojama daugiau bendrinė, o kitose, daugiau pramoginėse, komercinių transliuotojų laidose – vadinamoji paprastoji čekų kalbos atmaina. Itin svarbi Hedin darbo dalis – aptariamas perėjimas nuo komunistinės prie demokratinės televizijos ir kalbos keliose komunistinio laikotarpio laidose tyrimas, patvirtinęs prielaidą, kad tuomet televizijoje beveik be išimčių vartota vien bendrinė čekų kalbos atmaina.

Lietuvoje politinių visuomenės transformacijų poveikį rašytinei žiniasklaidai iš socialinių mokslų pozicijos yra aptarusi Laima Nevinskaitė (Nevinskaitė 2006). Žynginto Pečiulio darbuose yra aptarti globalūs pokyčiai, televiziją Lietuvoje ypač paveikę XX a. pabaigoje (Pečiulis 2002, 2005, 2007).

Mūsų tyrimui itin aktualias privačios, individualios, šnekamosios kalbos įsigalėjimo viešumoje priežastis viena iš pirmųjų Lietuvoje yra pristačiusi Rūta Marcinkevičienė. Visų pirma, tai viešosios erdvės nykimą sukėlęs vartotojiškos visuomenės įsigalėjimas (apibūdintas Jürgeno Habermaso), lėmęs, kad žiniasklaida, virtusi

---

⁴ Destandartizacijos ir demotizacijos sąvokas vartoja sociolingvistai, tiriantys Europos bendrinių kalbų raidą per pastaruosius penkis dešimtmečius pokyčių procesams įvardinti (Coupland, Kristiansen 2011). Destandartizacijos sąvoka taikoma tais atvejais, kai įtvirtinta bendrinė kalba praranda savo kaip vieningos „geros“ kalbos pozicijas. Demokratizacijos procesams atvėrus kelią į viešąją erdvę įvairioms kalbos atmainoms, vienos bendrinės kalbos ideologijos atsisakoma. Demotizacijos atveju vienos geros kalbos ideologija išlieka nepakitusi, tačiau keičiasi geros kalbos turinys. Žemesnį statusą turėjusi atmaina įgauna didesnę vertę, tampa „geriausia“ kalba (Coupland, Kristiansen 2011: 28). Šie reiškiniai nėra priešingi vienas kitam, tačiau gali būti vienas kito pasekmė.

reklamos ir politinių jėgų įkaite, ėmė pataikauti žiūrovams ir skaitytojams, tenkindama jų skonį (Habermas 1990). Žiniasklaidos, ypač RTV, derinimasis prie privataus gyvenimo temų ir vertybių, dėmesys individui, sumažėjęs socialinis nuotolis atskleidė viešojo gyvenimo personalėjimo tendenciją, o drauge ir konversacionalizaciją – slinktį privataus pokalbio link ir kalbos paprastėjimą (Marcinkevičienė 2009).

Lietuvių kalbotyroje šios disertacijos temai artimiausias yra 2009 m. atliktas TV ir radijo laidų vedėjų nuostatų ir požiūrio į viešąją kalbą ir kalbos politiką tyrimas (Girčienė 2010; Vaicekauskienė 2011a, 2011b)⁵. Jame pirmą kartą buvo suformuluotos ir šio tyrimo probleminio klausimo prielaidos – vertybinis, ideologinis konfliktas tarp realios kalbos vartosenos sakytinėje Lietuvos žiniasklaidoje ir oficialiosios lietuvių kalbos ideologijos tradicijos, kuri nepaisydama žiniasklaidos raidos pokyčių „TV ir radiją laiko sritimis, kuriose turi būti vartojama griežtai sunorminta bendrinė kalba“ (Vaicekauskienė 2011a:196). Minėtame tyrime remiamasi teorine prielaida, kad „žurnalistų nuostatos bent iš dalies turėtų sietis su realiąja kalbos vartoseną televizijoje ir radijuje ir leistų paaiškinti nemažą viešosios kalbos variantų įvairovę“ (Vaicekauskienė 2011a:196). Paaiškėjo, kad didžioji dauguma tirtų žurnalistų yra linkusi palaikyti paprastąjį standartą viešojoje erdvėje, tačiau žurnalistų nuostatos labiausiai priklauso nuo laidos tipo ir adresato: atsižvelgti į auditoriją ir dėl komunikacijos poveikimo rinktis neformaliąją, paprastąją kalbą labiausiai yra linkę pramoginių, jaunimo laidų vedėjai (Vaicekauskienė 2011a). Neformalią kalbinę raišką (bendrinės kalbos normų laužymą) daugelis radijo ir televizijos laidų vedėjų renka sąmoningai, jų pačių teigimu, atsižvelgdami į laidos formatą ir adresatą, siekdami efektyvesnės komunikacijos ir kalbos ekspresyvumo. Tai nėra tiesmukas privačiojo registro perkėlimas į viešąją erdvę, bet tiek laidos vedėjo, tiek adresato komunikacinės kompetencijos reikalaujantis, komunikacijos poveikumą skatinantis kalbinis, intelektinis žaidimas, padedantis kurti ekspresyvų šio meto žiniasklaidai būdingą foną, neformalią tam tikro stiliaus laidų aplinką (Girčienė 2010). Šias išvadas patvirtino ir Skaistės Aleksandravičiūtės atlikto pokalbių laidų vedėjų kalbos tyrimo rezultatai, parodę, kad tiek publicistinių, tiek pramoginių laidų vedėjų pasirinkimas, kur kalbėti paprastąja kalba, o kur bendrine, yra sąmoningas, daromas derinantis prie laidos adresato ir pašnekovo (Aleksandravičiūtė 2011).

Skirtingų laikotarpių LRTV kalba iki šiol sistemiškiau nebuvo tirta. Vienas iš pirmųjų žvalgomojo pobūdžio tyrimų⁶ atskleidė diskurso slinktį nuo sovietinio negyvo, nežymių variantų teturinčio homofoniško monologo prie dabartinio įvai-

⁵ Tyrimas atliktas vykdant Lietuvių kalbos instituto, Latvių kalbos instituto ir Liepojos universiteto projektą „Baltų sociolingvistika (BalSoc): kalbinė visuomenės savimonė Lietuvoje ir Latvijoje“. Projektą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, vadovė Loreta Vaicekauskienė.

⁶ Jis buvo atliktas, vykdant projektą „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai, 2010–2013“. Projektą vykdo Lietuvių kalbos institutas, vadovė Loreta Vaicekauskienė, remia Lietuvos mokslo taryba.

riastilio, kartais ir netaisyklingo, bet gyvai produkuojamo polifoninio kalbėjimo (Girčienė, Tamaševičius 2012).

Perėjimas nuo valstybės ideologijai tarnaujančios prie komercinių interesų veikiamos viešosios erdvės, nuo auklėjimo prie pramogų teikėjos misijos žiniasklaidoje turėjo įtakos LRTV veikėjų vaidmenims. Nevinskaitės atliktas tyrimas parodė, kad prasidėjus komerciniam žiniasklaidos laikotarpiui (nuo 1993 m.), savo vaidmenį visiškai prarado sovietmečio LRTV lyderiai – diktoriai. Gerokai sumažėjo ir vadinamųjų herojų, neatsiejamų nuo propagandinės LRTV misijos sovietiniais laikais. Šiandienėje televizijoje jie dažniausiai atlieka tik nukentėjusiųjų, pagalbos ieškančiųjų vaidmenį. Viena ryškiausių su LRTV kalbėtojų vaidmenimis susijusių permainų – išaugusi įžymybių reikšmė. Sovietiniu laikotarpiu įžymybėmis buvo laikomi literatūros, teatro ir meno kūrėjai, o šiandieninėje LRTV jų vietą užėmė populiariosios kultūros atstovai (Nevinskaitė 2012).

1.7. GINAMIEJI TEIGINIAI

- 1) Lietuvoje įvykę socialiniai ir politiniai pokyčiai nepakeitė požiūrio į sakinę žiniasklaidą kaip į vieną iš pagrindinių masinio bendrinės kalbos etalono propagavimo priemonių; reikalavimai laidų vedėjų kalbai, taikomi pabrėžtinai formaliam ir viešam bendravimui, nepasikeitė nuo pirmųjų radijo veiklos metų. Atvejai, kai žiniasklaidos lyderiai, pasitelkę platesnį kalbinį repertuarą pokalbių laidose, vartoja ne vien bendrinėje kalboje įteisintus žodžius, bet ir neformaliojo stiliaus leksiką, vertinami kaip kalbos klaidos, rodančios jų kompetencijos trūkumą.
- 2) Dėl ypatingos konteksto įvairovės ir pašnekovų socialinių skirtumų šiuolaikiniai RTV laidų vedėjai skirtingai nei prieš kelis dešimtmečius atsiduria daugybėje įvairiausių komunikacinių situacijų: nuo formaliausių, kai bendraujama oficialiai, diskursas itin formalizuotas ir specialiai organizuotas, iki visiškai neformalių, artimų kasdieniams, privatiems, familiariems pokalbiams. Šiandieninėje žiniasklaidoje nebelikus aiškių ribų tarp viešosios ir privačiosios erdvės formaliojo ar neformaliojo stiliaus vartojimas, kaip ir kasdienės komunikacijos atveju, priklauso nuo konkrečią komunikacinę situaciją lemiančių veiksnių.
- 3) Šiuolaikinėse pokalbių laidose žiniasklaidos lyderių sociolingvistinę kompetenciją patvirtina situaciškai pagrįsta stiliaus kaita formalumo–neformalumo skalėje. Laidose, kuriose įprasta peržengti viešumo ir privatumo ribas, neformaliojo stiliaus (nenorminės leksikos) vartojimą lemia pagrindinių komunikacijos RTV veiksnių (žanro, vaidmens, santykio su pašnekovais) koreliacijos.

1.8. DARBO STRUKTŪRA

Disertaciją sudaro įvadas ir trys dėstomosios dalys. Pirmojoje jų aptariamas esminių politinių ir socialinių transformacijų, sakininės žiniasklaidos misijos pokyčių poveikis kalbai. Pirmajame skyriuje pristatomas pradinis RTV raidos laikotarpis, kuriuo daugelyje Europos šalių (tarp jų ir Lietuvoje) iš sakininės žiniasklaidos buvo reikalaujama atlikti visuomeninę ugdymo, auklėjimo ir standartinės kalbos mokymo funkciją. Antrajame skyriuje pristatomos žiniasklaidos kalbos pokyčiams įtakos turėjusios globalios visuomenės transformacijos – viešosios erdvės privatėjimo, individualėjimo, RTV komercializacijos ir visuomenės demokratėjimo reiškiniai.

Trečiajame skyriuje pristatomas lietuvių normatyvinės tradicijos požiūris į LRTV kalbą raidos tyrimas, aptariant tarpukario, sovietmečio ir nepriklausomybės atkūrimo laikotarpius.

Trečiojoje disertacijos dalyje pateikiamos teorinės ir metodinės prielaidos sociolingvistinės kompetencijos tyrimui, aptiriamos komunikacijos sakininėje žiniasklaidoje ypatybės, pristatoma tiriamųjų pokalbių laidų vedėjų atranka.

Ketvirtoji dalis – keturių šiandieninės Lietuvos sakininės žiniasklaidos lyderių sociolingvistinės kompetencijos tyrimas. Darbas baigiamas išvadomis ir literatūros sąrašu.

1.9. PUBLIKACIJOS DISERTACIJOS TEMA

- Tamaševičius G. 2008. Sociolingvistinis šnekamajai kalbai būdingos leksikos tyrimas. – *Kalbos kultūra* 81, p. 206–217.
- Tamaševičius G. 2009. Kalbos paprastėjimo polinkiai viešojoje erdvėje. – *Kalbos kultūra* 82, p. 138–148.
- Tamaševičius G. 2010. „Bloga“ kalba ir sociolingvistinė kompetencija. – *Darbai ir dienos* 54, p. 189–197.
- Girčienė J., Tamaševičius G. 2012. Five Decades of Television: from Language Homophony to Polyphony. – *Lituanus* 58:2, p. 31–43.
- Tamaševičius G. 2012. Lithuanian Language in Spoken Media: Plagued by Disease Since 1990? – *Naujausi kalbų ir kultūrų tyrimai*. Sudarė Violeta Meiliūnaitė ir Nadežda Morozova. Vilnius: Petro ofsetas, p. 239–248.

1.10. DISERTACIJOS TEMA SKAITYTI PRANEŠIMAI

- Šnekamajai kalbai būdinga leksika: vartoseną ir santykis su lietuvių kalbos žodynais. – Jono Jablonskio konferencija *Sociolingvistiniai lietuvių kalbos tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008–10–03.
- Kodėl ministrai kartais prabyta jaunimo žargonu? – Tarptautinė Jono Jablonskio konferencija *Kalbos variantiškumas ir kalbinės nuostatos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009–10–09.
- Colloquialisation of Lithuanian public discourse. – PhD course *Methodology of linguistic research*. Copenhagen: GradEast Graduate School in Linguistics, March 15th to 19th 2010.
- Features of informal style in Lithuanian public discourse. – NordLing 1.5 PhD student Conference. Odense: University of Southern Denmark. May 28th to 29th 2010.
- Lietuvos viešojo diskurso kolokvializacija: sociolingvistinės kompetencijos tyrimas. – Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacijos seminaras *Šiaurės Europos ir baltų kalbų tyrimų metodikos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010–10–28.
- Sąkytinės žiniasklaidos lyderiai: kalbos asmenybės ar pažeidėjai? (Sociolingvistinės kompetencijos tyrimas). – Lietuvos taikomosios kalbotyros asociacijos metodinis seminaras. Kaunas: VU Kauno humanitarinis fakultetas, 2011–04–01.
- Standard Lithuanian in Public sphere: Plagued by Disease since 1990? (The phenomenon of ostalgie and language gatekeepers). – International student's conference *Social and Intellectual Transformations at the End of 20th Century: The Young Generation's Approach*. Kaunas: Vytautas Magnus University, May 12th, 2011.
- Spoken media in Lithuania: the disappearing domain of a standard variety? – 4th International Language in the Media Conference *Language(?) in the Media(?): Rethinking the Field*. Limerick: University of Limerick, June 6th to 8th 2011.
- TV celebrities as promoters of informal non-standard vocabulary in the public sphere. – 19th Sociolinguistics Symposium *Language and the city*. Berlin: Freie Universität Berlin, August 21th to 25th 2012.

2. RADIOJO IR TELEVIZIJOS KALBA VISUOMENĖS TRANSFORMACIJŲ KONTEKSTE

2.1. SAKY TINĖ ŽINIASKLAIDA IR KALBOS STANDARTO SKLAIDOS MISIJA

Tautų formavimosi ir nacionalinių valstybių kūrimosi laikotarpiu Europoje (XIX ir XX a. sandūroje) ypatingą socialinės tvarkos įteisinimo ir patriotinę tautos vienijimo misiją atliko spauda. Tarpukariu užduotį telkti, lavinti visuomenę, formuoti tautinę tapatybę perėmė ir radijas, tokiose šalyse kaip Vokietija ir Sovietų Sąjunga suvaidinę svarbų vaidmenį, propaguojant nacių ir bolševikų ideologijas, prisidėdamas prie totalitarinių režimų įtvirtinimo. Pokario metais sakytinė žiniasklaida, o ypač televizija, laikyta „socialine, kultūros, tautos prusinimo ir telkimo institucija, tokia pat valstybės tarnyba kaip švietimo, socialinės saugos ar sveikatos priežiūros sistemos. Išskirtinė padėtis valstybėje ir žiniasklaidos rinkoje suformavo vertikalų hierarchinį transliuotojo ir auditorijos ryšį, kuriam būdingas monologas, intelektualus ir biurokratinis kalbėjimo stilius, auditorijos interesų nepaisymas. Oficiozinis monopolinės televizijos vaidmuo suteikė jai solidžios institucijos, padedančios įgyvendinti valdžios siekius, suteikiančios tribūną politikos ir kultūros elitui, įvaizdį“ (Pečiulis 2005: 33). Visuomeniniams to meto transliuotojams buvo būdingas paternalistinis santykis su auditorija – tarsi rūpestingo, bet drauge ir valdingo, klusnumo reikalaujančio tėvo (Hedin 2005: 46). Klausytojai ir žiūrovai buvo traktuojami kaip neišsilavinusi, nurodymų ir instrukcijų reikalinga auditorija, tarsi talpos, kurias reikia pripildyti tam tikro turinio, o ne kaip asmenys su savais poreikiais, pageidavimais ir pomėgiais (Mortensen 2002: 105). Pirmojoje XX amžiaus pusėje esmine sakytinės žiniasklaidos misija Europoje buvo laikytas ir kalbinis ugdymas – siekta įtvirtinti kalbos standarto kaip visuomenę vienijančio veiksnio hegemoniją (Heller 2010).

Šiame ir tolesniuose šios dalies skyriuose bus aptariama, kaip skirtingą istorinę raidą patyrusiose Vakarų ir Rytų Europos šalyse keitėsi šis sakytinės žiniasklaidos statusas, kokią poveikį radijo ir televizijos kalbos standarto sklaidos misijai turėjo visuomenės transformacijos. Paskutiniame šios dalies skyriuje šiuo požiūriu bus aptarta sakytinės žiniasklaidos raida Lietuvoje.

Daugelyje Europos šalių vienintele atmaina, priimta vartoti viešumoje (taip pat ir radijuje bei televizijoje), laikyta sunorminta, visuomenės elito vartojama bendrinė kalba (kodifikuotasis standartas). Devintajame dešimtmetyje ėmusios rasti komercinės televizijos ir jų konkurencija su visuomeniniais transliuotojais pakeitė sakytinės žiniasklaidos santykį su bendrine kalba. Toliau aptariama radijo ir televizijos raida Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje ir Skandinavijos šalyse. Šių šalių pavyzdžiai pasirinkti kaip tipiniai atvejai perėjimo nuo griežtai standartizuotos kalbos ir forma-

laus bendravimo stiliaus eteryje prie platesnio kalbinės raiškos spektro ir laisvesnės, mažiau formalios komunikacijos⁷.

Aptariant bendrinės anglų kalbos raidą **Jungtinėje Karalystėje** yra įprasta parežėti, kad žiniasklaida turėjo lemiamos įtakos niveliuojant anglų kalbos regioninę diferenciaciją ir įtvirtinant norminę bendrinės kalbos vartoseną. Nepaisant to, kad britų visuomenė daugiau nei 70 metų iš savo radijo ir televizijos girdi vien standartinę anglų kalbą (ypač kodifikuotąją tartį – angl. *received pronunciation*), tačiau kasdien ja kalba tik 3–5 procentai gyventojų. Apie milžinišką atotrūkį tarp sakytinės ir rašytinės kalbos dar 1944 m. rašė George'as Orwellas, stebėjęsis tuo, kad visuomeninio britų radijo pranešėjai, užuot prabilę kasdienei vartosenai artimesne kalba, vartoja tūkstančius žodžių, pasitaikančių vien aukštojo stiliaus literatūrinėje kalboje (Milroy, Milroy 1999: 24–25). Taigi nors radijo, kino ir televizijos kalba neturėjo didelės įtakos visuotinei sakytinei vartosenai, tačiau, pasak anglų bendrinės kalbos ideologijos tyrėjų, ji prisidėjo prie kalbinės savimonės formavimo ir įtikino didžiąją dalį visuomenės esant vienintelį teisingą būdą vartoti anglų kalbą (Milroy, Milroy 1999: 25). Vienas žymiausių britų sociolingvistų Nikolas Couplandas, aptardamas visuomenės pokyčių poveikį šiuolaikinei žiniasklaidai, konstatavo, kad dabartiniai britų televizijos ir radijo transliuotojai vienaip ar kitaip atspindi visą Britanijoje vartojamų anglų kalbos atmainų spektrą (Coupland 2010a: 70). Konservatyvusis standartas tebeskamba „rimtajai“ auditorijai skirtų visuomeniniam transliuotojui BBC priklausančių stočių žinių laidose, tačiau to paties transliuotojo humoro laidose (angl. *stand-up comedy*), muziką jaunimui transliuojančioje radijo stotyje (Radio 1) standartine tartimi kalbantys vedėjai yra įsivaizduojami nebent tik parodijos žanro epizoduose (Garrett, Selleck, Coupland 2011: 63). Regionuose, ypač Škotijoje ir Velse, stiprėja regioninės, o ne valstybinės tapatybės reikšmė, todėl ne tik vietos radijo ir televizijos laidose, bet ir visuomeninėje BBC škotai ir velsiečiai prabyla savo tarmėmis, o ne bendrine anglų kalba. Apibendrinant galima teigti, kad šiandieninėje Jungtinėje Karalystėje sakytinė žiniasklaida atspindi pačioje visuomenėje vykstančius destandartizacijos procesus. Bendrinė anglų kalba, iki XX a. vidurio dominavusi beveik visose viešojo gyvenimo srityse, pastaruosius du dešimtmečius vis labiau liberalėja, įsileisdama daugiau šnekamosios kalbos ir regioninių atmainų elementų. Anksčiau griežtus tarties, žodyno ir sintaksės vartosenos reikalavimus, taikytus bendravimui viešumoje, keičia tolerancija kalbos atmainų įvairovei (žr. Coupland 2010).

Vokiečių kalbos tyrėjai teigia, kad pirmaisiais pokario dešimtmečiais radijo ir televizijos kalba iš esmės skyrėsi nuo spontaniškos, kasdienės, dažniausiai tarminės namų kalbos, nes buvo lygiuojamasi į formalųjį (rašomosios kalbos) standartą (Holly 1995). Ilgainiui augantis RTV autoritetas prisidėjo prie sakytinės kalbos standarto

⁷ Čia iš dalies remiamasi visų minėtų šalių atvejų lyginamuoju tyrimu, atliktu vykdant tarptautinį sociolingvistinį projektą SLICE, skirtą bendrinių kalbų raidai Europoje (žr. Coupland, Kristiansen 2011).

sklaidos visoje visuomenėje. Tai ne tik pratino visuomenę viešumoje girdėti bendrinę kalbą, bet spartino perėjimą prie aktyvios vartosenos, todėl žmonės, anksčiau visais atvejais kalbėję tik tarmiškai, bendraudami formalioje aplinkoje ėmė vartoti sunormintą bendrinę kalbą (Drosdowski, Henne 1980). Tačiau dabartinė padėtis Vokietijos sakytinėje žiniasklaidoje apibūdinama kitaip. Nuostatų tyrimai rodo, kad nors dalis visuomenės ir toliau viešumoje tikisi girdėti formaliąją, rašytinei artimą šnekamąją kalbą, tačiau akivaizdžiai stiprėja ir kitas požiūris, nelaikantis bendrinės kalbos vienintele galima atmaina vartoti viešumoje. Teigiama, kad prie tokio požiūrio stiprėjimo bus prisidėjusi ir visa elektroninė žiniasklaida (Holly 1995).

Suomijos sakytinėje žiniasklaidoje taisyklės vartoti bendrinę suomių kalbą galiojo iki aštuntojo dešimtmečio, kai laidų vedėjai privalėjo kalbėti gera, pavyzdine kalba. Nors šiandien Suomijos radijuje ir televizijoje nėra jokių oficialių reikalavimų kalbai, tačiau tyrimai rodo, kad klausytojai pageidauja girdėti žinias ir laidas apie visuomenės gyvenimo aktualijas bendrine kalba (tartimi) (Nuolijärvi, Vaattovaara 2011).

Švedų kalbos tyrėjų teigimu, radijas ir televizija šioje šalyje ypač septintajame dešimtmetyje buvo lemiamas standartizacijos veiksnys, pagrindinė informacijos priemonė, supažindinusi visuomenę su bendrinės kalbos normomis. Į eterį patekdavo tik tinkamai pasirengę asmenys, skaitydavę iš anksto kruopščiai parengtus tekstus. Žinių laidų pranešėjų kalba būdavo laikoma bendrinės kalbos etalonu. Tačiau jau aštuntajame dešimtmetyje Švedijos radijo ir televizijos laidose su auditorija imta bendrauti neformaliau – laidose atsirado vietos didesnei kalbinei įvairovei, naujiems žodžiams, posakiams, kurie iki tol nei bendrinėje kalboje, nei viešumoje nebuvo vartojami. Šias tendencijas po 1990 metų paspartino atsiradę komerciniai transliuotojai, kurių vienintelė varomoji jėga buvo siekis teikti žiūrovams pramogą ir kuo daugiau uždirbti. Į sakytinę žiniasklaidą atėjo naujo formato laidų, kuriose vyrauja gyvi, spontaniški pokalbiai su eiliniaisiais kasdiene kalba kalbančiais žmonėmis (Thelander 2011).

Danijoje radijui nuo pat jo veiklos pradžios buvo keliami užduotis auklėti visuomenę ir mokyti ją tinkamos kalbos. Pirmaisiais dešimtmečiais sakytinės žiniasklaidos kalba buvo vertinama kaip „gera“ ar „bloga“ pagal taisyklingumo, pavyzdinumo kriterijus, visiškai nesvarstant kokio nors kalbos elemento tinkamumo tam tikroje situacijoje konkrečios auditorijos atžvilgiu (Lund 1979). Pranešėjai perskaitydavo taisyklinga, pavyzdine kalba parašytus tekstus arba būdavo išmokę kalbėti „kaip iš knygos“ (Harms Larsen 1979). Tačiau aštuntojo dešimtmečio pabaigoje visuomeninio transliuotojo taryboje dešiniųjų partijų atstovai ėmė kritikuoti radijo ir televizijos laidų vedėjus už begėdiškumą, nepadorių žodžių ir posakių vartojimą, o labiausiai už tarties „proletarizavimą“. Reikalauta atleisti netinkamai eteryje kalbančius darbuotojus. Kita vertus, radijas ir televizija tuo metu sulaukė ir kritikos, kad nesugeba išsivaduoti iš rašytinio kalbėjimo stiliaus, taip pat ir kad eteryje nepakankamai reprezentuojamos tarmės. Kalbininkai į šiuos debatus dėl kalbos takt

neįsitraukė, tik remdamiesi savo tyrimais konstatavo, kad neigiamos reakcijos radijo ir televizijos laidų vedėjai daugiausiai sulaukdavo iš konservatyvių pažiūrų vyresnės kartos žmonių, neįstengusių viešumoje toleruoti kitokio kalbėjimo nei savo pačių (Lund 1979). Šiandieninės danų kalbos tyrėjai kaip esminį pokytį sakytinėje žiniasklaidoje konstatuoja ryškų perėjimą nuo tradicinio danų kalbos standarto prie alternatyvaus naujojo standarto, ilgus dešimtmečius sieto su neprestižine Kopenhagos žemesniųjų socialinių sluoksnių kalba (Coupland, Kristiansen 2011).

Norvegijos radijas, o vėliau ir televizija, nuo pat pradžių laikėsi lojalumo vertybės vykdomai kalbos politikai strategijos – t. y., atliko abiejų oficialių norvegų bendrinių kalbų sklaidos misiją⁸. Kita vertus, nuo pat radijo įsteigimo laikų čia buvo toleruojami tarminiai tarties variantai. Septintajame dešimtmetyje sakytinėje žiniasklaidoje kalbininkai užfiksavo augantį polinkį vartoti vien tarmes, o ne bendrinę kalbą, o devintajame dešimtmetyje bendrine kalba Norvegijos visuomeniniame radijuje ir televizijoje jau buvo skaitomos tik žinios ir pranešimai. Dar po dešimtmečio bendrine kalba būdavo perskaitomos tik žinių santraukos ir pranešimai, o nuo 2010 metų net ir žinias leista skaityti tarmiškai. Didžiausią poveikį tokiai visuomeninio transliuotojo kalbos politikos kaitai turėjo atsiradę komerciniai transliuotojai (radijo – devintajame dešimtmetyje, televizijos – po 1990 m.). Čia nuo pat pradžių buvo siekiama neformalaus santykio su auditorija, o tarminis kalbėjimas turėjo tapti priemone pabrėžti laidų vedėjų asmenybės originalumą. Bendrinės norvegų kalbos visoje sakytinėje žiniasklaidoje tebėra vartojamos, tačiau tik tuomet, kai reikia perskaityti iš anksto parengtą, užrašytą tekstą (Sandøy 2011)⁹.

Apibendrinant šių šalių patirtis galima teigti, kad Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje ir Skandinavijoje pirmaisiais pokario dešimtmečiais RTV padėjo iš aktyvios vartosenos viešumoje išstumti tarmes ir įtvirtinti bendrinę kalbą. Šios atmainos vartojimas viešumoje tradiciškai yra siejamas su oficialumu ir tam tikru anonimiškumu. Tai atitiko ir to meto sakininės žiniasklaidos sampratą. Komercializacija, konkurencijos atsiradimas, neformalaus santykio su auditorija formavimas lėmė, kad eteryje ėmė rasti vietos kalbėtojų individualumui – kalbinei jų socialinės ar geografinės priklausomybės išraiškai – sociolektams ir tarmėms.

Nors artimumas rašytinei kalbai ir daugiau knyginiis kalbėjimo stilius pirmaisiais dešimtmečiais po Antrojo pasaulinio karo buvo įprastas abipus geležinės uždangos esančių šalių radijui ir televizijai, tačiau tik Sovietų Sąjungos kontroliuojamose Vidurio ir Rytų Europos šalyse žiniasklaidos kalba išsiskyrė ypatinga tarnyste ide-

⁸ Norvegijoje yra vartojamos dvi valstybinės norvegų kalbos – senoji literatūrinė norvegų kalba bokmolas (norv. *bokmål*) ir XX a. pradžioje tarmių pagrindu sukurta naujoji bendrinė kalba niunorskas (norv. *nynorsk*).

⁹ Įdomu, kad destandartizacijos procesas Norvegijoje neaplenkė ir teatro su Bažnyčia. Teatre kalbėti tarmiškai yra įprasta jau beveik du dešimtmečius, o bažnyčiose šiandien nestebina ne tik tarmiškai sakomi pamokslai, bet ir tarmės vartojimas visų pamaldų metų (Sandøy 2011).

ologijai. Sovietologai pabrėžia, kad lenininis režimas, skirtingai nei bet kuri kita pasaulyje egzistavusi tironija ar utopinė diktatūra siekė kontroliuoti žmonių protus, skelbėsi žinanti, kas yra socialinė laimė ir kokiomis priemonėmis ji turi būti pasiekta (Tismaneanu 1998: 122). Formuoti naują žmogų – *homo sovieticus* – totalitarinėse visuomenėse drauge su švietimo ir kultūros sistema buvo pavesta ir žiniasklaidai (propagandinė misija), nuolat pranešinėjusiai apie valdžios pasiekimus, tvirtinusiai komunizmo pranašumą prieš kapitalizmą ir primindavusiai auditorijai pareigą remti įvairias valdžios iniciatyvas (Jakubowicz 1995: 117–118). Tarp informacinių, propagandinių ir mokymo laidų komunistinių šalių televizijos programoje įsiterpavusios pramoginės laidos taip pat atlikdavo ideologinės indoktrinacijos funkciją, tik menine forma¹⁰. Pavyzdžiui, Čekoslovakijos televizijoje neoficialiaja šnekamąja čekų kalbos atmaina *obecna čeština* (liet. „bendroji čekų kalba“) (gimtąja didžiąjai daugumai čekų) dažniausiai prabildavo vien neigiami kino filmų ar televizijos spektaklių personažai, o norma viešajai vartosenai buvo pripažįstamas tik oficialusis standartas (Hedin 2005: 121). Viešumoje turėjo skambėti tik formalioji, taisyklinė goji kalba (oficialusis standartas), kuriai būdinga patetika, moralizavimas, pabrėžiama distancija auditorijos atžvilgiu (Mečkovskaja 2006). Toks kalbėjimo būdas politologų ir kalbos tyrėjų neretai yra įvardijamas Orwello aprašyta naujakalbe (angl. *newspeak*) arba medine kalba. Prancūzų sovietologės Françoise’os Thom teigimu, sovietinė kalba jungė net kelis skirtingus moderniajai visuomenei būdingus žargonus. Iš mokslinio stiliaus buvo perimtas polinkis veiksmažodžius ar veiksmažodines konstrukcijas keisti daiktavardžiais, iš administracinio stiliaus – beasmėnių pasyvo formų vartojimas, polinkis į komparatyvizmą siejosi su pedagogikos ir publicistikos teksta, visa tai buvo derinama su propagandinei agitacijai būdingais imperatyvais ir karo leksika. Apibūdindama sovietinės naujakalbės unikalumą Thom pabrėžia, kad joks kitas moderniosios visuomenės žargonas neapima visų šių kalbinių savybių ir kad „niekur kitur neįmanoma rasti panašaus svyravimo tarp priešingų polių, tarp objektyvios mokslo kalbos ir tiesmuko lozungo“ (Thom 1989: 26)¹¹. Atlikusi pagrindinių sovietinių spaudos leidinių kalbos tyrimą Thom atskleidė dar vieną komunistinės naujakalbės ypatybę – vartoseną net keliais skirtingo intensyvumo pavidalais. Pirmųjų laikraščių puslapių vedamieji reprezentavo labiausiai nuasmenintą, iš esmės negyvą kalbą, kiek atgydavusią hierarchiškai mažiau reikšminguose straipsniuose, skelbtuose melžėjų ir staklininkų pasisakymuose. Tačiau straipsniuose apie socialistinės valstybės ir visuomenės priešus sovietinė naujakalbė labiausiai priartėdavo prie kasdienės kalbos. Šiuose eiliniam skaitytojui lengviausiai paskaitomuose tekstuose vienintelis atpažįstamas naujakalbės bruožas – „ginti ideologiją bet kokia

¹⁰ Komunistinėje Čekoslovakijoje iš televizijos būdavo oficialiai reikalaujama atlikti pramoginę funkciją tam, kad emociškai patenkinti žiūrovai imliau priimtų propagandinių laidų idėjas (Hedin 2005: 117).

¹¹ „The combination of impersonal style with voluntarist discourse is typical of Newspeak; nowhere else, indeed, do we find such an oscillation between scientific objectivity and the peremptory of slogans“.

kaina“ atsiskleisdavo tik turinyje. Būtent čia, Thom teigimu, vaizdingais aprašymais, ekspresyviais dialogais ar net anekdotais pagyvinta kalba ideologiniu požiūriu būdavo pati agresyviausia (Thom 1989: 68–73). Kita vertus, šių straipsnių kalba geriausiai atitikdavo ir normintojų keliamus geros ir stilingos kalbos reikalavimus. Thom šias išvadas padarė remdamasi spaudos kalbos tyrimais, tačiau atsižvelgiant į imitacinį sovietinio laikotarpio spontaniško sakinio diskurso pobūdį (kalbėjimo turinys iš anksto buvo derinamas su valdžia, skaitomi parengti rašytiniai tekstai) galima neabejoti, kad kalba turėjo būti manipuliuojama ir televizijoje¹².

Visiškai atskirta viešoji ir privačioji erdvė, tapusi visuomenės norma visose Rytų bloko šalyse, tuometinei sakininei žiniasklaidai nepaliko galimybių rinktis kalbos priemonių iš kitų kalbos atmainų (plg. Hedin 2005: 121). Daugeliu atvejų tai reiškė ir galios struktūrų pretenziją visą žmogaus egzistenciją laikyti vieša, nepaliekant jam jokio privatumo. Ryškios, sovietinės etikos ir etiketo normas pažeisti galinčios individualybės, jų vartojami alternatyvūs lingvistiniai kodai buvo nepageidaujami (Mečkovskaja 2006: 133). Tai lėmė iš esmės oficialų visų kitų kalbos atmainų (tarmių, sociolektų, idiolektų) nuvertinimą (Vaicekauskienė 2010: 168–169). Griežta kodifikacija paremta lingvistinė ideologija buvusiose komunistinio bloko šalyse sakininei žiniasklaidai buvo taikoma iki pat devintojo dešimtmečio pabaigoje kilusio politinio ir socialinio tų visuomenių virsmo.

2.2. SOCIALINIŲ IR POLITINIŲ TRANSFORMACIJŲ POVEIKIS RADIJO IR TELEVIZIJOS KALBAI

2.2.1. Privatėjimas ir individualėjimas

Vienas iš ryškiausių, bendrų visam Vakarų pasauliui visuomenės pokyčių yra nykstančios ribos tarp viešosios ir privačiosios erdvės. Teigiama, kad šis procesas tęsiasi iki šiol, o lemiamos įtakos jam turi naujų komunikacinių technologijų ir rinkos diktuojamų sąlygų veikiamą žiniasklaidą. Šis pokytis itin ryškus posovietinėse visuomenėse, kuriose dar prieš kelis dešimtmečius privatumas nuo viešojo gyvenimo buvo griežtai atskirtas (Hedin 2005: 121). Tyrėjai konstatuoja, kad vėlyvosios modernybės laikais privatėjimas veikia ir vyrų bei moterų diskursą. Viešojoje erdvėje vyrauja nuomonė, kad „vyriškasis“ (viešasis) bendravimo būdas užleidžia vietą „moteriškam“ (privačiajam). Tai lemia Vakarų pasaulyje vis labiau įsivyraujanti *bendravimo* ideologija (angl. „*communication*“ *ideology*), pakeitusi požiūrio į kalbinius gebėjimus sampratą: pirmenybė imama teikti individualybės raiškai ir tarpasmeninio ryšio užmezgimui – empatijai ir gebėjimui atsiverti (Cameron 2003:

¹² Apie kelių sovietinio laikotarpio Lietuvos televizijos laidų kalbos tyrimą, atskleidusį panašių dėsningumų žr. 2.3.2.

460–461). Itin reikšmingą vaidmenį atlieka XIX a. pabaigoje prasidėjęs ir ligi šiol tebesitęsiantis visuotinis Vakarų visuomenės neformalėjimas (angl. *informalisation*) – perėjimas prie neformalios komunikacijos, radikalus etikos normų, senųjų dorovinių tabu atsisakymas. Vėlyvosios modernybės laikais socialinių klasių hierarchija liaujasi saisčiusi individą, o visuomenės narių priskyrimas vienai ar kitai klasei iš esmės praranda anksčiau turėtą politinę ir ideologinę reikšmę (plg. Coupland 2010: 63). Šiuolaikinės švietimo, teisės ir gerovės sistemos sudaro prielaidas ryškiam individualėjimui – individas tampa savo paties biografijos kūrėju, aktoriumi ir režisieriumi (Beck 1997: 95 cituota iš Coupland 2010: 63).

Jaunimo kultūros įtaka šių dienų visuomenei dažnai siejama su tuo, kad jaunėja socialiniu ir profesiniu atžvilgiu aktyvios visuomenės dalies atstovai, viešumoje drąsiai vartojantys jiems įprastus ekspresyviuosius posakius (Chimik 2004). Pasak danų kalbininko Bento Preislerio, „jaunimo kalbėjimo stilius ir žodynas veikia visos visuomenės – ypač žiniasklaidos ir reklamos kalbą“ (Preisler 1999b: 50)¹³. Reklama ir žiniasklaida labiausiai prisideda prie tokio jaunystės kulto modelio kūrimo, kuris pateikiamas kaip ideali siekiamybė visai visuomenei, todėl į jaunatviškumą šiuolaikinėje visuomenėje orientuojamasi kaip niekad anksčiau: socialines amžiaus ribas peržengia ne tik šiuolaikiniam jaunimui būdingas aprangos stilius, gyvenimo būdas, bet ir kalbos bruožai (Chun 2007: 3–4). Jaunimo kalba (tartis, leksika) šiandieninėje sakytinėje žiniasklaidoje daugelyje pramoginių laidų netgi yra tapusi norma.

Politiniam demokratinių Europos šalių diskurse, kaip teigiama, neformalaus bendravimo stiliaus dar palyginti neseniai imdavosi tik populistai¹⁴. Ryškesni pokyčiai šiuo požiūriu sietini su naujos televizijos epochos pradžia devintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, kai visuomeninės televizijos prarado monopolį ir išitraukė į konkurenciją su komerciniais transliuotojais: „Anksčiau TV karaliavęs politinis ir civilis pasauliai išleido privatųjį ir intymųjį. Šių pasaulių ribos vis labiau nyko, nes oficialus politinio ar civilio pasaulio žmogus atrodė uždaras ir neįdomus. Politikas, norintis laimėti rinkimus turėjo nusirišti kaklaraištį ir nors trumpam praversti asmeninio gyvenimo duris. Naujoji TV iškėlė piliečių atstovą – gatvės žmogų, ėmė rodyti ne protokolinį, o desakralizuotą politiką, kaip ir visi žmonės turintį pomėgių ir silpnybių“ (Pečiulis 2002: 100). Čia galima paminėti ypatingą „paprasto žmogaus“ bendravimo modelį, kurį sukūrė buvęs Jungtinės Karalystės ministras pirmininkas Tonis Blairas. Daugelio tyrėjų nuomone, šio vadovo politinės retorikos artumas kasdienei kalbai (angl. *ordinary language*) labiausiai nulėmė jo politinės komunikacijos sėkmę (Fairclough 2000; Tolson 2005: 82). Stiprindami savo ir artimo lyderio įvaizdį, eiliniams piliečiams būdingo kalbėjimo nevengia ir kiti

¹³ Jaunimo kalba vertinama kaip pagrindinis visuotinai vartojamos leksikos (slengo) atsinaujinimo šaltinis ir galimas bendrinės kalbos pokyčių veiksnys (plg. Chun 2007: 4–5).

¹⁴ Antai Danijoje jau prieš keletą dešimtmečių populistinių partijų sėkmė rinkimuose buvo susieta su jų siekiu „būti arčiau žmonių“, taip pat ir kasdiene šnekamąja kalba (plg. Orla Vigso 1996).

XXI amžiaus valstybių lyderiai. Savo kalbiniu elgesiu jie parodo esantys laisvi, neformaliai bendrauti gebantys asmenys (Repečkaitė 2006). Kovodamas dėl rinkėjų dėmesio, politikas priverstas tapti patrauklus dėl aukštų reitingų kovojančiai žiniasklaidai, kitaip tariant, *medijatuotis* (Pečiulis 2007: 206). Šiuolaikinėje visuomenėje būtent išgarsėjimas per žiniasklaidą sudaro ne vieno politiko didžiąją politinio kapitalo dalį. Visuotinio išgarsėjimo siekiančiam žmogui svarbiausia pasiekti, kad jo veidas nuolat būtų matomas televizijoje. Tapti patraukliu šiuolaikinei žiniasklaidai paprastai padeda skandalingas elgesys arba viešinamos politiko privataus gyvenimo temos – svarbiausia, kad žiūrovams ar skaitytojams būtų galima sukurti pramogą (Holtz-Bacha 2001). Čia itin ryškiai atsiskleisti gali ir jau anksčiau minėtos socialinės transformacijos – kai peržengiamos privačiosios erdvės ribos, imituojamas jaunatviškumas, pirmenybė teikiama ryškioms personalijoms, o ne dalykinei kompetencijai. Medijatuotis politikams padeda ir tai, kad šiuolaikinėje visuomenėje mažėja skirtumas tarp bulvarinės ir rimtosios žiniasklaidos, todėl politikus kalbinti ima ne tik žurnalistai-politikos apžvalgininkai, bet ir profesionalūs pramogų kūrėjai – gyvenimo būdo žurnalų, pokalbių šou vedėjai. Įprasta ir tai, kad žmonės iš pramogų pasaulio ima vesti politinių debatų žanro laidas (Holtz-Bacha 2001: 25). Galima teigti, kad pagrindinė politikos medijacijos pasekmė yra tai, kad su žmonėmis imama bendrauti visų pirma kaip su žiniasklaidos vartotojais, o ne kaip su piliečiais. Politikai žiniasklaidoje ima rungtis dėl išgarsėjimo ar ryškumo, todėl politiniame diskurse, kaip ir visoje žiniasklaidoje, daugėja kolokvializacijos apraiškų (Fairclough 1995: 13; Schröder, Philips 1999: 67).

Viešojo diskurso tyrėjai jau beveik prieš du dešimtmečius konstatavo, kad žiniasklaida ne tik ryškiausiai atspindi visuomenės individualizacijos, senųjų tradicijų nykimo apraiškas, augančią tendenciją į bendravimą viešojoje erdvėje perkelti privačiosios, neformaliosios komunikacijos praktikas, bet ji ir pati iš esmės prisideda prie šių visuomenės pokyčių sklaidos (Fairclough 1995: 50–51).

2.2.2. Radijo ir televizijos komercializacija

Nors televizijos ir radijo diskursas vis dar yra laikomas viešosios erdvės apraiška (viešosios komunikacijos normų tebesilaikoma daugelio šalių RTV informacinėse, publicistinėse, debatų laidose), dėl aukščiau aptartų visuomenės pokyčių šiuolaikinė žiniasklaida vis labiau atsižvelgia į tai, kad didžioji auditorijos dalis laidas žiūri ir jų klausosi privačioje, dažniausiai namų aplinkoje. Derindamasi prie privataus gyvenimo prioritetų, vertybių ir praktikų, žiniasklaida vietoj kadaise vyravusių paternalistinių mokytojo ir pamokslininko intonacijų, žiūrovams ir klausytojams siekia įtikti kasdieniu, neformaliu, kone buitinių pokalbį imituojančiu kalbėjimu (Scannell 1991). Su žiūrovais kuriamas parasocialinis ryšys (intymumas per atstumą): televizijos žiūrėjimas imituoja gyvą, privatų pokalbį, kuriame televizijos įžymybė ar pokalbių laidos vedėjas priimamas kaip šeimos narys ar artimas draugas, o susitikimo su juo kaskart

nekantriai laukiama (Livingstone Lunt 1994: 169). Komercinių struktūrų spaudimas žiniasklaidos priemonėms verčia jas stiprinti ryšius su savo žiūrovais ir klausytojais, t. y. daryti tai, kas populiariu, siekti kuo didesnės auditorijos ir sulaukti pelningų reklamos užsakymų (Fairclough 1995: 42–43). Pagrindinė šio verslo esmė – įtikinti žiūrovą ar klausytoją pirkti televizijos ir radijo reklamuojamas prekes, todėl visa komercinių RTV produkcija yra skirta vartotojų dėmesiui išlaikyti, jų lojalumui vienam ar kitam kanalui užtikrinti¹⁵. Televizija ir radijas to siekia dažnai imdamiesi linksminotojo vaidmens – kuriamos įvairaus pobūdžio pramoginės laidos, publicistinėse laidose viešinami skandalai, gyvenimo būdo laidose atviraujama apie garsenybių paslaptis. Pokalbių laidose televizijos pamėgti viešieji asmenys svarsto ne vien visuomenei aktualias politikos, kultūros, ekonomikos problemas, bet ir siekia atskleisti savo pačių individualybes. Švedijoje ir Čekijoje atlikti sakytinės žiniasklaidos tyrimai rodo, kad komercinės sėkmės siekimas lemia ir įvairesnę kalbą, o tiksliau – slinktį link neoficialios, kasdienės žmonių bendravimo kalbos. Būtent šis aspektas užtikrina didesnę žmonių pasitikėjimą tokiomis žiniasklaidos priemonėmis ir didesnę auditoriją tų laidų, kuriose tokia kalba skamba (Hedin 2005: 58–60). Kadangi šiuolaikinis žiūrovas iš televizijos pageidauja pramogos (linksmintojo-vartotojo modelis), pirmenybė (iš dalies net ir visuomeninėse televizijose) imama teikti ne pilietines diskusijas skatinančioms, bet pramoginėms laidoms – privatumo ribas peržengiantiems realybės šou, viešųjų asmenų individualybes ir jų paslaptis nagrinėjantiems gyvenimo būdo žurnalams, talentų šou ir pan. (Pečiulis 2007: 198). Keičiasi ir pagrindinių televizijos ar radijo laidos dalyvių statusas. Sausas profesines žinias dėstantys ekspertai jau nebelaikomi autoritetais, greta sukuriama sąlygos eilinių žmonių individualybei atsiskleisti. Šiandien net ir rimtojo žanro laidos eteryje darosi įprasta juokauti, konfliktuoti ir net pasielgti ekscentriškai – t. y. atskleisti vis kitą tapatybės pusę, kaitalioti savo komunikacinį vaidmenį. Tokia tapatybės dinamika buvo neįsivaizduojama propagandinėje žiniasklaidoje, kurios veikėjų tapatybė būdavo nepajudinamai apibrėžta (dažniausia kaip profesionalių ekspertų), o improvizacijos itin retos ir dažniausiai iš anksto surežisuotos (Hedin 2005: 133). Tikėtina, kad ateityje, stiprėjant konkurencijai su internetiniais, kabeliniais, palydoviniais televizijos kanalais, tradicinėje sakytinėje žiniasklaidoje, iš valstybinės propagandos ruporo pavirtusioje visuomenės linksmintoja, kalbėjimo paprastėjimo ir kolokvializacijos apraiškų bus vis daugiau.

2.2.3. Demokratėjimo procesai

Žlugus Sovietų Sąjungai visuomenės liberalėjimas išryškėjo vertinant nestandartinę kalbinę raišką, kalbėjimo kūrybingumą. Tyrėjai konstatuoja, kad su žodžio laisve ir visuomenės demokratėjimu susijusios politinės permainos ypatingą poveikį padarė

¹⁵ Tai aktualu ir daugeliui visuomeninių televizijų, ypač tose šalyse, kuriose jos, būdamos priklausomos nuo pajamų iš reklamos, yra priverstos konkuruoti su komerciniais transliuotojais.

politinių debatų kultūrai: įteisinamas vadinamasis žemojo stiliaus kalbėjimas, vulgarijų citavimas, toleruojamos situacijos, kai pašnekovai agresyviai puola vienas kitą, todėl debatai posovietinių šalių sakininėje žiniasklaidoje neretai primena kivirčius privačiuose pokalbiuose (Kloch 2010; Duszak 2006). Polinkius viešose žurnalistų ir politikų kalbose vartoti šnekamojo stiliaus ar žargono žodžius kai kurie rusų autoriai vadina *žargonizacija* (žr. Kostomarov 2005: 235; Krysin 2009). Ieškodami pakitusios kalbinės elgsenos viešojoje erdvėje priežasčių, jie pirmiausia nurodo visuomenės demokratėjimą, išsivadavus iš sovietinio režimo varžtų, kai monologinį, iš anksto parengtą, patetišką kalbėjimą viešumoje pakeitė dialogas, spontaniškumas ir ekspresyvumas (žr. 1 lentelę). Politinės permainos taip pat lėmė, kad televizija ir radijas tapo atviri skirtingų socialinių grupių atstovams, neapmokytiems kalbėti „teisinga“ kalba, dėstyti „teisingo“ mokymo, propaguoti „teisingos“ ideologijos. Įgiję galios ir įtakos į visuomenės ir politikos elitą posovietinėse šalyse atėjo ir žemiausių socialinių sluoksnių žmonės su savo žargonu (Mečkovskaja 2006; Krysin 2009).

1 lentelė. Sakytinės žiniasklaidos pokyčiai XX a. pabaigoje (pagal Hedin 2005)

	RTV iki 1989	RTV po 1989
Televizijos ir radijo misija	Švietimas, prusinimas, ideologinis formavimas	Informavimas, pramoga
Statusas	Valstybinis	Visuomeninis arba komercinis
Erdvė	Viešoji	Pusiau viešoji
Temos	Viešojo gyvenimo	Viešojo ir privataus gyvenimo
Pagrindiniai kalbėtojai	Diktoriai	Žurnalistai, laidų vedėjai neprofesionalai
Pagrindiniai dalyviai	Socialinių grupių atstovai	Individualybės iš įvairių socialinių sluoksnių
Auditorija, jos vaidmuo	Nekonkreiti, turinti mokytis, paklusti	Tikslinė vartotojų, daranti įtaką reitingams
Kalbėjimo pobūdis	Monologas	Monologas, dialogas, polilogas
Stilius sociolingvistiniu požiūriu	Labiau formalus	Labiau neformalus

Siekdami populiarumo šių dienų kalbėtojai viešai naudojami žodžio laisve ir drąsiai laužydami stereotipus siekia išreikšti savo individualumą. Tam pasitelkiami neformalūs kreipiniai (kai vartojamas įvardis *tu*, o ne *jūs*, į pašnekovą kreipiama si vardu, ne pavarde ar titulu), neformaliojo stiliaus leksika, išsiskirianti ypatingu funkcinio potencialu, galimybėmis paveikti adresatą. Bendraujant viešumoje esminiais tampa spontaniškumas, ekspresyvumas, asmeninio ryšio su pašnekovu užmezgimas ir palaikymas – fatinė komunikacijos funkcija (Duszak 2006). Kalbos etalonu

tampa nebe standartinė ar patosinė kaip anksčiau, bet daugiafunkcė, dažniausiai dialoginė, dinamiška, spontaniška viešoji kalba. Joje greta publicistikai įprastų žodžių ir posakių aktyviai imami vartoti ir šnekamosios kalbos ekspresyvai, žargonybės, tarmybės, naujieji anglų kalbos skoliniai ir net vulgarybės (Chimik 2004). Tokie leksikai plisti visuotinėje vartosenoje didžiausios įtakos turi būtent žiniasklaidos kuriami autoritetai – televizijos žvaigždės ir žiniasklaidos išpopuliarinti politikai. Tuomet „žodis ar pasakymas, anksčiau kuo nors ne visai tikęs kalbos normintojams, bet vartojamas žinomos, autoritetingos asmenybės, įgyja pilietines teises ir gali tapti norma“ (Koženiauskiene 2001: 78).

Viešosios ir privačiosios erdvių persipynimas, visuomenės individualėjimas, neformalios komunikacijos skverbimasis į politikos, mokslo ir kitas viešojo gyvenimo sritis kaip demokratizacijos proceso išdava Vakarų šalyse pasireiškė dar prieš kelis dešimtmečius (Vidurio ir Rytų Europoje – po politinio virsmo simboliniais 1989 metais). Ryškiausią išraišką šios transformacijos įgavo radijuje ir televizijoje: monologinę kalbėjimą pakeitė dialogas ir polilogas, švietimo ir ugdymo misiją – pramogų kultūra, distanciją ir kalbėjimą iš autoriteto pozicijų – familiarus solidarumas ir pasiūla tenkinti vartojimo poreikius. Valstybiniais transliuotojams praradus monopolines pozicijas, daugėjant alternatyvių, netradicinių sakytinės žiniasklaidos priemonių (kabelinė, palydovinė, internetinė televizija) ir vis labiau diferencijuojantis jų auditorijai, tapo neįmanoma visoms taikyti uniformistinius kalbos reikalavimus. Radijo ir televizijos transliuotojai (net ir visuomeniniai), kovodami dėl aukštų laidų reitingų, pirmenybę ėmė teikti auditorijos lūkesčiams. Daugelyje pramoginių laidų familiarus draugiškas santykis (intymumas per atstumą) imtas kurti pasitelkus paprastą kasdienės vartosenos kalbą, o ne bendravimui viešumoje sukurtą bendrinės kalbos atmainą (RTV vedėjų vartojamą oficialumo reikalaujančioje aplinkoje arba pasirenkamą pabrėžiant distanciją pašnekovų atžvilgiu). Taigi dėl visų aukščiau aptartų veiksnių šiandieninė sakytinės žiniasklaidos kalba artėja prie kasdienių pokalbių stiliaus: žurnalistai ir interviuotojai vis dažniau vartoja neformaliojo stiliaus žodžius ir familiarius posakius.

2.3. LIETUVIŲ NORMATYVINĖS TRADICIJOS NUOSTATŲ RTV KALBOS ATŽVILGIU TYRIMAS

2.3.1. Tarpukario laikotarpis

1926 m. savo veiklą Kaune pradėjęs Valstybės radiofonas buvo įsteigtas mokslo, meno, informacijos ir kitoms kultūros žinioms platinti. Nepaisant to, kad Kauno radiofono veiklos laikotarpis sutapo su perversmo keliu į valdžią sugrįžusio Antano Smetonos diktatūros metais, politinė propaganda nebuvo priskiriama prie esminių

radijo misijos elementų. Kritisėje studijoje apie ketvirtojo dešimtmečio Valstybės radiofono veiklą tai paliudijo vienas iš pirmųjų radijo ekspertų Juozas Rimantas. Jis pabrėžė, kad Lietuvoje radijo vaidmuo neprilygo propagandinei visuomenės indoktrinacijos ir mobilizavimo misijai nacių Vokietijoje:

Be kitų priemonių radijas suvaidino ir vaidina milžinišką vaidmenį Naujosios Vokietijos gyvenime. Visi jos vado žingsniai pradedami ir palydimi plačia ir labai įvairia radijo propaganda. Galima net stačiai pasakyti, kad čia po radijo imtuvu laikoma visa tauta. Tai minėdami nenorime akceptuoti labai išplėstos politinės radijo propagandos, kaip ypatingo pavyzdžio. Nors ir šios negalima neigti ar atsisakyti, vis dėlto mums labiausiai rūpi radijas kaip kultūrinis faktorius, lygiai taip kaip danams, švedams, latviams ar daugeliui kitų (Rimantas 1940: 114).

Per neilgą veiklos laikotarpį radijas iš egzotiškos techninės naujovės, prieinamos negausiam abonentų būriui (1926 m. jų buvo 323), išaugo į vieną pagrindinių visuomenės informavimo priemonių (1940 m. abonentų skaičius artėjo prie 100 000) (Aleknonis 2006: 43).

Pačioje radijo veiklos pradžioje didelio dėmesio kalbinei raiškai nebuvo skiriama, dėl to jau pirmaisiais veiklos mėnesiais dėl prastos kalbos, ypač dėl tarmiškai kalbėjusių pirmųjų pranešėjų radijo vadovybė sulaukė griežtos kritikos (Aleknonis 2006: 43–46)¹⁶. Pirmą kartą viešojoje erdvėje radiofono misiją kalbėti gramatiškai nepriekaištinga kalba 1928 m. „Lietuvos aide“ įvardijo vienas didžiausių to meto humanitarinių mokslų autoritetų profesorius Juozas Balčikonis. Jo programiniame tekste radijas vadinamas „kalbos mokytoja“, kalbos radijuje taisyklingumas siejamas su ištikimybe tautai, o nenorminė kalba pavadinama „tautos priešu“ – sunaikinimo vertu objektu:

Radio stotis yra svarbi įstaiga, ir reikia, kad jos kalba būtų gera. Tada ji galėtų būti kalbos mokytoja. O tam reikia, kad radio „dėdės“ išlaikytų lietuvių kalbos egzaminus lygiai su kitais mokytojais ir išlaikytų ne juokais <...>. Kol egzaminų neišlaikę, turėtų savo pranešimus duoti mokantiems kiekvieną kartą ištaisyti ir iš ištaisyto teksto skaityti, kad negadintų klausytojų kalbos <...>. Šių dienų žargonas, jei jis įsigalėtų, atimtų daug savotiškumo ir gražumo mūsų kalbai, kuria mes dažnai, ir ne be teisės, mėgstame didžiulis. Iškraipyta kalba yra mūsų tautos priešas. Reikia nuo jo gintis. Dabar radio stotis perėjusi į krašto apsaugos ministeriją. Kaip žinome, karo žmonės su tautos priešais daug ceremonijų nedaro – reikėtų, kad užkirstų kelią ir tam priešui, kuris lenda pro radio stotį (Balčikonis 1978: 98).

Kauno radiofono kalba būdavo nuolat aptariama ir nuo 1933 m. Lietuvių kalbos

¹⁶ Manoma, kad pirmasis Lietuvos radijo pranešėjas – karininkas Petras Speičys – žinias skaitęs gimtąja kupiškėnų tarme. Pirmuoju tikru radijo balsu tapo mokytojas Petras Babickas, pasiūlymą dirbti pranešėju gavęs po pokalbio su pirmuoju radiofono viršininku, kuriame jis pakritikavo prastą pirmųjų laidų kalbą (Aleknonis 2006: 46).

draugijos pradėtoje leisti „Gimtojoje kalboje“ – pagrindiniame bendrinės kalbos praktikai skirtame periodiniame tarpukario leidinyje. Leidinio bendradarbiams didelį rūpestį kėlė bendrinės šnekamosios kalbos ugdymas, todėl laikydami Balčikonio nurodytos krypties jie nuolat pabrėždavo, kad radijo „uždavinys yra ne tik skleisti žinias Lietuvos visuomenėje, bet ir būti jos mokytoju, <...> duoti tai visuomenei ir geros lietuviškos kalbos pavyzdį“ (Skardžius 1937: 10). Šią misiją Kauno radiofone visų pirma atliko kalbininkų (paties Balčikonio) skaitomos paskaitos, tačiau kiti nuolatiniai radijo laidų dalyviai-paskaitininkai¹⁷ (sprendžiant iš to meto kalbininkų atsiliepimų), užuot patys mokėsi ir gausėjančią auditoriją mokę bendrinės šnekamosios kalbos, eteryje kalbėjo taip, kaip jiems patiems įprasta. Todėl jau pirmajame „Gimtosios kalbos“ sąsiuvinyje buvo pareikštas susirūpinimas, kad šnekamosios kalbos įvairovė radijuje neskatina klausytojų mokytis taisyklingos bendrinės kalbos. Nuogaustauta, kad girdėdami, kaip „vienas paskaitininkas kalba lenkišku, kitas rusišku, o trečias dar kitokiu žargonu“ eiliniai klausytojai patys nematys prasmės įsiklausyti į paskaitose apie kalbą teikiamus taisymus ir nesiims keisti savo kalbinių įpročių (Talmantas 1933: 6)¹⁸. „Gimtosios kalbos“ redakcija savo skaitytojus nuolat informuodavo ir apie klausytojų skundus dėl radijo laidų dalyvių kalbos, pavyzdžiui, apie 1935 m. grupės lietuvių kalbos mokytojų kreipimąsi į Švietimo ministeriją, prašant „atkreipti dėmesį į Valstybės Radiofono direktorių ir programos dalyvių kalbą, kad ji būtų taisyklingai kirčiuojama, be svetimybų ir kitų trūkumų“ (Skardžius 1936: 10). Nerimas dėl neigiamo radijo prelegentų kalbos poveikio bendrinės šnekamosios kalbos kultūrai skatino kalbininkus kelti reikalavimus įdarbinti radiofone daugiau kalbos redaktorių, kad jie tikrintų ir taisytų visus skaitymui eteryje parengtus tekstus (Talmantas 1933: 6–7), sektų „paskaitininkų, artistų ar deklamatorių tartį ir šiaipjau kalbinę kokybę ir jiems patarimus duotų“, patartų vadovybei, kurie kalbėtojai „su mikrofonu turėtų atsiveikinti“ (Čižiūnas 1936: 116)¹⁹. Peržvelgus viešajai kalbai skirtus „Gimtosios kalbos“ tekstus galima teigti, kad apčiuopiamesnių rezultatų straipsniuose išsakyta kritika, regis, neturėjo: baigiantis antrajam nepriklausomybės dešimtmečiui radijo kalbos stebėtojai aptarinėjo tas pačias įsisenėjusias kviestinių prelegentų tarties ir kirčiavimo problemas, nors jau galėjo pasidžiaugti bent dėl dviejų nuolatinių radijo diktorių – Kazio Inčiūros ir Irenos Oškinaitės – beveik nepriekaištingos kalbos. Atsižvelgdami į tokią padėtį kalbininkai vylėsi, kad ateityje nuolatiniai

¹⁷ 1938 metų programų tinklelyje radijo paskaitos užėmė vieną iš pagrindinių vietų greta muzikos transliacijų ir informacinių laidų (beveik 15 procentų visų laidų) (žr. Rimantas 1940: 31).

¹⁸ Tiesioginės transliacijos, sporto varžybų komentarai, vaidybinės pramoginės laidos „Gimtojoje kalboje“ nebūdavo aptariamoms.

¹⁹ Galimybę suredaguoti ir sukirčiuoti kviestinių paskaitininkų tekstus riboja ir ta aplinkybė, kad į radiofoną savo paskaitoms jie dažnai atėdavo tik prieš pat eterį. Tokia tradicija išsilaikė iki pat pirmosios sovietinės okupacijos, kol cenzūros sumetimais į eterį nepatekdavo joks iš anksto ideologiškai nepatikrintas tekstas (žr. Aleknonis 2006: 74).

laidų vedėjai į darbą bus priimami konkursų keliu, o jų kalba atitiks „maksimalius reikalavimus“ (Čičiūnas 1939: 66–67).

Tarpukario Lietuvoje bendrinė kalba buvo spėjusi įsitvirtinti spaudoje, tačiau didžioji visuomenės dalis, nors ir gerai pramokusi rašomosios kalbos, priartėti prie šnekamosios kalbos standarto nesugebėjo (Būtėnas 1936: 153). Kalbininkams teko pripažinti, kad vyresnės kartos inteligentai, išsilavinimą įgiję dar ne lietuvių kalba, neturėjo galimybių deramai išmokti šnekamosios bendrinės kalbos, ypač perimti tarties ir kirčiavimo normų. Kalbėti bendrine kalba daugiau buvo pramokę tik tie, kurie vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą buvo įgiję jau laisvoje Lietuvoje, tačiau ir tarp jų, ypač tarp jaunosios kartos rašytojų ir vertėjų nuolat atsirasdavo maištaujančių prieš kalbininkų „diktatą“, viešai abejojančių jų teikiamais taisymais (žr. Raila, Subačius 2012: 159). Nors kalbininkų pastangomis ir buvo įtvirtinta nuostata, kad radijas greta mokyklos, teatro, kino ir spaudos yra svarbi priemonė kovoje su visuomenės (ypač inteligentijos) kalboje įsigalėjusiomis „negerovėmis“, tačiau Valstybės radiofono kalba, išsiskirdama didele įvairove, vis dėlto atspindėjo tuometinės bendrinės šnekamosios kalbos būklę.

2.3.2. Sovietų laikotarpis

Nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje gimęs radijas jau pirmaisiais sovietmečio metais (1940 m. vasarą) buvo paverstas pagrindiniu lietuvių tautos sovietizavimo įrankiu (Aleknonis 2006). Radijo programos tapo „orientuotos vienam tikslui – sovietiniam gyvenimo būdui, socializmo ideologijai įtvirtinti. Iš radijo reikalaujama nušviesti ir liaupsinti partijos veiklą, džiaugtis socializmo laimėjimais, propaguoti socialistinį lenktyniavimą“ (Štikelis 1992: 157). Partijos nurodytą naujojo *homo sovieticus* formavimo misiją Lietuvoje, kaip ir kitose komunistinio bloko šalyse, vykdė ir 1957 m. veiklą pradėjusi televizija. Laidose turėjo būti itin kinamai rodoma, kaip klesti tarybinis gyvenimas, giriamasi nuolatiniu pramonės, žemės ūkio, kultūros ir mokslo kilimu ir augančia produkcija, nuolat primenamasi pranašumas kapitalistinių šalių atžvilgiu, demaskuojami tarybinio gyvenimo priešai, pristatoma istorinė „tiesa“ apie proletariato revoliuciją ir socializmo pergalę Lietuvoje (daugiau žr. Štikelis 1992). Besąlygišką paklusnumą partijos mokymui ir dėkingumą jai už laimingą gyvenimą radijo ir televizijos laidose išreikšdavo „paprasti“ tarybiniai žmonės, dėl to sovietmečio žiniasklaida neretai dabar pavadinama „traktorininkų ir melžėjų tribūna“ – įvairiose laidose ir reportažuose tokių žmonių per metus būdavo pakalbinama tūkstančiai (plg. Aleknonis 2006: 94). Suteikdami žodį „eiliniams“ darbininkams, valstiečiams, švietimo, mokslo ir kultūros darbuotojams, radijas ir televizija siekė ne tik užtikrinti laidose perteikiamo ideologinio turinio patikimumą, bet drauge paliudyti partijos deklaruojamą tarnavimą darbo liaudžiai. Televizija ir radijas kaip pagrindinės

žiniasklaidos priemonės ėjo tuo pačiu keliu, kurį yra apibūdinusi Nerija Putinaitė, rašydama apie sovietinę spaudą: „Ideologija buvo diegiama pagal kartotės principą formuojant žmonių galvojimo ir vertinimo įpročius. Laikraščiuose ir žurnaluose buvo kartojamos tos pačios tiesos, pateikiamos tos pačios vertinimo pozicijos ir požiūriai. Nebūta požiūrių įvairovės ir jų kritinio susikirtimo. <...> Ne tiesa ir galimybė lyginti su faktais, o nuolatinis kartojimas ir vienpusiškumas tarsi patvirtindavę, kad informacija yra teisinga“ (Putinaitė 2007: 131). Pertraukas tarp ideologinės indoktrinacijos laidų užimdavo įvairios kultūros ir negausios pramoginės laidos, sovietinėje žiniasklaidoje kūrusios gyvenimo normalumo ir pilnatvės iliuziją. Su komunistinės ideologijos skleidimu sovietų Lietuvoje buvo siejami ir reikalavimai žiniasklaidos kalbai. Sovietmečiu galutinai buvo įtvirtinta nuostata reikalauti iš sakytinės žiniasklaidos „kovos už aukštą kalbos kultūrą“: greta teatro ir kino aktorių kalbėti nepriekaištinga normine kalba privalėjo įtakingiausi viešojo kalbėjimo autoritetai – televizijos ir radijo laidų vedėjai:

Bloga diktorius ar šiaip radijo ir televizijos kalbėtojo, taip pat kino ir teatro aktorius tartis, netaisyklingas kirčiavimas, prastai sudaryti ar ne vietoje, netikusiai pavartoti žodžiai pasiekia milijonų žmonių ausis ir, jeigu visa tai dar ilgą laiką nuolat kartojama, gali pridaryti kalbai tiek eibių, gali priveisti joje tiek negerovių, kad šimtai ir net tūkstančiai kalbos mokytojų bei redaktorių dešimtimis metų nepajėgs jų atitaisyti (Ulvydas 1972: 3).

Viena iš esminių permainų, įvestų LRTV, palyginti su Kauno radiofono laikais – dideli diktorių konkursai. Visi jų dalyviai privalėjo kalbėti idealia bendrine kalba. Diktorių kalba kalbos kultūros vadovėliuose iki šiol yra pateikiama kaip šnekamosios bendrinės kalbos etalonas (žr. Pupkis 2005: 335)²⁰. Veikiausiai tai yra ir vienas pagrindinių veiksnių, dėl kurio pastarųjų metų tekstuose apie sakytinės žiniasklaidos kalbą ir apie kalbos kultūrą apskritai pastebima tendencija teigiamai vertinti sovietinio laikotarpio viešosios erdvės ir sakytinės žiniasklaidos kalbą.

Gerės kalbos tiek ideologiniu, tiek taisyklingumo požiūriu sovietiniais laikais buvo reikalaujama ne vien iš radijo ir televizijos pranešėjų – viešumai tinkamo kalbėjimo būdavo tikimasi ir iš visų kalbančiųjų eteryje. Lietuvoje septintuoju dešimtmečiu toks siekis pasireiškė autoritetingų kalbininkų skelbiamu švarios ir taisyklingos kalbos reikalavimu tiek viešumoje, tiek privačioje aplinkoje (Ulvydas 1962: 10). Greta tokio reikalavimo kalbos kultūros autoritetai ėmė kelti sąlygą, kad į eterį apskritai neturėtų būti leidžiamas joks prasčiau kalbantis žmogus:

Klausant radijo ir žiūrint televizijos laidų, nesunku pastebėti, kad taisyklinga tartimi ir kirčiavimu daugiausia rūpinasi tik aktoriai ir pranešėjai, o to tikrai nepakanka: juk vi-

²⁰ Teigiama, kad iki 1990 m. bendrinė kalba dominavusi viešojo vartojimo srityse (teatre, radijuje ir televizijoje) (Miliūnaitė 2009: 62), o kalbininkai visuomenėje turėję neabejotiną kalbos autoritetą (Pupkis 2005: 335). Atkūrus valstybės nepriklausomybę ir nebelikus visuomeninio transliuotojo monopolio, prasidėjęs žiniasklaidos kalbos nuosmukis (žr. Pupkis 2005: 320–321).

siškai laikas pareikalauti, kad visi per radiją ir televiziją kalbantys rūpintųsi taisyklinga tartimi ir kirčiavimu (Ulvydas 1962: 9).

LRTV (skirtingai nei teatre) vietos improvizacijoms paprastai nebuvo paliekama, taigi ir kalbos etalono mokytojos misiją, kalbos normintojų vertinimu, ji atlikdavusi kur kas geriau, nei, pavyzdžiui, teatras²¹. Tai teigiama ir 1979 m. paskelbtame straipsnyje apie Lietuvos radijo diktorių kalbą:

Lietuvos radijas yra viena iš tų įstaigų, kur literatūrinės kalbos taisyklingumu ypač rūpinamasi <...>. Ta nuolatinė pranešėjų kontrolė, rimtas požiūris į kalbos dalykus, kasdienis mokymasis radiją daro gera mokykla, diegiančia v i s a i visuomenei literatūrinės kalbos dėsnius, mokančiai v i s u s taisyklingai tarti (Vitkauskas 1979: 53).

Rūpestis dėl kalbos kultūros lygio žiniasklaidoje itin kategoriškai buvo suformuluotas pirmajame valdžios aprobuotame kalbos kultūros vadovėlyje aukštosioms mokykloms (1980):

Visos mūsų masinės informacijos priemonės tarnauja skleisti pažangiausiai ideologijai, ugdyti komunistinei pasaulėžiūrai. Deramai atlikti šiuos uždavinius galima tik gera, gyva, taisyklinga kalba. Todėl kalbos kultūra – valstybinis, politinis reikalas. Būti abejingiems kalbos kultūrai reikėtų būti abejingiems komunistiniams mūsų visuomenės idealams (Pupkis 1980: 83–84).

Putinaitės teigimu, sovietinis humanizmas „iš žmogaus darė asmeninių jausmų neturintį ir intymumo nevertinantį „kosminį žmogų“, beaistriai vykdančių režimo nustatytas prievoles šeimai, visuomenei, valstybei“ (Putinaitė 2007: 153). Viena iš tokių prievolių, kaip matyti iš aptartų žymių sovietmečio kalbininkų citatų, buvo skelbiama ir atsakomybė už kalbos etalono, kalbos normų sklaidos misiją. Iš viešųjų kalbėtojų buvo reikalaujama vien taisyklingumo, nepripažįstant teisės vartoti jokių kitų kalbos variantų. Tokiu būdu įspraudus kalbą į taisyklių ir normų rėmus, buvo varžomas bet koks kūrybiškumas (Putinaitė 2004: 160). Apie tai ne kartą yra paliudiję ir patys to meto kalbininkai:

Kalbos norminimo ir priežiūros pastangos būdavo net perdėtos. Būta noro bendrinę, net individualiąją asmenų kalbą įsprausti į griežtus rėmus, <...> nes įsivaizdavo, jog „kalbos kultūros pakilimo“ sąlygomis sunormintai bendrinei kalbai galima kelti naujus, didesnius reikalavimus. Be to, toks požiūris sutapo su bendrąja bolševikmečio psichologija – būtina viską reglamentuoti, viską prižiūrėti, smerkti nukrypimus nuo oficialios tvarkos. Dėl perdėtų reikalavimų ir nelanksčių taisyčių <...> nerimavo ir tie polėkį turintys žmonės, kuriems rūpėjo kalbos įvairovė, lankstumas ir individualūs raiškos būdai (Kniūkšta 2001: 126–127).

²¹ Daugiausia kaltės tekdavo aktoriams, linkusiems improvizuoti. Kai kurie teatrai tuo laikotarpiu suleikė rimtos kritikos ir net viešų svarstymų dėl „nepakankamo lingvistinio pasirengimo“ (plg. Pupkis 1980: 84).

Vis dėlto sovietinės visuomenės monolitiškumą, nuolat deklaruotą partijos ir liaudies vienybę tuo metu labiausiai aktualizavo ne tiek taisyklingos bendrinės kalbos etalono sklaida, kiek ideologijos kalba – sovietinio komunizmo naujakalbė, tais pačiais bruožais pasireiškusį daugelyje kalbų.

Sovietinio laikotarpio televizijos ir radijo kalba Lietuvoje iki šiol sistemingiau nebuvo tirta. Tyrimo rezultatai patvirtino Thom nusakytus (išsamiau žr. 2.1.) komunistinės naujakalbės vartojimo žiniasklaidoje dėsningumus (Girčienė, Tamaševičius 2012: 31–43)²². Tradicinio sovietinės televizijos žanro laidose – dokumentinėse apybraižose – paprastai kalbama apie sėkmingą partijos nutarimų įgyvendinimą ir dėl to nuolat gerėjančią liaudies gyvenimą. Negyviausios kalbės, tokios pat kaip partinės spaudos vedamuosiuose, bruožai čia nuolat skamba diktorių – pagrindinių dokumentinių apybraižų pasakotojų – skaitomuose tekstuose. Tai matyti iš sudėtingos sintaksės, rašytinio teksto, daiktavardinių konstrukcijų (*spartinti įsisavinimą, dėti pagrindus gamybos supramoninimui*), įsakmiu tonu ir karo metaforomis pateikiamų kalbos šampų (*reikia kelti laukų kultūrą, būtina kovoti už derlingą hektarą* ir t. t.).

Ištyrus laidas paaiškėjo, kad nors sovietinėje televizijoje žodis suteikiamas daugeliui pašnekovų, kaip ir sovietinėje spaudoje, iš esmės visi jie yra deindividualizuoti, vien atkartojantys diktoriaus tekste išdėstytą pagrindinę ideologinę mintį:

Darbininkas: Aš džiaugiuosi aaa, kad CK nutarimu dėl darbo drausmės ir aaa alkoholizmo, prieš alkoholizmą aaa labai dabar iš karto žymu, kad jau gamykloje daug mažiau yra stikliuko mėgėjų, mažiau darbo drausmės pažeidėjų... pažeidėjų, tuo pačiu galima pasakyti, kad ir pagerėjo kokybė... produkcijos kokybė aaa taip pat CK aaa nutarimas yra dėl kūrybinės min... minties skatinimo darbininkų tarpe. Būtų gerai, kad darbininkai aktyviau įsijungtų į šį judėjimą. (Laida „Darbai, tradicijos, siekimai“)

Laidos dalyviams kalbėti partijos nutarimų kalba ar bent jau pateikti, kad taip kalbama, reiškė rodyti lojalumą valdžiai. Kaip ir daugeliu panašių sovietinės televizijos epizodų, pasisakymo spontaniškumas čia surežisuotas. Reportaže matyti, kaip darbininkas prieš kiekvieną privalomąją medinės kalbos formuluotę padaro pauzę ir žvilgteli į lapelį su užrašytu tekstu.

Žanriniu požiūriu dokumentinėms apybraižoms priskirtinos ir propagandinės laidos, kuriose demaskuojami socializmo priešai. Kalbinių formų lygmeniu Thom šia naujakalbės apraišką vadina paslėptąja (1989: 72). Šių laidų kalba išsiskiria grožinei literatūrai artima sinonimija ir frazeologija, imituojamomis emocijomis:

Pranešėjas: Užsivilkęs fašistinę uniformą su parabeliu prie šono, bataliono kapelionas Zenonas Ignatavičius kartu praėjo visą jų kruviną kelią. Nesudrebėjo jo ranka lai-

²² Kalbamajam tyrimui iš retrospektyvaus žiniasklaidos kalbos tekstyne pasirinktos keturios sovietinio laikotarpio Lietuvos televizijos laidos: „Žemė nelieka skolinga“, „Ir per amžių amžius“ (abi 1975), „Darbai, tradicijos, siekimai“ (1985) ir „Akmuo užantyje“ (1987).

mindama budelius nekaltų žmonių žudynėms, nesuvirpėjo širdis žvelgiant į jų darbus. Priešingai. (Laida „Ir per amžių amžius“)

Pagrindinės žinios patikimumo įspūdžiui sustiprinti čia atsisakoma griozdiškų medinės kalbos konstrukcijų, pasitelkiami nors ir iš anksto aptarti, bet spontaniškai išsakomi paprastų žmonių kalba (dalis jų net kalba tarmiškai) pateikiami įvykių liudijimai. Verta paminėti, kad sovietinėje televizijoje nedažna privilegija kalbėti spontaniškai (be minėtų ideologiškai motyvuotų atvejų) buvo leidžiama tik nusipelnusiems šviesuomenės atstovams – poetams ir rašytojams (Girčienė, Tamaševičius 2012). Bene visi to meto rašytojai turėjo lituanistinį išsilavinimą, todėl neabejotina, kad jų kalba sakytinėje žiniasklaidoje kalbos normų požiūriu būdavo nepriekaištinga. Pasak Putinaitės, sovietų valstybei jie buvo daug svarbesni už filosofus ar ideologijos instruktorius, nes būtent jiems viešumoje būdavo pavedama „užvaldyti žmonių sielas ir jausmus, jiems pateikti ne tiek įtikinamus, kiek emociškai patrauklius ir jausmiškai paveikius tiesų pavidalus. Jausmai buvo daug patikimesnė atrama tikėjimui sovietinio pasaulio likimiškumu nei protas ir logika“ (Putinaitė 2007: 131–132).

Taigi sovietiniu laikotarpiu Lietuvos radijas ir televizija tęsė dar prieškarinio laikais Valstybės radiofonui pavestą misiją – būti bendrinės kalbos etalonu ir mokytoju. Visuotinė to meto viešosios ir iš dalies privačiosios erdvės kontrolė užtikrina, kad ši misija būtų kur kas efektyviau vykdoma. Pirmieji retrospektyviniai lietuvių kalbos ideologijos tyrimai atskleidė, kad sovietmečiu kalbos prižiūrėtojų vykdyti kalbos tikrinimo „reidai“ buvo modusas, artimas politinei minčių kontrolei ir policinės valstybės veikimui, o kalbos gerinimo seminarai panešėjo į politinio švietimo (komunistinio indoktrinavimo) renginius. „Kalbos tvarkybos tikslu buvo įveiksinama simetriška komunistiniam muštrui organizacinė, pavaldumų ir paklusnumų schema“ (Raila, Subačius 2012:161). Tikėtina, kad sovietiniu laikotarpiu sukaupta kalbos priežiūros praktika turėjo poveikio ir po 1990 metų toliau formuojant kalbos kontrolės politiką ir nuostatas apie sakytinės žiniasklaidos misiją.

2.3.3. Posovietinio laikotarpio permainos

1985 m. Sovietų Sąjungoje pradėtos įgyvendinti ekonominio ir politinio gyvenimo reformos atnešė pokyčių ir į kelis dešimtmečius beveik nesikeitusią sakytinę žiniasklaidą. Pagal sąjunginės televizijos pavyzdį Lietuvos televizijoje pasirodė bandymų kurti naujas tiesiogines laidas, kuriose būtų mažiau ideologinio turinio ir iš anksto parengto kalbėjimo. Tačiau nuostatų LRTV kalbos atžvilgiu šios permainos nepaveikė – 1987 m. Lietuvių kalbos komisijos nutarime „Dėl radijo ir televizijos kalbos“ dar kartą primenama, kad LRTV dirba „didelį visuomenės lingvistinio švietimo ir kalbos kultūros darbą“, „nepriekaištinga daugelio

radijo ir nemažos dalies televizijos laidų kalba padeda skleisti ir įtvirtinti kodifikuotąsias leksikas, žodžių darybos, sintaksės normas, o diktorių kalba tampa tarties ir kirčiavimo pavyzdžiu“ (LKK 1989: 16). Savotišku perversmu ir naujos epochos pradžia Lietuvoje tapo radijo stoties „M-1“ įsteigimas pačioje 1989 m. pabaigoje pagal Vakarų radijo stočių jaunimui pavyzdį. Tuometinės valdžios jai suteiktas „leidimas dirbti be niekieno priežiūros ir kontrolės išreiškė visuotinį pokyčių troškimą“ (Krivickienė 2000: 205). Ypatinga naujovė šioje radijo stotyje tapo tiesioginės laidos, jose gyvai buvo kalbama su spontaniškai į studiją paskambinusiaisiais klausytojais, jaunimui rūpimomis temomis ir jam artima kasdiene kalba. Toks su visuomenės demokratėjimu susijęs virsmas LRTV kalbos vartosenoje atsispindi ir to laikotarpio kalbos kultūros leidinių tekstuose: „Žiūrovai ir klausytojai piktinasi viešu kalbos darymu ir reikalauja imtis veiksmingų priemonių, neduoti į rankas mikrofono tiems, kurie nemoka ar nesistengia taisyklingai kalbėti“. Supratimas, kad televizija ir radijas „geriausiai ir akivaizdžiausiai parodo realią visuomenės kalbos kultūros būklę“ (Masaitis 1989: 20–22), paskatino dar didesnę rūpestį dėl prastėjančios kalbos jau atkūrus nepriklausomybę: „Lietuvių kalbos būklė ne tik nepagerėjo, bet ne vienu atveju ir pablogėjo <...>. Žargonas užplūdo eterį. Valdžios (ar besiveržiantys į ją) vyrai į tribūnas priversti kilti be iš anksto parašytų tekstų, todėl visa tauta netruko įsitikinti, kokie kalbos luošiai yra mūsų inteligentai“ (Vanagas 1990: 24). Vienu iš pagrindinių klaidų šaltinių buvo įvardintas laidų vedėjų, reporterių ir komentatorių nesugebėjimas kalbėti taisyklingai be parengto teksto ir prasta laidoje dalyvaujančių žmonių iš šalies kalba (Masaitis 1989: 22–23). Į jaunimo auditoriją orientuotų komercinių radijo stočių „M-1“ ir „Radiocentras“ laidos kaltintos už „iš gatvės perimtą žargoną, įteisinamą lietuvių–anglų dvikalbystę“ (Pupkis, Smalinskas 1993: 3). Netrukus griežtus norminės kalbos reikalavimus LRTV laidų vedėjams papildė ir siūlymai „taikyti administracines drausminimo priemones tiems, kurie privalo, bet nenori mokytis idealiosios bendrinės kalbos“, į jokią laidą neleisti kalbėti tų, „kas gerai nemoka valstybinės Respublikos kalbos“ (Masaitis 1991: 10), „suformuoti tokią tautos opinią, kuri gėdingiausiu tautos piliečio nusikaltimu laikytų gimtosios kalbos žalojimą“ (Vanagas 1990: 24). Tokia kalbininkų argumentacija jau pirmaisiais nepriklausomybės metais įtikino politikus įsteigti kalbos priežiūros ir kontrolės institucijas, turinčias galią skirti baudas už netaisyklingą kalbą viešumoje, sakytinės žiniasklaidos atveju – patraukti atsakomybėn laidų vedėjus. Oficialiai tokia pozicija buvo suformuluota dar 1991 m. – viename interviu ją išsakė tik įsteigtos Valstybinės kalbos inspekcijos viršininkas Donatas Smalinskas: „Piniginės baudos – vienintelis būdas sutramdyti užkietėjusius kalbos darytojus, tuos, kurie nepaiso kalbininkų patarimų ir pabarimų“ (Smalinskas 1991: 27). Nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu suformuota oficialioji lietuvių kalbos politika ir ideologija iki šiol remiasi 1995 m. priimtu, o 2012 m. konstitucinio įstatymo statusą gavusiu Valstybinės lietuvių kalbos įstatymu, kuriame visoms visuomenės

informavimo priemonėms, taigi taip pat radijui ir televizijai, nustatyta prievolė laikytis taisyklingos lietuvių kalbos normų (22 straipsnis)²³.

Valstybinės kalbos inspekcija buvo įsteigta kontroliuoti, ar yra laikomasi Valstybinės kalbos įstatymo, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) nutarimų ir kitų teisės norminių aktų, nustatančių valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo reikalavimus. Už valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo pažeidimus Inspekcija turi teisę taikyti transliuotojui administracines nuobaudas. Pagrindinis teisės dokumentas, nusakantis, kokių taisyklingos lietuvių kalbos normų privaloma laikytis, yra 1997 m. VLKK nutarimu patvirtintas „Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas“. Vieno iš jo rengėjų teigimu, jis buvo parengtas „beveik kone žiniasklaidos reikalams“ (Pupkis 2005: 321). Valstybinės kalbos inspekcijos darbuotojai, sekdami radijo ir televizijos kalbos taisyklingumą, vadovaujasi 2005 m. Valstybinės kalbos inspekcijos viršininko įsakymu patvirtintu dokumentu „Valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklingumo kontrolės principai, kriterijai ir jų taikymo metodika“²⁴. Nuobaudos yra skiriamos pagal tai, kiek klaidų inspektoriai užfiksuoja per vieną laidos valandą. Laidos yra diferencijuojamos atsižvelgiant į tai, ar kalbėjimas yra parengtas (įrašytas iš anksto), ar kalbama visiškai spontaniškai. Pavyzdžiui, Inspekcijos sankcijų (nuobaudos) transliuotojas gali sulaukti, jei tiesioginėje pokalbių laidoje vedėjas padaro 7 (ar daugiau) didžiųjų kalbos klaidas. Netiesioginės laidos yra vertinamos griežčiau – čia nuobaudos jau skiriamos, jei laidos vedėjai padaro 6 ir daugiau didžiųjų kalbos klaidų. Apie per mėnesį patikrintas laidas ir kalbos pažeidėjus inspektoriai reguliariai informuoja visuomenę informaciniuose pranešimuose, transliuojamuose per Lietuvos radiją, ir straipsniuose įvairiuose nacionaliniuose dienraščiuose.

Tikėtasi, kad teisinės priemonės, „pažeidėjų“ pavardžių viešinimas padės įgyvendinti sakytei žiniasklaidai skirtą užduotį – būti bendrinės kalbos etalonu. Tačiau dalies kalbininkų požiūriu, po 1990 m. „pakelti bendrinės kalbos vartosenos į kokybiškai naują pakopą“ (Pupkis 1997: 4) nepavyko – priartėti prie idealo sunkiai sekėsi ne tik komercinėms televizijos ir radijo stotims, bet ir visuomeniniam transliuotojui, kuriame jau nuo 1987 m. laidų vedėjų kalbai prižiūrėti buvo įdarbinti kalbininkai.

²³ Panašius reikalavimus sakytei žiniasklaidai kelia ir kitų posovietinių šalių kalbos įstatymai. Čekijoje toks įstatymas buvo priimtas 2004 m. Jame reikalaujama, kad ne tik žinių, bet ir kitų laidų vedėjai kalbėtų vien taisyklinga standartine kalba. Kalbos raidą Čekijos televizijos pokalbių laidose tyrusios Toros Hedin teigimu, tokie reikalavimai neatitinka esamos kalbinės situacijos šalyje (Hedin 2005: 2). Rusijoje, kurioje iki šiol palaikoma sovietinė propagandos kryptis didžiuoju priešu laikyti Vakarus (ypač Jungtinę Karalystę ir JAV), kalbinis purizmas, nukreiptas į kovą prieš anglų kalbos įtaką ir preskriptyvinė kalbos politika tampa imperinės didybės atstatymo simboliu ir vienu iš esminių deklaruojamos nacionalinės savigarbos atkūrimo veiksnių (plg. Ryzanova-Clarke 2006). Valstybinės rusų kalbos įstatymas (2005) draudžia žiniasklaidai vartoti nebendrinę (neliteratūrinę) kalbą RTV laidose; draudimas taikomas ir visiems svetimžodžiams, kurie turi rusų kalbos atitikmenų, o taip pat visai necenzūrinei leksikai.

²⁴ Prieiga internete Valstybinės kalbos inspekcijos svetainėje: <http://www3.lrs.lt/docs2/EPAGLDJV.PDF>

Bene išsamiausiai kalbos televizijoje būklė buvo įvertinta 2006–2007 metais, kai Lietuvos kalbos draugija, subūrusi keliolikos kalbininkų pajėgas, įvairiose Lietuvos televizijose visuomeniniais pagrindais surengė du plataus masto kalbos tikrinimo reidus, pavadintus „Kalbos švaros dienomis“²⁵. Verta paminėti, kad viena iš pagrindinių paskatų surengti tokią akciją buvo nepasitenkinimas Valstybinės kalbos inspekcijos veikla – televizijai taikomų drausminimo priemonių neveiksmingumu. Šios akcijos ataskaitose, skelbtose „Gimtojoje kalboje“ (Pupkis 2006a; 2006b; 2006c; 2007) ir Valstybinės kalbos komisijos internetinėje svetainėje, buvo ne tik apibendrintos ir suklasifikuotos pagrindinės televizijos laidų vedėjų ir korespondentų kalbos klaidos, bet ir dar kartą išdėstytos ideologinės nuostatos sakytinės žiniasklaidos atžvilgiu, t. y. konstatuotas „bendrasis televizijų kalbos nuosmukis“, išreikštas pasipiktinimas menka televizijos veikėjų „patriotine“ atsakomybe už kalbos normų sklaidą visuomenėje:

Kalbos švaros dienos patvirtino mintį, kad kalbos normas dabar daugiausia skleidžia ir įtvirtina žurnalistai. Bet televizijose dar aiškiai per daug kalbos nešvaros, pati kalba smukdoma iki pasityčiojimo lygio ir praranda savo reikšmę kaip tautinė vertybė. Pats laikas suvokti tos vertybės svarbą, suprasti kultūrinę bendrinės kalbos nepaprastybę (Pupkis 2006c: 11).

Ataskaitoje daugiausia priekaištauta spontaniškiau kalbantiems reporteriams, publicistiniams, ypač pokalbių laidų vedėjams, o pagyrimų už kalbos „gerumą“ sulaukė dažniausiai iš anksto parengtus tekstus skaitantys žinių vedėjai ir žurnalistai. Kalbos kultūros puoselėtojai piktinosi ir televizijų vadovų nepagarba kalbininko autoritetui, ir pačių laidų vedėjų neatsakingumu, ypač dėl žalojančio poveikio jaunimui. Nors humoro laidoms ataskaitoje taikyta išimtis, kartu nuogaustauta, kad piktnaudžiaujant žargonu, kyla grėsmė kalbos ateičiai dėl žalingo poveikio jaunajai kartai, nes „šias laidas žiūri ir mokyklinio amžiaus vaikai ir labai mėgsta tuos veikėjus mėgdžioti“ (Pupkis 2007: 7). Kitaip tariant, televizijos vadovybei tenkanti atsakomybė už tai, kad moksleiviai, patys dar nesugebantys išvelgti, kas kalboje gera ir bloga, yra pratinami prie žargono. Privačiajai erdvei ir kasdieniam bendravimui būdingas kalbėjimas televizijos laidose normintojams kelia abejonių dėl laidų vedėjų kalbinės kompetencijos, taigi ir dėl jų tinkamumo atliekamam darbui.

Kalbos kultūros tekstuose „prastėjančios“ kalbos vertinimai yra siejami su visuomenės privatėjimu, drauge netiesiogiai reiškiant apgailėstą, nebelikus sovietinei visuomenei būdingo griežto viešosios ir privačiosios erdvės atskyrimo:

Dažniausiai neįsivaizduojama, kad galima būtų pasakyti kitaip, – paprasčiausiai vien dėl

---

²⁵ Tikrinimų rezultatai sulaukė plataus atgarsio spaudoje ir internetinėje žiniasklaidoje. Tyrimo išvadas daugeliu atvejų atspindėjo publikacijų antraštės: „Kalbininkai: TV kalbos degradavimo pavyzdžių nemažėja“ („Vakarų ekspresas“, 2007-12-10; „TV žvaigždėms – kalbininkų kritikos strėlės“, alfa.lt, 2006-11-11).

to, kad iš privačiojo gyvenimo į viešąjį perkeliama tokių realiųjų, kurios iki tol viešojoje vartosenoje neturėjo jokios raiškos arba apskritai yra nebūdingos viešumai, tik pateikiamos kaip privačiosios gyvenimo srities atspindys (Miliūnaitė 2006: 25).

Neigiamas privataus bendravimo viešumoje vertinimas paremiamas prielaida, kad bet koks nekodifikuotų kalbinių elementų (tarties, leksikos, sintaksės) vartojimas kelia grėsmę komunikacijos sėkmei, nes pagrindinė LRTV klausytojų ir žiūrovų auditorija esanti pajėgi suprasti tik taisyklingai vartojamą, pavyzdinę bendrinę kalbą:

Kitos rūšies žargonu virsta virtuvinio kalbėjimo stiliaus perkėlimas į viešąją erdvę, neretai peržengiantis kalbinės komunikacijos ribas – televizijos kalbėtojo vietomis jau negalima suprasti (Pupkis 2007: 8).

Privataus bendravimo įpročių perkėlimas į viešąją erdvę kalbos kultūros autoritetams kelia ir etinių klausimų, įtarimų dėl, jų nuomone, nederamo vedėjų elgesio:

Niekas nėra tyręs, kaip patinka televizijų žiūrovams žurnalistų kalbos etiketo dalykai. Man, pavyzdžiui, nepatinka, kai į mane koks nepažįstamas žmogus gatvėje kreipiasi ar atsako familiariai arba per pusę žodžio mane nutraukia. O televizijose tai visai įprasta, tarsi kompanija alų gertų prie vieno stalo. Labai nejauku, kai žurnalistas per interviu vis pritaria **miegamojo ištiktukais** (išskirta mano – G. T.) „aha“, „uhū“, „jo“, „nu“, „vat“, o dažnas, negebėdamas kaip formuluoti mintį, verčiasi varganuoju „ta prasme“ (Pupkis 2006c: 8).

Kaip ir daugeliu kitų atvejų, šiuolaikiniame kalbos kultūros diskurse kompetencija spręsti, ar žiūrovams toks kalbėjimas priimtinas, ar nenorminės kalbos vartojimas yra tikslingas, suteikiama tik patiems kalbos vertintojams (plg. Šepetys 2012: 14). Tokiais atvejais dažniausiai neatsižvelgiama į socialinio susitarimo dalykus – į tai, kas priimtina ar nepriimtina konkrečios komunikacinės situacijos dalyviams²⁶ (plg. Vaicekauskienė 2008). Visai viešajai kalbos vartosenai Lietuvoje ir toliau taikoma nuostata iš kalbėtojų reikalauti oficialių bendravimo stilių atitinkančios pavyzdinės bendrinės kalbos (žr. Miliūnaitė 2005: 52). Laikantis tokios nuostatos, neatsižvelgiama į tai, kad šiandieninėje sakininėje žiniasklaidoje artimumas privačiai komunikacijai yra tapęs norma dalyje pramoginių ir pokalbių laidų, paprastai turinčių labai aiškiai apibrėžtą tikslinę auditoriją. Didžiausia problema čia yra tai, kad laidos vedėjų vartojama kalbos atmaina nesutampa su bendrinės kalbos standartu, todėl kaltinimų susilaukia net ir televizijos profesionalais tapusios individualybės,

²⁶ Nuostatos šiais klausimais gali iš esmės skirtis tiek priklausomai nuo individo, skirtingų socialinių grupių ar skirtingų kartų. Kas vyresniesiems atrodo buitiška, žema („įžūlus familiarumas“, „virtuvinio kalbėjimo stilius“) ar vulgaru („miegamojo ištiktukai“), jaunesniam žmogui gali būti jo kartos kalbinės etikos norma, pašnekovams įprasti idiolekto bruožai, pragmatiniai kalbos elementai, padedantys užmegzti ir palaikyti komunikacinį ryšį tiek su savo tiesioginiais pašnekovais, tiek su auditorija.

pvz., daugybę metų įvairiose apklausose populiariausiais renkami pokalbių laidų vedėjai, iš kitų išsiskiriantys individualiu ir kūrybišku kalbėjimo stiliumi.

Lietuvoje iki šiol teigiama, kad idealiąją bendrinę kalbą (kurios reikalaujama iš LRTV) geriausiai moka ir ją nuolat vartoja tik patys kalbininkai ir „humanitarinė šviesuomenė“ (žr. Labutis 1991; Klimavičius 2002: 37; Pupkis 2005: 333). Tai iš dalies atsako į kalbos kultūros specialistų nuo 1989 m. keliamą klausimą, kodėl visuomenė, girdėdama per TV „darkomą ir kraipomą kalbą“, neprotestuoja, nereikalauja, kad kanalų vadovai ar netgi valstybė įsikištų ir uždraustų „nemokantiems“ kalbos dirbti laidų vedėjais ir reporteriais. Atsakymą (tik kituose kontekstuose) yra pateikę patys normintojai: LRTV atspindi realią visuomenės kalbą (Masaitis 1991). Galima manyti, kad didžioji visuomenės dalis, girdėdama per LRTV skambančią kalbą, įprastą kasdienėje komunikacijoje, nejaučia diskomforto ir kalbininkų aptariamų degradacijos ženklų tiesiog nepastebi. Žmonėms maloniausia girdėti kalbą, artimą jų pačių vartojamai, todėl dalis kalbos puoselėtojų ir vyresnės kartos inteligentų jų vartosenos neatitinkančią kalbą vertina kaip iškrypimą, aplaidumą, prasčiokiškumą ar nenatūralumą (plg. skyriuje 2.1. aprašytą Danijos atvejį).

2.3.4. Tyrimo apibendrinimas

Lietuvių kalbos politika žiniasklaidos atžvilgiu yra lygintina su daugelio Europos šalių, kuriose žiniasklaida, ypač nacionalinių valstybių kūrimosi laikotarpiu, atliko lingvistinės homogenizacijos funkciją. Ši misija Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje ir Skandinavijos šalyse ilginiui prarado savo aktualumą dėl globalių pokyčių: viešosios erdvės privatėjimo, demokratėjimo, komercializacijos nulemtu lygiavimosi į tikslinę auditoriją. Lietuvoje reikalavimai sakytinei žiniasklaidai vykdyti bendrinės kalbos sklaidos misiją buvo keliami visais laikais, ypač nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu. Nors šiandieninis radijas ir televizija, kaip ir kitose šalyse, dirba jau iš esmės pakitusiomis sąlygomis, normatyvistų tekstuose lieka įtvirtinta ideologinė nuostata, kad viešumoje turi būti vartojama tik griežtai sunorminta bendrinė kalba, nes kitos lietuvių kalbos atmainos esą neturinčios didesnės vertės. Į viešumos sampratą be išlygų patenka ir visa sakytinė žiniasklaida, viliamasi, kad „kiekvienos televizijos prestižo reikalas turėtų būti, kad jos laidos pasižymėtų nepriekaištinga kalba“ (Rimkutė 2009: 1), ir kad būtent laidų vedėjai, kaip ir ankstesniais dešimtmečiais, teiks visuomenei kalbinio elgesio viešumoje *par excellence* pavyzdį. Kalbos taisyklingumo gynimas ir „blogos“ kalbos kaip nukrypimo persekiojimas yra įtvirtintas teisiškai, pažeidėjams gresia administracinė atsakomybė. Neteikiant didesnės reikšmės sociokultūrinėms transformacijoms, visa žiniasklaida ir toliau yra traktuojama kaip ypač veikianti visuomenės kalbą, todėl privatumo, familiarumo, neformalumo apraiškos sulaukia itin kategoriškų vertinimų.

3. SOCIOLINGVISTINĖS KOMPETENCIJOS TYRIMO TEORIJA, MEDŽIAGA IR METODAI

3.1. SOCIOLINGVISTINĖS KOMPETENCIJOS SAMPRATA

Sociolingvistinę arba komunikacinę kompetenciją kaip gebėjimą tinkamai vartoti kalbą įprasta sieti su esminiais sociolingvistinių tyrimų objektais: pasirinkimu tinkamos kalbos atmainos, kodo ar stiliaus, atitinkančių kalbėtojo amžių, lytį, socialinį statusą, socialinę, etninę grupę ar geografinį regioną. Tinkamai kalbą vartojantis žmogus geba prisitaikyti prie savo pašnekovo, jo statuso, atsižvelgti į santykį su kalbėtoju (Holmes 2008: 431–438). Sociolingvistikos teorijoje kalbos vartotojų kompetencijos samprata visų pirma yra siejama su amerikiečių lingvisto antropologo Dello Hymeso tyrimais. Nors komunikacinės ir sociolingvistinės kompetencijos terminus jis neretai vartojo sinonimiškai, tačiau pirmenybę teikė, jo teigimu, platesnei komunikacinės kompetencijos sąvokai, apimančiai ne tik gebėjimą tinkamai kalbėti, bet ir tinkamai komunikuoti tam tikroje kalbinėje bendruomenėje, kuriai priklauso kalbėtojas (Hymes 1974:75). Dalis sociolingvistų aiškiau skyrė tarp šių terminų nedarė iki šiol: vieni, laikydamiesi teorijos autoriaus tradicijos, pasirenka komunikacinės kompetencijos sąvoką, kiti, norėdami pabrėžti, kad kalba apie visas sociolingvistikos tiriamas sritis, vartoja sociolingvistinės kompetencijos terminą (žr. Holmes 2008). Šiame darbe pasirinktas sociolingvistinės kompetencijos terminas yra siejamas su kalbėtojo gebėjimu vartoti ir interpretuoti kalbos formas pagal bendravimo situaciją, atsižvelgti į kontekstą. Konteksto elementus, reikšmingus kiekvienai komunikacinei situacijai, kaip jau minėta, Hymesas apjungė akronimu SPEAKING – (angl. *setting and scene, participants, ends, act sequences, key, instrumentalities, norms, genres*) – tai bendravimo aplinka ir aplinkybės, dalyviai, tikslai, atskirų kalbos aktų kaita, kalbėjimo stilius, kalbos perteikimo būdai ir priemonės, kalbinės elgsenos normos, žanrai²⁷. Sociolingvistinės (komunikacinės) kompetencijos sąvoką Hymesas įvedė oponuodamas generatyvinės gramatikos mokyklai ir Noamo Chomsky'o kalbinės kompetencijos teorijai. Chomsky, tęsdamas Ferdinando de Soussure'o *langue-parole* dichotomijos tradiciją, pirmąją (*langue*) apibrėžė kaip idealiąją kalbos sistemą, su ja susiedamas ir kalbinės (gramatinės) kompetencijos sąvoką – absoliučiai vienalytei kalbinei bendruomenei priklausančio idealaus kalbėtojo-klausytojo gimtosios kalbos mokėjimą (Chomsky 1965: 4). Kalbos vartosenos generatyvinės gramatikos atstovai netyrė, nes tikrovėje idealūs kalbėtojai, idealios kalbinės bendruomenės neegzistuoja. Hymesas taip pat pa-

²⁷ Lietuviški Hymeso terminų atitikmenys imami iš R. Marcinkevičienės knygos „Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys“ (žr. Marcinkevičienė 2008: 26–27).

brėžė, kad negali egzistuoti ir joks idealus kalbėtojas, kurio kalbinį repertuarą sudarytų visų tam tikros kalbos atmainų kompleksas. Kalbos tyrėjams jis patarė remtis ne idealizuotais, mažai ką bendro su tikrove turinčiais dalykais, bet sutelkti dėmesį į *performance* – kalbėti iš kalbos vartosenos perspektyvos, aiškintis, kas leidžia konkrečiai kalbinei bendruomenei priklausantiems žmonėms tinkamai vartoti kalbą esant skirtingoms socialinėms aplinkybėms. Sociolingvistinę kompetenciją kiekvienas tam tikros kalbinės bendruomenės narys įgyja dar vaikystėje, išmokdamas ne tik gramatikos taisykles, bet ir perprasdamas tai, kam ir kiek kalbėti, kada patylėti, kaip ir su kuo sveikintis, kokį deramą kalbėjimo stilių pasirinkti tam tikru metu (Hymes 1974). Sociolingvistinė kompetencija kiekvienu atveju yra neatsiejamą nuo kalbėjimo tikslo. Vienaip kalbama, kai atliekama referentinė funkcija – susitelkiama į pranešimo turinį, kitaip – kai su pašnekovais siekiama užmegzti asmeninį, emocinį ryšį. Hymeso teorija įtvirtino požiūrį į kalbą kaip į sociolingvistinę sistemą, kurios egzistavimą ir veikimą lemia socialinės taisyklės ir santykiai. Ši sistema visų pirma yra siejama su kalbėtojų repertuarais, kurie nesiriboja kuria nors viena kalba ar atmaina, bet yra sudėtingas skirtingų lingvistinių resursų – atmainų, žanrų, registrų ir stilių kompleksas (Blommaert 2010: 696–697). Įvairios kalbėjimo situacijos ir jų dalyviai lemia didelę kalbos variantų įvairovę, todėl įgūdžius atsirinkti tai, kas yra tinkama, tenka nuolat ugdyti ir atnaujinti tiek gimtakalbiams, tiek kitos kalbos besimokantiesiems (Trudgill 2003: 24). Tam tikrų kalbos formų funkcija visuomet yra kontekstinė, o ne nulemta *a priori* (Blommaert 2010: 696), todėl šiuolaikinėje kalbotyroje kriterijų *klaidinga-taisyklinga* visais atvejais keičia tai, *kaip* pasakymas atitinka socialinę pokalbio situaciją (Yamashita, Noro 2004: 166).

Sociolingvistinės kompetencijos samprata yra itin aktuali vėlyvosios modernybės laikų žiniasklaidos kalbos tyrimams. Dėl jau aptartų transformacijų (plačiau žr. 2.2.) daugelis tyrėjų šiandieninės RTV diskursą apibūdina kaip tam tikrą viešų-formalių ir privačių-neformalių pokalbių derinį, kai intymumo lygis, ribos tarp privataus ir viešo bendravimo yra nustatomos kiekvieno konkretaus pokalbio atveju. Dėl ypatingos žanrų ir pašnekovų įvairovės šiuolaikiniai RTV laidų dalyviai, skirtingai nei prieš kelis dešimtmečius, atsiduria daugybėje įvairiausių komunikacinių situacijų. Kiekvienos iš jų unikalumas reikalauja itin jautrios sociolingvistinės kompetencijos, todėl vienas kalbėtojas, pasirinkęs neformalesnį kalbėjimo stilių (pavyzdžiui, televizijos debatų laidoje), gali palikti auditorijai prastą nesolidaus žmogaus įspūdį, o kitas, su pašnekovais pasirinkęs pernelyg formalų santykį – pasirodyti arogantiškas (plg. Hedin 2002). Norma viešumoje girdėti įvairias kalbos atmainas įsitvirtina dar ir dėl to, kad keičiasi pačios visuomenės nuostatos dėl anksčiau stigmatizuotais laikytų kalbos variantų atžvilgiu (Coupland 2010).

Būtinybę keisti kalbėjimo būdą, kalbėtojų teisę kalbėti atsižvelgiant į komunikacinę situaciją pabrėžia ir kalbos kultūros tradicija Lietuvoje:

Svarbiausias teigiamos kalbinės komunikacijos reikalavimas – vartoti tą patį (su galimomis tam tikromis paklaidomis) kodą, tai yra kalbėti ta pačia (tautine) kalba, tiksliau – viena iš jos atmainų. Mokėti kalbą – tai gebėti prisitaikyti prie vieno iš informacijos narių kodo ir tinkamai naudotis informacijos ryšiu. Gerai mokėti kalbą reiškia tinkamai pagal situaciją parinkti kodą, pavyzdžiui, iš privačios vulgarios situacijos pereiti prie viešos ir oficialios, gebėti tą patį skirtingai pasakyti jaunimo žargono aplinkoje ir viešojoje oficialioje vartosenoje (Pupkis 2005: 13).

Tačiau vienu požiūriu Hymesio koncepcijai lietuvių kalbos kultūros praktikoje yra taikoma išlyga. Vertindami viešąją vartoseną kalbininkai paprastai vadovaujasi nuostata, kad oficialaus bendravimo aplinkybes atitinka tik kodifikuotų bendrinės kalbos normų besilaikantis kalbėtojas. Tik tokiu atveju esą užtikrinama komunikacijos sėkmė – t. y. tai, kad kalbėtojas bus teisingai supastas. Šiuo požiūriu vienintelė pateisinama sąlyga vartoti nestandartinės kalbos elementus yra stilistinė motyvacija grožinėje literatūroje ir publicistikoje (žr. Pikčilingis 1982: 112). Viešojoje sakytinėje vartosenoje (pvz., televizijoje) išimtis taikoma nebent humoro laidose įvairių socialinių grupių personažus kuriantiems aktoriams, tačiau ir jiems primenama atsakomybė apčiuopti ribas, kur „žargonybės viešojoje vartosenoje gali būti pateisinamos kaip atliekančios meninę funkciją“ (Miliūnaitė 2009: 68). Vertinant visus kitus atvejus, kaip ir sovietiniu laikotarpiu, galioja griežtas privačiosios ir viešosios erdvės atskyrimas – reikalaujama, kad nestandartinė, neformalioji kalbinė raiška (vadinamasis buitinis stilius) neperžengtų privataus ir uždaro bendravimo ribų, o visi meninės funkcijos neatliekantys nestandartinės kalbos vartojimo atvejai *per se* priskiriami nemotyvuotai vartosenai:

Iš aukščiausių valdžios žmonių viešai sklindančios vulgariybės ir žargonybės <...> rodo tų žmonių **kalbinės kompetencijos stoka** [išskirta mano – G. T.], nors tarp aukštesniųjų sluoksnių prestižinės bendrinės kalbos iki žemųjų sluoksnių ir žargono turėtų būti gana ryški skiriamoji riba (Miliūnaitė 2005: 48).

Taigi tuo atveju, jei viešas kalbėtojas, taikydamasis prie auditorijos ar neformalaus pašnekovo kalbėjimo stiliaus, pats ima vartoti „netaisyklingus“, bendrinėje kalboje formaliai neįteisintus žodžius, kalbos kultūros požiūriu jis vertinamas kaip nekompetentingas kalbėti viešumoje.

Normatyvinė kalbos kultūros tradicija Lietuvoje remiasi lingvistinės Prahos mokyklos literatūrinės (bendrinės) kalbos teorija ir jų adaptavimo tradicija sovietinio laikotarpio kalbotyroje. Kalbos kultūros, kalbos priežiūros (vok. *Sprachkultur*, *Sprachpflege*, angl. *language cultivation*) reiškinyms siekia dar antikinės ir viduramžių retorikos laikus. XIX amžiuje senąją tradiciją nutraukė istorinė lingvistika, bendrinės kalbos priežiūrą kaip mokslo dėmesio nevertą objektą palikusi mokyklų filologų atsakomybei (Daneš 2006: 2454). Naujas susidomėjimas kalbos standartizavimu siejamas tik su sinchroninės ir funkcinės lingvistikos iškilimu XX a. pirmoje pusėje. Pirmąją sistemine ir moksliskai pagrįstą bendrinės kalbos koncepciją pateikė

Praho lingvistinė mokykla. Normatyvumas Praho mokyklos teorijoje yra kalbos vidinės struktūros fenomenas. Kalbos normos yra susietos su kalbos sistema ir jos realizacija – vartoseną literatūrinėje (šviesuomenės) kalboje (Daneš 1997: 202). Šiam darbui itin aktuali bendrinės kalbos ir apskritai kalbos priemonių funkcionalumo arba funkcinio tikslingumo kaip pagrindinio kalbos normų kodifikacijos kriterijaus idėja. Tikslingumo kriterijų kaip esminių sovietmečiu vartojo ir autoritetingiausi lietuvių kalbininkai (plg. Pupkis 1980:51), tačiau jis, kaip ir visas Praho mokyklos mokymas, Sovietų Sąjungoje buvo adaptuotas. „Pamatinis kalbos normų kildinimas iš vartosenos, literatūrinės kalbos rašytiškumo ir sakytiškumo, normų principinio variantiškumo pripažinimas, taigi antipurizmas ir deskriptyvizmas negalėjo būti *in corpore* priimtini sovietiniam kalbos mokslui“ (Šepetys 2012: 12). Taigi ir tikslingumo kriterijus lietuvių kalbos kultūros darbuose buvo taikomas pagal sovietinį Praho mokyklos principų adaptavimą, teigiant, kad „visi kalbos reiškiniai turi būti vertinami ne situacijos (mikrosistemos) požiūriu, o visos bendrinės kalbos sistemos požiūriu“ (Pupkis 1980: 51). Kaip yra pastebėjęs Nerijus Šepetys, komunikacinę situaciją čia pakeičia kalbos sistema, individualų kalbėtoją – visi bendrinės kalbos vartotojai, o galią spręsti, kas yra „tikslinga, t. y. reikalinga, priimtina, tinkama, paranku, adekvatu perspektyvu visai visuomenei“, gauna tik kalbininkas (Šepetys 2012: 14).

Šioje dalyje aptarta teisinių reikalavimų sakinės žiniasklaidos kalbai sistema visiškai atitinka ideologines sovietinės kalbos kultūros teorijos nuostatas – vienintele priimtina kalbos atmaina RTV laidose laikyti kodifikuotą bendrinės kalbos atmainą, o iš mokytojų, žurnalistų ir laidų vedėjų drauge su kalbininkais reikalauti atsakomybės už kalbos puoselėjimą ir bendrinės kalbos normų sklaidą. Pokyčius viešojoje sakinėje vartosenoje lydi bendrinės kalbos degradavimo retorika ir tolimesnis griežtų reikalavimų taikymas viešajai kalbai. Kaip ir prieš kelis dešimtmečius, laikomasi tų pačių principų: 1) „geros“ vartosenos pavyzdį teikia šviesuomenė ir patys kalbos normintojai, kuriais turi sekti visa sąmoningomis pastangomis bendrinę kalbą išmolti siekianti visuomenė; 2) pokalbio aplinkybės, kai bendraujama viešumoje, atitinka tik neutrali deindividualizuota bendrinė kalba, todėl visi kodifikuotų normų pažeidimai *a priori* yra kliūtis sėkmingai viešajai komunikacijai.

3.2. SOCIOLINGVISTINĖ STILIAUS SAMPRATA IR KOMUNIKACINĖS AKOMODACIJOS TEORIJA

Tiriant kalbėtojų sociolingvistinę kompetenciją ir aptariant, kaip konkretūs kalbiniai pasirinkimai atitinka komunikacinę situaciją, viena iš esminių sąvokų yra kalbos stiliaus formalumo–neformalumo skalė (angl. *formality-informality continuum*). Būtent šiuo požiūriu stiliaus sąvoką įprasta apibūdinti teorinėje literatūroje (žr. Crystal, 1992: 142; Trudgill 1999:119; Wales 2001: 160; Trudgill 2003: 129–130). Kiekvienoje kalboje esančios tam tikrės stilistinės diferenciacijos potencialas leidžia kalbėto-

jui tinkamai atsižvelgti į konkrečią komunikacinę situaciją. Šiuo požiūriu itin svarbi tampa sociolingvistinė kompetencija – kiekvieno kalbėtojo gebėjimas pasinaudoti stilistiniu repertuaru, tiesiogiai veikiamu jo socialinių patirčių, dažnai ir išsilavinimo. Nors įprasta teigti, kad formalioje aplinkoje vartojamas formalusis stilius, o neformalioje – neformalusis, kalbėtojai nesirenka stiliaus vien taikydami į tam tikrą konkrečios socialinės situacijos formalumo lygį. Manipuliuodami stilistinio pasirinkimo galimybėmis jie gali keisti komunikacinės situacijos pobūdį ir santykius su pašnekovais (Trudgill 1999: 119).

Vienas iš būdų apibrėžti kalbėtojų sociolingvistinę kompetenciją (gebėjimą prisitaikyti prie pokalbio aplinkybių) yra tirti, kaip vartojamos įvairios stiliaus priemonės ir kaip jos atitinka komunikacinę situaciją. Kiekvienoje tokioje situacijoje bet kuris konkrečių pragmatinių tikslų turintis kalbėtojas (pvz., siekdamas emocinio ryšio su pašnekovu) itin atidžiai rinksis tinkamiausias kalbines priemones iš viso savo lingvistinio repertuaro, atsižvelgdamas ir į pašnekovo kompetenciją (Jørgensen 2002; Pearce 2005). Paprastai su situacijos formalumu siejamas sąmoningas dėmesys kalbai pasireiškia ne vien kalbėtoju taikantis prie bendrinės kalbos normų ir ne vien oficialiojoje vartosenoje. Žmogus, siekiantis kalbėti formaliai, nebūtinai vartos vien bendrinės kalbos formas – santykių, situacijos formalumui atskleisti kartais pakanka ir artimumo rašytinei kalbai (sudėtingesnės sintaksės, knyginės leksikos), oficialiam bendravimui būdingų mandagumo strategijų. Tai itin aktualu tiriant pokalbių laidų kalbą, kuriose komunikaciniais tikslais stilius gali būti nuolat kaitaliojamas. Todėl kiekvienu atveju turėtų būti atsižvelgiama ir į solidarumo ir galios santykius, komunikacinius tikslus tikslinės auditorijos atžvilgiu (pokalbio funkcija).

Apibrėžiant kalbines lietuvių kalbos priemones (ne)formalumui reikšti, aktualias tiriant pokalbių laidų kalbą, šiame tyrime bus išskirti sakytinei kalbai būdingi leksikos ir morfologijos lygmens bruožai²⁸.

Su kasdieniu, privačiu bendravimu ir neformalioju stiliumi yra siejamas sąmoningiausiai kalbėtojų pasirenkamas ir labiausiai pastebimas leksikos lygmuo (Trudgill 1999: 120). Lietuvių kalbotyroje nėra iki galo sutariama dėl nenorminės

²⁸ Neformaliajam stiliui priskirtinos ir šnekamajai kalbai būdingos kirčiavimo ypatybės, normintojų įvardijamos kaip gryno žargono pavyzdžiai – tai kirčio atitraukimas iš daiktavardžių vienaskaitos įnagininko ir vietininko, daugiskaitos galininko ir vienaskaitos vardininko galūnės *-a* į priešpaskutinį *a* ir *e* (atvirusius) balsius turintį skiemenį (Pupkis 2006b) (pavyzdžiui, vns. įn. *su nelegalu*, dgs. gal. *nelegalus*, vns. vard. *sofa*, vns. įn. *su sofa*). Būtent šis polinkis nurodomas kaip viena būdingiausių tiek televizijos žurnalistų, tiek apskritai kalbos vartotojų klaidų (plg. Baniulienė, Kavaliauskas 2008: 85). Stiprėjantį radijo pranešėjų polinkį atitraukinėti kirtį iš trumpos galūnės į priešpaskutinį skiemenį prieš tris dešimtmečius buvo įvardijęs Vitkauskas (Vitkauskas 1979: 59). Tikėtina, kad taip kirčiuodami laidų vedėjai ir dalyviai neskiria daug dėmesio tokiam ryškiai klaida laikomam normos pažeidimui (jei apskritai numano apie tokios normos buvimą), nes bendrauja laisvai ir familiariai. Tačiau tam reikėtų išsamesnių tyrimų, todėl šiame darbe, paliekant nuošalyje kirčiavimą, didesnis dėmesys skiriamas labiau akivaizdiems leksikos ir morfologijos dalykams.

leksikos sampratos, ypač dėl žargonų sąvokos. Lietuvių kalbos enciklopedija pateikia dvi žodžio *žargonas* reikšmes: 1. Socialinė šnekamosios kalbos atmaina, vartojama nedidelės visuomenės grupės, jungiančios tam tikros profesijos, amžiaus, padėties ar verslo žmones <...>. 2. Iškraipyta, netaisyklinga bendrinės kalbos vartoseną (LKE 2008: 616). Antrąją reikšmę žargonų sąvoka dažniau pasitelkiama kalbos kultūros darbuose, peikiant viešųjų kalbėtojų kalbą. Kur kas tikslesnis ir iki šiol lietuvių kalbos leksikai apibūdinti bene geriausiai tinkantis modelis dar prieš tris dešimtmečius buvo pateiktas Evaldos Jakaitienės „Lietuvių kalbos leksikologijoje“ (Jakaitienė 1980). Čia lietuvių kalbos leksika skirstoma į **bendrinės kalbos** leksiką (visų pirma rašytinės bendrinės kalbos) ir **šnekamosios kalbos** leksiką. Pastarąją sudaro **tarminė leksika**, **žargoninė leksika** ir **slengas**. Žargonas čia apibūdinamas kaip „šnekamoji kalba, priklausanti kokiai nors grupei žmonių, kuriuos jungia bendri socialiniai ir profesiniai interesai“ (Jakaitienė 2009: 197). Dalis žargonybių dėl savo ekspresyvumo greitai plinta, peržengia profesines ar socialines ribas, tampa plačiai žinomos ir patenka į visuotinę šnekamąją leksiką – slengą (Jakaitienė 2009: 200). Slengas, esantis už bendrinės kalbos ribų, kartu su pagrindiniu žodyno fondu sudaro bendratautinę leksiką – visuotinai kalbinės bendruomenės vartojamą leksiką. Slengu laikomi „plačiai išplitę ir visuotinai vartojami žodžiai ir posakiai, turintys pabrėžtinį šnekamosios kalbos atspalvį“ (Jakaitienė 1980: 66–67). Pagal šį skirstymą neformaliojo stiliaus leksikai šiame tyrime bus priskiriami tokie slengo žodžiai kaip *apšalti* – „be galo nustebti“; *užknisti* – „įkyrėti, suerzinti“; *grybauti* – „nesigaudyti, kalbėti nesąmones“; *į(si)kirsti* – „suprasti, suvokti, įsigilinti; *likti ant ledo* – „likti be nieko, būti paliktam“; *lūžti* – „užmigti“; *nerealus* – „nuostabus, labai geras“; *išdurti* – „apmulkinti“. Neformaliajai raiškai priskirtini ir visi keiksmažodžiai (*po velnių, fuck off*), vulgarybės (*eik tu šikt*) ir dažniausiai pertarų funkciją atliekančios dalelytės *nu, vat, jo*, kai kurių stilistų įvardijamos kaip žodžiai parazitai. Normatyvinės tradicijos požiūriu ši leksika yra netinkama vartoti viešumoje.

Su kasdieniu, taigi ir neformaliu, bendravimu siejamam buitiniam stiliui yra būdingi trumpinimai: ypač reguliariai trumpinami tie įnagininkai ir vietininkai, kurie vienu skiemeniu ilgesni už kitus linksnius, pavyzdžiui, *ilgom rankom* (plg. Župerka 1983: 112). Trumpinimas siejamas su kalbos natūralumu, kasdieniam bendravimui būdinga greitakalbe, spontaniškumu, informacijos kiekiu, patogumu: trumpinti linkstama tas vardažodžių fleksijas, kurias sudaro trys ar daugiau fonemų, ir veiksmažodžių bendratį bei daugiskaitos pirmojo ir antrojo asmens formas (Dabašinskienė 2008: 110, 113–114). Neformaliai, spontaniškai bendraujantiems pašnekovams įprasta trumpinti ir tam tikrų vardažodžių linksnių galūnes, pavyzdžiui, *jum, mum, namam*, vietoj *jums, mums, namams*. Trumpinimas sakininėje kalboje dažnai derinamas ir su tam tikrų elementų pertekliumi. Tokiomis laikytinos ilgosios kai kurių įvardžių irrieveiksmių formos (*jisai, jinai, tenai*). Normatyvinės lietuvių kalbos tradicijos atstovų teigimu, ilgosios formos apskritai nepriimtinos sakininėje vartosenoje, todėl jų vartojimas nurodomas kaip dar vienas televizijos laidų vedėjų

kompetencijos trūkumas (Pupkis 2007: 4). Bandomieji tyrimai parodė, kad rinkdami pilnąsias ar trumpąsias morfologines formas kalbėtojai yra nuoseklūs – kalbėdami su nepažįstamais pašnekovais oficialesnėje aplinkoje, esant didesnei socialinei distancijai jie labiau linkę vartoti neredukuotus žodžius, o siekdami kalbėti spontaniškiau ir familiariau – žodžius redukuotomis galūnėmis (Tamaševičius 2010; Aleksandravičiūtė 2011).

Vienas iš sociolingvistinių tyrimų pradininkų Williamas Labovas stilistinės variacijos sąvoką vartojo aptardamas atskiro individo kalbos pokyčius (angl. *intra-individual speech variation*), darydamas prielaidą, kad kiekvienas pasirinkimas keisti kalbėjimo stilių turi tam tikrą socialinę reikšmę. Labovo tyrimuose prestižinis stilius, siejamas su dominuojančia socialine klase, buvo vertinamas kaip reikalaujantis daugiausia kalbėtojo dėmesio kalbos raiškai, o „stigmatizuotasis“, su žemaisiais visuomenės sluoksniais siejamas buitinio bendravimo stilius vertintas kaip kalbėjimas be ypatingų kalbėtojo pastangų²⁹ (Rickford, Eckert 2001: 2). Hymesas savo gyvosios kalbos etnografijos tyrimuose sociolingvistinį požiūrį į stilių praplėtė išsamiau konteksto elementų apibūdinimu (Hymes 1974), kai žiūrima, kas daro didžiausią įtaką kalbėtojo stiliaus pasirinkimui, kas yra adresatas, kokia pokalbio tema ir kokio pobūdžio aplinkoje vyksta pokalbis (išsamiau žr. 3.1.). Komunikacijos konteksto nusakymas sociolingvistams leidžia tirti pačią stiliaus kaitą (angl. *style shift*) ir nusakyti pagrindines priežastis, dėl kurių kalbėtojai keičia stilių, nukrypdami nuo numanomų normų (Busch, Pfisterer 2011: 434). Šiuolaikiniai stiliaus tyrėjai iš esmės pakeitė pagrindinę Labovo stiliaus sampratos prielaidą – požiūrį į konkretų fonologijos ar gramatikos variantą kaip į pagrindinį priklausymo kuriai nors socialinei grupei ženklą. Socialinė-komunikacinė (holistinė) stiliaus samprata apima daugiau nei gebėjimą pasakyti tuos pačius dalykus skirtingais būdais, nes tiek tai, kas gali būti pasakyta, tiek tai, kas negali būti pasakyta, yra neatsiejama komunikacinio stiliaus dalis. Taigi greta lingvistinių elementų siaurąja prasme nuo stiliaus sąvokos yra neatsiejami pragmatikos, retorikos dalykai, balso intonacija ir kūno kalba. Šiuolaikiniuose tyrimuose kalbos stilius yra laikomas ne tik komunikacinės situacijos atspindžiu, bet priemone kas kartą naujai konstruoti kalbėtojo socialinę tapatybę (žr. Rickford 2002: 221; Auer 2007: 11–12).

Šiam stiliaus koncepcijos pokyčiui didelės įtakos turėjo socialinio psichologo Howardo Gileso (1975) **komunikacinės akomodacijos teorija** (angl. *communication accommodation theory*). Ši teorija nusako pagrindines kalbines ir komunikacines strategijas, kuriomis siekiama prisitaikyti prie pašnekovo ar auditorijos. Išskiriamos dvi akomodacijos formos – konvergencija ir divergencija. Pirmoji yra laikoma pagrindine, įprastine akomodacijos forma (Bell 2007: 96). Ji remiasi socialinių ir psichologinių tyrimų apie panašumo potraukį (angl. *similarity-attraction*) postulatu, kad individas yra linkęs siekti kito individo palankumo mažindamas tarp jų esančias skirtis.

²⁹ Dažniausiai tai būna vienintelė atmaina, kurią geba vartoti žemųjų socialinių sluoksnių atstovai.

Konvergencijos procesas taip pat atspindi individo socialinio pripažinimo, tapimo priimtinesniu siekį. Kalbėtojas stengiasi panašiai tarti, vartoti tokią pačią leksiką, taikytis prie pašnekovui priimtinesnės pokalbio temos, jo jausmų. Šitaip jis pasirodo esąs mandagus, demonstruoja pašnekovui tarpusavio supratimą, kartu užsitikrina, kad ir pats bus geriau suprastas (Giles, Powesland 1975: 234). Konvergencijos pastangų pagrįstumą rodo tai, kad panašiai kalbančius žmones yra linkstama vertinti kaip labiau nuspėjamus ir labiau palaikančius pašnekovą. Divergencijos atveju kalbėtojas stengiasi nekeisti savo kalbėjimo stiliaus ir didinti socialinį atstumą. Divergencija dažniausiai pasitelkiama siekiant pabrėžti kalbėtojo skirtingumą nuo pašnekovų – tai, kad jis nepriklauso jų socialinei grupei (Coupland 2010b: 22). Kiekvienu atveju svarbu tai, kad kalbėtojo gebėjimą taikytis prie pašnekovo arba atsiriboti nuo jo lemia jo paties kalbinis repertuaras ir sociolingvistinė kompetencija, t. y. kaip jis pajėgia įvertinti tam tikrą komunikacinę situaciją ir savo vaidmenį joje (pasirinkti kalbinį kodą ar stilių, priartinantį prie pašnekovo arba sukuriantį atstumą).

Kaip ypatingą akomodacijos pavyzdį galima vertinti pirmojoje darbo dalyje aptartus per pastaruosius kelis dešimtmečius įvykusius pokyčius RTV laidų vedėjų kalboje. Vienose šalyse anksčiau, kitose vėliau buvo atsisakyta globėjiško, auklėjamojo santykio su auditorija, kurio išraiška buvo pavyzdinės bendrinės kalbos atmainos vartojimas. Nustota teikti reikšmę ir visuomeninei šios atmainos propagavimo misijai. Dabartinės sakininės žiniasklaidos santykis su auditorija yra iš esmės kitas – siekiama tapti RTV produkcijos vartotojo draugu, o laidų vedėjai, pabrėždami solidarumą su eiliniaisiais žmonėmis, siekia įgyti kuo didesnį auditorijos palankumą. Vienas iš būdų to siekti yra konvergencija – kalbėti ne distanciją pabrėžiančia idealiaja bendrine kalba, bet solidarumą su auditorija užtikrinančia *paprastąja* atmaina, tiksliau tariant – kalba, kuri yra įprasta ir pačių laidų vedėjų privačioje kalbinėje aplinkoje.

3.3. KOMUNIKACIJOS SAKY TINĖJE ŽINIASKLAIDOJE YPATYBĖS IR VEIKSNIAI

Bendriausia prasme sociolingvistikos studijos apima kalbą visuomenėje ir socialinių santykių lemiamą kalbos variantiškumą. Greta įvairių šiuos santykius lemiančių aspektų keliamas klausimas, kodėl tam tikri kalbėtojai viename kontekste vartoja vienus, o ne kitus kalbos variantus. Atliekant sociolingvistinę analizę pirmiausia nustatoma, kokie kalbos elementai įvairuoja (leksika, garsai, gramatinės konstrukcijos, dialektai ar kalbos), tuomet įvardijami socialiniai komponentai (socialinis kontekstas), lemiantys šiuos kalbinius pasirinkimus:

- 1) pokalbio dalyviai: kas su kuo kalbasi?
- 2) aplinkybės: kur kalbamasi?
- 3) tema: apie ką kalbama?
- 4) funkcija: kodėl kalbama?

Šiuolaikinėse RTV pokalbių laidose siekiama kasdieniam bendravimui įprasto dialogiškumo, tačiau tuo pat metu išlaikomos ir institucinio pokalbio savybės. Laidos dalyviams tenka iš anksto nulemti vaidmenys: tiek laidų vedėjai, tiek dalyviai gali būti iš anksto parengę savo klausimus ir pasisakymus. Pokalbis nevyksta vien spontaniškai – jo eigą dažnai lemia režisieriaus parengtas scenarijus, kurio paprastai laikosi laidos vedėjas. Kita vertus, pokalbių laidų dalyviai, atsižvelgdami į nuolat kintančią komunikacinę situaciją, gali keisti savo vaidmenis, atskleisti kitokią savo tapatybės dalį. Laidų sėkmė labiausiai priklauso nuo to, kaip pokalbio dalyviams, ypač vedėjams, sekasi pasirinkti kalbos stilių pagal komunikacijos aplinkybes. Didžiausios įtakos tam turi dar vienas svarbus veiksnys, skiriantis bendravimą sakinėje žiniasklaidoje ir privačioje aplinkoje – adresatas. Laidų dalyviai bendrauja ne tik su savo tiesioginiais pašnekovais, bet kartais ir su auditorija studijoje, tačiau galutinis visų laidų adresatas, kurio labiausiai paisoma, yra ne konkretus, bet įsivaizduojamas – RTV žiūrovai ir klausytojai (Busch, Pfisterer 2011: 434). Socialinį pokalbio kontekstą nusako tai, kokia aplinka kuriama laidoje ir tai, kokia komunikacijos funkcija atliekama. Kokie kalbos variantai RTV laidose bus pasirinkti, taip pat lemia ir pokalbio dalyvių vaidmenys, jų santykis su pašnekovais, socialinis statusas (solidarumo ir statuso veiksniams svarbus yra pašnekovų pažinties laipsnis, vertybinės nuostatos, amžius ir lytis).

Su komunikacijos kontekstu ir aplinkybėmis, taip pat ir sakinėje žiniasklaidoje, yra siejama formalumo dimensija. Davidas Crystalas (1992) formalumą apibūdina kaip socialinio elgesio dimensiją, kurios kraštutinės apraiškos kalboje yra itin griežtai reguliuojamas kalbinis elgesys ir mažiausiai reguliuojamas kalbinis elgesys. Didžiausio formalumo kalba apima kruopščiai organizuotą diskursą, kuriame kiek įmanoma laikomasi bendrinės kalbos normų. Neformaliausioji kalbos apraiška yra mažai struktūruota, joje daug kasdienės kalbos pasakymų, prasilenkiama su normine kalba (vartojamas slengas, regionalizmai, kodų kaita; žr. Crystal 1992: 142). Didžiausio formalumo kalbai ir elgesiui (kaip ir aprangai) reikalaujama, pavyzdžiui, įvairių oficialių ceremonijų metu – tokiais atvejais situacijos formalumas tampa reikšmingesnis nei solidarumo ar statuso dalykai. Sakytinės žiniasklaidos atveju pokalbio konteksto formalumo lygį diktuoja transliuojamos laidos žanras (informacinis ar pramoginis). Pavyzdžiui, visuomeninio transliuotojo politinių debatų laidų ar interviu su valstybės vadovais aplinka yra pabrėžtinai oficiali ir formali. Tokiose laidose žurnalistai ir kalbinamieji paprastai kalba sudėtingiau ir abstrakčiau. Kitokia aplinka kuriama komercinių televizijų pokalbių šou laidose. Galimybė išgirsti balsą „iš gatvės“, o ne vien politikų, pareigūnų ar tarnautojų poziciją, surežisuotas viešas ginčas minioje kuria neformalaus konteksto įspūdį.

Tolimesniuose poskyriuose aptariami pagrindiniai RTV pokalbių laidų konteksto veiksniai (vadinamieji socialiniai kintamieji): laidos žanras, komunikacijos dalyvių vaidmenys, santykiai tarp pašnekovų (maža socialinė distancija ar didelė socialinė distancija).

3.3.1. Laidų žanrai

Radio ir televizijos laidų žanrams žurnalistikos teorijoje taikoma daug skirtingu pagrindu formuojamų, nuolat atnaujinamų klasifikacijų. Atliekant kalbos tyrimus svarbu išskirti, ar laidų dalyviai kalba spontaniškai, ar skaito iš anksto parengtus tekstus, ar tai monologas, ar polilogas, ar į auditoriją kreipiasi vien profesionalūs viešieji kalbėtojai, ar žodis suteikiamas ir eiliniams žmonėms. Visi keturi šiam darbui atrinkti žiniasklaidos lyderiai yra patyrę pokalbių laidų vedėjai, nes tikėtina, kad būtent pokalbių laidose ryškiausiai atsiskleidžia jau aptartos žiniasklaidos kalbą paveikusios transformacijos – privatėjimas, individualėjimas ir polinkis į neformalų bendravimą. Gyvas, dažniausiai spontaniškas kelių pašnekovų pokalbis, artimas kasdienio privataus bendravimo situacijai, yra aktualus didžiajai daliai sociolingvistiinių, visų pirma etnografinių tyrimų, kai kalbėjimas tiriamas atsižvelgiant į socialinį kontekstą: pašnekovus, jų tikslus, tarpusavio santykius, pokalbio temą ir kalbėjimo situaciją³⁰. Pokalbių laidoms taikant vieną iš tradicinių, labiausiai apibendrintų laidų skyrimo būdų – pagal funkciją – jos yra skiriamos į informacines (rimtųjų žanrų) ir pramogines. Informaciniams pokalbių laidų žanrams priskirtinos debatų žanro laidos, o pramoginėms – įvairios pokalbių šou žanro atmainos. Šiame tyrime tokia klasifikacija yra taikoma atsižvelgiant ir į komunikacijos pobūdį, jos įtaką pašnekovų bendravimo formalumo laipsniui. Toks skirstymas galėtų būti tiesiogiai siejamas ir su dviem RTV auditorijos tipais. Informacinės laidos labiau skiriamos pilietinei auditorijai (į kurią paprastai taikosi visuomeninis transliuotojas), o pramoginės – vartotojų auditorijai (Busch, Pfisterer 2011: 438).

2 lentelė. *Tyrimė taikomi pokalbių laidų tipai pagal žanrus*

Informacinės (debatų laidų tipai)	Pramoginės (pokalbių šou tipai)
vienas vedėjas ir daug pašnekovų,	teminiai pokalbių šou,
vienas vedėjas ir vienas pašnekovas (portretinis interviu).	asmenybių pokalbių šou, mišriūs pokalbių šou.

Debatų laidose aptariamos visuomenei rūpimos politikos, ekonomikos, kultūros, mokslo temos, siejamos su aktualiaisiais viešojo gyvenimo įvykiais. Pašnekovai jose kalbinami viena siaura profesine tema, dažniausiai kaip ekspertai (valstybės pareigūnai, politikai, visuomenės veikėjai). Žurnalistikos teorijoje pateikiami šeši debatų tipai pagal tai, kokių santykiu laidoje dalyvauja vedėjas ir ekspertai: „Vienas prieš visus (kviestinis atsako į keleto žurnalistų klausimus), visi prieš vieną (vienas

³⁰ Šiam tyrimui pokalbių laidos yra aktualios dar ir tuo, kad būtent jų vedėjai ir dalyviai sulaukia dažniausiai sulaukia kritikos dėl netaisyklingos kalbos (žr. Pupkis 2006c, Baniulienė, Kavaliauskas 2008, Rimkutė 2009; Kavaliauskas, Šmitas 2010). Dėl kalbos klaidų pokalbių laidų vedėjams nuolat priekaištaujama ir kalbos inspekcijos spaudoje skelbiamose ataskaitose.

vedėjas prieš daug svečių), visi prieš visus (visi gali kalbėti), dvikova su arbitru (kiekvienam skiriama vienodai laiko), vienas prieš vieną (portretinis interviu), už užuolaidos (debatai-žaidimas, pokalbis su nepažįstamu žmogumi, kai reikia atspėti, kas jis toks)“ (Pečiulis 2002: 99). Klasikinėse politinių debatų laidose paprastai diskutuoja skirtingas pozicijas ginčytinu klausimu atstovaujantys pašnekovai, tačiau kitose šio žanro laidose oponuojančių pusių gali ir nebūti. Visose debatų laidose įprasta kalbėti nekaitaliojant stilių, dažniausiai formaliau. Kalbėtojai siekia išdėstyti savo pozicijas, o nuomonėms išsiskyrus – pagrįstai jas argumentuoti; vengiama emocijų, provokuojančio kalbėjimo. Nors kai kuriose laidose eiliniams žiūrovams ir klausytojams siūloma paskambinti į studiją ir patiems užduoti klausimą laidos tema, pagrindiniai tokių laidų dalyviai paprastai būna tik ekspertai (Livingstone, Lunt 1994: 38). Debatų laidose nesvarstomos dalyvių privataus gyvenimo temos. Šiam tyrimui atrinktos debatų laidos yra dviejų tipų: portretiniai interviu ir debatai, kuriuose vienas vedėjas kalbina kelis pašnekovus.

Daugiausia dėmesio šiuolaikiniuose televizijos kalbos tyrimuose sulaukia **pokalbių šou** žanro laidos. „Debatai labiau akcentuoja žodžio dvikovas, bandymą rasti sprendimus, išvadas, o pokalbių šou svarbus pats ginčo procesas. Debatuose, kad nenukentėtų diskusijos esmė, kylančią ginčo įtampą kartais reikia prigesinti. Pokalbių šou metu įtampa kurstoma specialiai“ (Pečiulis 2002: 101). Žiūrovų dėmesį siekiama išlaikyti ne tiek aktualios temos gvildinimu, tiesos ieškojimu, kiek pačia ginčijimosi forma, konflikto intriga (Mortensen 2002: 203). Šio žanro laidose atskiras vaidmuo tenka žiūrovams studijoje – eiliniams žmonėms, kurie oponuoja į laidą pakviestiems autoritetams (ekspertams). Prie pramoginių laidų žanrų jos priskiriamos dėl ryškiausio bruožo – šou elementų. Pokalbių šou yra skirstomi į teminius (pramoginė informacija), asmenybių (informacinė pramoga) ir mišrius. Pirmosios yra taikomos labai įvairiai auditorijai, todėl jose aptariamoms populiarios ir pikantiškos temos nebūna labai specializuotos, jose būtina turi girdėtis ir „liaudies balsas“ (Pečiulis 2002: 102). Šiam tyrimui itin aktualios **asmenybių pokalbių šou**. Žiūrovų smalsumą čia siekiama sužadinti paprastu, kone privačiu ir intriguojančiu pašnekesiu apie asmeninį laidos svečio – dažniausiai įžymybės – gyvenimą. Svarbų vaidmenį čia atlieka emocinis ryšys tarp pašnekovų, tinkamo kalbos stiliaus, atitinkančio jiems tenkančius vaidmenis, pasirinkimas. Šio žanro laidos neretai būna ir humoristinio pobūdžio³¹. Komiškumo efekto jose siekiama ne tik kuriant kurioziškas situacijas, bet ir pasitelkus kalbą. Žiūrovai yra juokinami, įvertinant tikslinės auditorijos gebėjimą perprasti užuominas, humorą, atpažinti paslėptą iro-

³¹ Jungtinėse Valstijose šio žanro laidos – humoristiniai vėlyvo vakaro pokalbių šou (angl. *late-night comedy program*) – televizijoje gyvuoja jau kelis dešimtmečius (Timberg Erler 2002). Teigiama, kad pastaruojau metu šios laidos JAV įgauna vis daugiau įtakos viešajam gyvenimui, ypač po to, kai 2009 m. tokioje „nerimtoje“ laidoje pirmą kartą televizijos istorijoje apsilankė šalies prezidentas Obama (Nisbet 2010). Lietuvos televizijose tokio žanro laidos itin retos.

niją. **Mišriuose pokalbių šou** tam tikra tema kviečiamos diskutuoti įžymybės, arba asmenybių pokalbių šou laidose, kalbama ne apie įžymybių privatų gyvenimą, bet gvildenamos visuomenei svarbios temos (žr. Pečiulis 2002: 103).

Rimtojo žanro – debatų – laidose pirmenybė teikiama referentinei funkcijai, todėl dažniausiai kalbėtojai šiose laidose naudojami kalbiniu formaliojo kalbos stiliaus repertuaru. Pokalbių šou laidose, kuriose informacijos perteikimas adresatui yra mažiau svarbus, žiūrovų dėmesio siekiama atskleidžiant asmeninį, intymų santykį tarp kalbėtojų, kurį palaikyti įprasta neformaliojo stiliaus repertuaru.

3.3.2. Dalyvių vaidmenys

RTV kalbos tyrėjai išskiria keletą pokalbių laidų dalyvių vaidmenų: pokalbio vedėjas, herojus (pvz., įvykio liudininkas, temos kaltininkas), ekspertas, kritinės nuomonės reiškėjas, atsakingas asmuo (pvz., pareigūnas, valdininkas), žiūrovai studijoje (Hedin 2005: 70–71). Lietuviškuose tyrimuose (kai tiriamos visos laidos, išskyrus vaidybines) taikoma tokia kalbėtojų klasifikacija: pokalbių laidų vedėjai, žinių laidų pranešėjai (publicistinių laidų balsas už kadro), įžymybės (visuomenei gerai žinomi žmonės, dažni laidų dalyviai), ekspertai (kurios nors srities žinovai – mokslininkai, politikai), herojai (dažniausiai eiliniai žmonės – kokios nors profesijos atstovai, senoliai, nusikaltimų aukos, kurių gyvenimas yra pristatomas žiniasklaidoje), *vox populi* (žmonės iš gatvės – liaudies balso atstovai) (Nevinskaitė 2012: 49). Šiame darbe aktualūs tik trys pagrindiniai vaidmenys, kuriuos laidose užimdavo atrinktieji nuolatiniai pokalbių laidų dalyviai: laidos vedėjas, ekspertas ir įžymybė. Toliau kiek išsamiau bus pristatyta su pokalbių laidomis susijusi jų specifika.

Vedėją turi kiekviena pokalbių laida. Teigiama, kad būtent laidos vedėjo kalbinis elgesys geriausiai reprezentuoja pačią laidą ir jos bendravimo stilių (Bonner 2003: 68; Hedin 2005: 41). Priklausomai nuo transliuotojo ir laidos žanro, laidos vedėjas savo vaidmenį gali interpretuoti kurdamas draugo, terapeuto, linksmintojo, provokatoriaus, autoriteto arba tiesiog neutralaus koordinatoriaus įvaizdį (Hedin 2005: 43; Pečiulis 2007: 205). Klasikinis debatų laidos vedėjas paprastai būna savo nešališkumą pabrėžiantis profesionalus žurnalistas, bendraujantis formaliai, daugiausiai tik uždavinėjantis klausimus (Clayman, Heritage 2004: 7). Pokalbių šou laidų vedėjams įprasta aktyviai įsitraukti į ginčus – atvirai palaikyti vieną iš diskusijų pusių (provokatoriaus funkcija) (Mortensen 2002: 202). Asmenybių pokalbių šou laidose pagrindinis dėmesys skiriamas laidos pašnekovo (dažniausiai įžymybės) individualybei, asmeniniam gyvenimui. Laidos vedėjui čia tenka tarpininkauti tarp žiūrovų kasdienybės ir laidos svečių reprezentuojamo nekasdieniško įžymybių pasaulio. Tokiu atveju solidarizuodamiesi su auditorija, jie renkasi artimo draugo ir linksmintojo įvaizdį – daugiau atvirauja apie savo kasdienybę, pabrėžia savo „paprastumą“ (Bonner 2003: 68–69). Pokalbių šou laidų vedėjais neretai tampa ne profesionalūs žurnalistai, bet tokios pat įžymybės (pvz., pramogų pasaulio žvaigždės),

neretai dar garsesnės už savo pašnekovus. Siekdami išlaikyti juos kaip ypatingus kanalo „prekės ženklus“, transliuotojai suteikia jiems didesnę veikimo laisvę: teisę improvizuoti scenarijaus atžvilgiu, nurodinėti operatoriams ir režisieriams tiesioginio eterio metu. Nors formaliu požiūriu visam laidos kūrimo procesui vadovauja laidos prodiuseris, tačiau autoritetą ir realią galią diktuoti savo sąlygas tokiose laidose dažnai turi būtent vedėjas (Bonner 2003: 68).

Įžymybės pokalbių laidose yra visuomenei itin gerai žinomi asmenys. Jų pasirodymas televizijoje visuomet sulaukia didelio žiūrovų dėmesio. Įžymybių populiarumas gali būti susijęs tiek su jų veikla RTV, tiek su pasiekimais kitose srityse, tačiau visais atvejais žiūrovai iš jų kaskart tikisi išgirsti ką nors nauja – visų pirma apie asmeninį gyvenimą, taip pat ir apie naujausius karjeros pasiekimus (Bonner 2003: 83–84). Dalindamiesi patirtimi ar oponuodami kitiems pokalbio dalyviams, jie pagyvina pokalbį, dažniausiai kalbėdami neformaliai, pernelyg nesitaikydami prie kitų pašnekovų, kurdami auditorijai artimo žmogaus įvaizdį.

Ekspertai nuo įžymybių visų pirma skiriasi tuo, kad įžymybės pokalbių laidose yra laisvos peržengti savo ekspertinio žinojimo ribas ir išreikšti nuomonę visais klausimais, argumentuoti asmeninio gyvenimo patirtimis. Iš ekspertų tokio elgesio galima tikėtis tik tuo atveju, jei jie patys išskirtiniais atvejais perima įžymybės vaidmenį (Bonner 2003: 86). Pokalbių laidose ekspertai dalyvauja tik kaip savo srities profesionalai, gerai išmanantys laidos temą, pateikiantys objektyvų analitinį požiūrį. Iš eksperto kaip objektyvaus profesionalo tikimasi neutralaus kalbėjimo (Hedin 2005: 68).

3.3.3. Santykis su pašnekovu

Konkrečiau asmens kalbiniam pasirinkimams greta jau aptartų žanro ir vaidmens kintamųjų didžiausios įtakos gali turėti santykis su pašnekovu. Kiekvienos komunikacinės situacijos atveju santykis tarp jų nustatomas, apibrėžiant pokalbio dalyvių ryšius pagal pažinties ir draugiškumo laipsnį. Jis gali būti apibūdinamas kaip solidarūs arba nesolidarus, nusakant, ar pašnekovai yra artimi vienas kitam, ar juos skiria didesnė socialinė distancija. Teigiama, kad kuo familiaresnis santykis tarp pašnekovų, tuo intymesnio pobūdžio yra ir jų bendravimo kalbinė raiška (Cukor-Avila, Bailey 2001). Artimi draugai paprastai renkasi panašų kalbėjimo stilių, labiau derinasi vienas prie kito, vartoja neformalius kreipinius. Priešingai elgiasi nepažįstami pašnekovai – jiems daugiau tenka orientuotis pagal pokalbio aplinkybes, laikytis neutralaus stiliaus, kreiptis į kitą vartojant tik pagarbiąsias formas. Taigi, jei RTV pokalbių laidų dalyviai (kaip ir kasdienio bendravimo atveju) yra gerai pažįstami, laikosi tų pačių vertybinių nuostatų, tikėtina, kad tarp jų užsimegs neformalesnis bendravimas. Rodydami savo socialinį artumą, jie taikysis prie kito kalbėjimo stiliaus (rinksis tą patį kalbinį kodą), dažniau pertraukinės vienas kitą, kalbės visi vienu metu, vartos familiarius kreipinius, slengą, žargoną, redukuotus

žodžius, rodys emocijas. Esant tarp pašnekovų maksimaliai distancijai (pavyzdžiui, bendraujant dviem politiniams oponentams), pokalbyje vyraus formaliojo stiliaus elementai – kai pirmenybė teikiama neutraliems pasakymams ir formuluotėms, vengiama buitinio stiliaus ir slengo, vartojama daug negatyviojo mandagumo formų, pašnekovai nepertraukia vienas kito ir nekalba vienu metu (Seifried 2000: 82–83). Socialinę distanciją keičia ir pokalbio temos (pakeitus temą, gali kisti ir santykis tarp pašnekovų). Asmenybių pokalbių šou laidose, kuriose dominuoja pašnekovo asmeninio, intymaus gyvenimo temos, laidos vedėjas sieks mažinti socialinį atstumą, sukurti atviro ir nuoširdaus bendravimo įspūdį. Tuo tarpu dalykinių debatų laidose pašnekovams nėra reikalo pereiti prie familiaresnio bendravimo, nes, gvildenant politikos ar mokslo temas, laidos vedėjas sieks pabrėžti pašnekovų kaip ekspertų statusą, nepalikdamas vietos asmeniškumams. Kiekvienu atveju lemiamos įtakos kalbos stiliui turi pagrindinio pašnekovo santykis su laidos vedėju. Artimai pažįstami ir bendraminčiai pašnekovai, net ir dalyvaudami rimtojo žanro laidoje ir svarstydami kokią visuomenės gyvenimo aktualiją, bus linkę bendrauti labiau neformaliai nei formaliai. Priešingai gali nutikti pramoginėje laidoje, kai pašnekovai neranda bendros kalbos dėl to, kad yra menkai pažįstami.

Su pašnekovų dominavimu arba subordinacija yra susijusi hierarchinė arba galios dimensija. Galios dėmuo visų pirma reiškia esant socialinę pašnekovų nelygybę. Simetriški santykiai yra tarp socialiniu požiūriu lygių ar panašių pašnekovų. Deborah Tannen (1993), tyrusi moterų ir vyrų komunikacijos skirtumus, teigia, kad solidarumo ir galios dimensijos gali persipinti, o tos pačios kalbinės priemonės gali būti panaudotos tiek galiai, tiek solidarumui reikšti. Kiekvienas solidarumo parodymas drauge reiškia ir galios apraišką, o panašumo ir artumos reikalavimas riboja laisvę ir nepriklausomybę. Hierarchiniai santykiai tarp pašnekovų ne tik pabrėžia jų statuso skirtumus, bet ir neišvengiamai juos suartina, nors ir nepaverčia draugais. Tannen teigia, kad galia ir solidarumas yra polisemiški, todėl kontekstas ir konkrečių pašnekovų santykiai gali lemti ir visiškai skirtingą tam tikrų lingvistinių strategijų naudojimo interpretavimą. Pavyzdžiui, netiesiogiai išreikšti prašymai dažniausiai siejami su moterų galios neturėjimu (socialinė tradicija lemia, kad joms nedera tiesiai ir atvirai ko nors prašyti), tačiau tuomet, kai tokie netiesioginiai prašymai yra patenkinami, reikėtų kalbėti apie moters galios apraišką, o ne jos trūkumą. Panašiai yra ir su kalbėjimo pertraukimu arba kalbėjimu tuo pat metu, kaip ir pašnekovas. Viena vertus, tai gali būti ypatinga pašnekovo kaip bendraminčio palaikymo, drąsinimo išraiška, o kitais atvejais, kai tam tikroje komunikacinėje situacijoje yra priimta kalbėti po vieną, kiekvienas pertraukimas bus traktuojamas kaip siekio dominuoti išraiška, bandymas perimti žodį. Tannen taip pat konstatuoja, kad daugelio tyrėjų požiūriu, vyrai savo dominavimą ir viršenybę moterų atžvilgiu išreiškia tylėdami, nors nei daugiažodžiavimas, nei tylėjimas negali būti absoliutinami kaip galios ar subordinacijos išraiška. Skirtinguose pokalbiuose skirtingai gali būti vertinamas ir naujų temų kėlimas, verbalinių konfliktų kurstymas (Tannen 1993: 165–188). Visi

čia aptarti dalykai yra itin aktualūs pokalbių laidų, ypač pokalbių šou diskursui.

Ankstyvieji sociolingvistikos tyrimai daug dėmesio skyrė kreipinių vartojimo studijoms. Jau septintajame XX a. dešimtmetyje tyrėjai nustatė pagrindines sociolingvistines vartosenos paradigmas, susiedami jas su galios ir solidarumo santykių išraiška. Konstatuota, kad socialinėje galios ir statuso hierarchijoje aukščiau esantys asmenys yra linkę kitų atžvilgiu vartoti *tu* tipo kreipinius, o žemesnę poziciją užimantieji socialiniu požiūriu aukštesniųjų atžvilgiu vartoja *jūs*. Kreipinių simetrija (kai pašnekovai vartoja to paties lygmens kreipinius) rodo kalbėtojų lygybę galios ir statuso požiūriu. Jei laidos vedėjas į pašnekovus kreipiasi *pone* (pavardė) arba *profesoriau*, o šis atsiliepdamas kreipiasi į vedėją tik vardu ir antruoju asmeniu, tai rodytų aukštesnį pašnekovo statusą laidos vedėjo atžvilgiu. Kitoks santykis tarp pašnekovų atsiskleidžia tuomet, kai laidos vedėjas kreipiasi tik vardu ir antruoju asmeniu, o pašnekovas apskritai vengia tiesioginių kreipinių, arba išsiverčia tik su veiksmažodžio daugiskaitos II asmens formomis. Tai gali būti sąmoningas siekis išlaikyti aukštesnį statusą, nesutikti su vedėjo siūlomu familiaresniu bendravimu. Aukštesnį statusą galima parodyti ir neleidžiant pašnekovui baigti minties, užduodant klausimą, kuriuo išreiškiamas nepritarimas išsakytai pozicijai arba priekaištaujama dėl pašnekovo nekompetencijos. Mandagumo strategijų tyrimai lietuviškose pokalbių laidose (Girčienė 2009) rodo, kad visuomeninio pobūdžio laidoms „būdinga socialinių nuotolį bei pagarbą reiškianti mandagumo strategija, nuosekliai vartojamos padedančios išlaikyti socialinių atstumą daugiskaitinės kreipimosi formos“, o asmeninio bei pramoginio pobūdžio laidose „vienaskaitinės kreipimosi formos, padedančios palaikyti draugiškus asmeninius santykius, smarkiai konkuruoja su daugiskaitinėmis kreipimosi formomis“. Tokiose laidose daugiskaitine forma „dažniausiai kreipiamasi į vyresnius, garbesnius, eksperto vaidmenį atliekančius laidų dalyvius. Vienaskaitinė kreipimosi forma būdingesnė laidų vedėjams, ja paprastai kreipiamasi į bendraamžius ar jaunesnius bei pažįstamus žmones, atliekančius kolegos laidos vedėjo ar *vox populi* vaidmenį“ (Girčienė 2009: 231–232).

3.4. LIETUVOS SAKYTINĖS ŽINIASKLAIDOS LYDERIAI. ASMENŲ IR LAIDŲ ATRANKA

Svarstyti, kas yra ryškiausios šiuolaikinės Lietuvos sakytinės žiniasklaidos įžymybės, galima įvairiai. Televizijoje ypatingas vaidmuo tenka žinių vedėjams – jie laikomi „kanalo simboliais“, „auditoriją fragmentuojančiu reklaminiu jauku“ (Pečiulis 2007: 184). Pagrindiniai kanalai taip pat nuolat konkuruoja dėl populiariausių žurnalistų – publicistinių laidų vedėjų. Šiame darbe išskiriami didelę darbo patirtį turintys televizijos pokalbių laidų vedėjai. Tokia atranka padaryta atsižvelgiant į svarbų istorinį aspektą: nuo 9 deš. pabaigos ryškia sakytinės žiniasklaidos naujove tapo atsakomybės už televizijos ir radijo pokalbių lidas suteikimas neprofesionalams,

t.y. žmonėms, specialiai neparengtiems dirbti RTV (taip pat neparengtiems ir kalbėti idealioju lietuvių kalbos standartu)³². Šio darbo tiriamieji buvo atrinkti iš populiariosios kultūros, meno ir mokslo veikėjų. Visi jie pirmiau buvo visuomenės pripažinti kaip savo srities profesionalai ir tik vėliau, atsidūrę televizijos laidų kūrėjų akiratyje, tapo viešosios erdvės įžymybėmis. Būtent televizija padarė juos žinomus didžiajai visuomenės daliai. Jie nėra vienadienės ar vieno televizijos sezono žvaigždės, bet ryškiausios televizijos asmenybės, populiarumo neprarandančios jau daugiau nei dešimtmetį. Iš jų vedamų pokalbių laidų tikimasi didžiausio žiūrovų dėmesio, jų pasisakymai tampa interneto naujienų portalų antraštėmis, kaip įžymybės jie yra nuolat kviečiami dalyvauti įvairiose gyvenimo būdo, pokalbių šou laidose, arba kaip ekspertai – debatų laidose. Normatyvinė tradicija iš šių žmonių ne tik kaip iš RTV profesionalų, bet ir kaip iš visuomenės autoritetų reikalauja kalbėti elitine kalba – ji turi būti taisyklinga ir atitikti kalbėjimo aplinkybes (žr. Župerka 2005).

Komunikacijos RTV pokalbių laidose artimumas kasdieniam bendravimui, tiriamųjų gebėjimas atsižvelgti į skirtingas komunikacines situacijas yra esminiai atliekant sociolingvistinės kompetencijos tyrimą.

Parenkant šiuolaikinės Lietuvos sakininės žiniasklaidos lyderius analizei buvo atsižvelgta į šias sąlygas:

- 1) lietuvių kalba jiems yra gimtoji;
- 2) jų profesionalumą kitose srityse;
- 3) jų patirtį ir statusą sakininėje žiniasklaidoje.

Tyrimui buvo atrinkti keturi asmenys, priklausantys visuomenės grupėms, kurių atstovai dažniausiai tampa pokalbių laidų vedėjais: populiariosios kultūros įžymybės (du asmenys), mokslininkas ir menininkas. Visi keturi atrinktieji yra vyrai – geriausiai atitikę šiam tyrimui nustatytus LRTV lyderių atrankos kriterijus. Sociolingvistinės kompetencijos tyrimui esminis yra komunikacinės situacijos pokytis – būtent tuomet paaiškėja, ar asmuo geba prisitaikyti prie kitokio vaidmens, kitų pašnekovų, kitos (tikslinės) auditorijos. Atrinktieji asmenys tiriamuoju laikotarpiu dalyvavo skirtingo žanro laidose, kuriose jiems tekdavo skirtingi vaidmenys ir skirtingi pašnekovai – t.y. jie patekdavo į kur kas įvairesnes komunikacines situacijas, nei daugelis kitų nuolatinių pokalbių laidų vedėjų ir dalyvių. Tai yra viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl tarp keturių tiriamųjų nėra nė vienos moters. Tiriamuoju laikotarpiu stebėtos neprofesionalės pokalbių laidų vedėjos (pvz., Zita Kelmickaitė, Rūta Mikelkevičiūtė, Nomedą Marčėnaitė) nepatekdavo į tokias skirtingas komunikacines situacijas kaip atrinktieji vyrai. Darant atranką atsižvelgta ir į tai, kad minėtos laidų vedėjos neturi tokios didelės pokalbių laidų vedimo patirties, o viena iš jų (Mikelkevičiūtė) nėra susijusi su jokia kita profesine veikla, išskyrus radiją ir televiziją.

³² Lietuvoje pirmiausia tokių žmonių atsirado nepriklausomose radijo stotyse (dalis jų iki šiol veda įvairias laidas televizijoje).

Dainininkas Marijonas Mikutavičius laidų vedėjo karjerą televizijoje pradėjo beveik prieš du dešimtmečius populiarioje pokalbių laidoje jaunimui „Tangomanija“ (LNK). Pastarąjį dešimtmetį jis yra vienas iš populiariausių komercinių televizijų laidų vedėjų³³ (tarp populiariausių laidų galima paminėti asmenybių pokalbių šou „Vakaras su Marijonu“ (LNK), laidas „Myliu LT“ ir „Pabandom iš naujo“ (abi TV3). Nors Mikutavičius yra baigęs žurnalistikos studijas (kaip spaudos žurnalistas yra bendradarbiavęs su jaunimui skirtais leidiniais, taip pat rašęs apžvalginius straipsnius apie televiziją), jis išgarsėjo kaip populiariosios kultūros atstovas – dainų kūrėjas ir atlikėjas. Šiandien jį galime laikyti viena iš ryškiausių televizijos asmenybių. Tiriamojo laikotarpio pradžioje jis buvo 38 metų amžiaus.

Tarp dažniausiai LRTV pokalbių laidose dalyvaujančių mokslininkų vyrauja politikos ir ekonomikos mokslų atstovai. Tačiau dažniausiai jie būna ne laidų vedėjai, o svečiai – ekspertai, rečiau įžymybės. Iš mokslo žmonių tyrimui buvo pasirinktas **istorikas Alfredas Bumblauskas**. Iš visų tiriamųjų Bumblauskas turi didžiausią darbo televizijoje patirtį – laidas, skirtas mokslo sklaidai, jis pradėjo vesti prieš 1988 m. Už visuomeninėje televizijoje kartu su istoriku E. Gudavičiumi rengtą laidų ciklą „Būtovės slėpiniai“ 1998 m. jis buvo apdovanotas Lietuvos nacionaline kultūros ir meno premija. Iš kitų šio istoriko vestų laidų galima paminėti debatų laidas „Amžių šešėliuose“, „Tūkstantmečio pokalbiai“ ir televizijos viktoriną „Lyderiai“ (visos LTV). Tiriamojo laikotarpio pradžioje jam buvo 53 metai.

Iš visų tiriamuoju laikotarpiu stebėtų meno pasaulio žmonių – režisierių, aktorių, dailininkų, rimtosios muzikos atlikėjų (maždaug 10 asmenų) – kaip ryškiausia televizijos asmenybė buvo pasirinktas teatro ir kino **aktorius Vytautas Šapranauskas**, populiarus humoro laidų ir pokalbių šou vedėjas („Šapro šou“, „Kyškis“³⁴, „Puikusias šou“ (visos TV3), „TV šeškas“ (TV6). Šapranauskas yra ir vienas iš didžiausių patirtį turinčių didelių televizijos šou projektų „Dangus2“, „Šok su mani“ ir „Chorų karai“ (visos TV3) vedėjas. Tiriamojo laikotarpio pradžioje jam buvo 51 metai.

Populiariosios kultūros atstovu laikytinas ir **Arnas Klivečka** – vienas ryškiausių devintojo dešimtmečio jaunimo kultūros veikėjų, populiarus jaunimo muzikos renginių vedėjas ir muzikos atlikėjas. 2009 m. jis buvo 44 metų amžiaus. Radijo laidų

³³ Marijonas Mikutavičius įvairiose televizijos žiūrovų apklausose ne kartą yra rinktas populiariausiu, mėgstamiausiu laidų vedėju. Kaip pavyzdį galima paminėti dienraščio „Lietuvos rytas“ priedo „TV antena“ ir naujienų portalo *lytas.lt* suregtus rinkimus, kuriuose Marijoną Mikutavičių skaitytėjai išrinko „patraukliausiu 2010 metų televizijos veidu“. Kitas šio darbo tiriamasis Vytautas Šapranauskas šiuose rinkimuose užėmė ketvirtąją vietą (žr. internete <http://www.lytas.lt/-12937309211291958666-i%C5%A1rinkti-patraukliausi-televizij%C5%B3-veidai-nuotraukos.htm>).

³⁴ Laidose „Šapro šou“ ir „Kyškis“ Šapranauskas pasirodydavo tik tam tikru vaidmeniu. Normatyvinės tradicijos požiūriu tokie atvejai laikomi išimtiniais, tuomet pavyzdinės kalbos reikalavimai laidos vedėjas nėra keliami (analogiškas atvejis Algio Ramanausko-Greitai vestame asmenybių pokalbių šou „Le Bronius šou“ aptartas ir „Kalbos švaros dieną“ ataskaitoje (žr. Pupkis 2006a).

vedėjo karjerą Klivečka pradėjo beveik prieš 20 metų „Radiocentre“ – vienoje iš pirmųjų radijo stočių jaunimui. Klivečkos atvejis ypatingas tuo, kad jis, pripažintas populiariosios kultūros autoritetas, televizijoje pasirinko rimtą žanrą. Pastarąjį dešimtmetį jis veda ilgiausiai gyvuojančią autorinę politinių debatų laidą „Sąmokslo teorija“ (BTV)³⁵. Nors įvairių šalių televizijose jau porą dešimtmečių įprasta, kad solidžias politinių debatų žanro laidas veda pramogų pasaulio atstovai (plg. Holtz-Bacha 2001: 25), Lietuvoje toks atvejis iki šiol yra kone vienintelis³⁶.

Tiriant sakinės žiniasklaidos lyderių kalbą, jų komunikacinę kompetenciją, svarbu remtis kuo įvairesne empirine medžiaga. Todėl į šio darbo tyrimo medžiagą buvo įtraukti įvairaus žanro laidų pokalbiai, kuriuose tiriamiesiems teko skirtingi vaidmenys ir skirtingi pašnekovai, tiek viešojo, tiek privataus gyvenimo temos. Į tyrimą buvo įtrauktos laidos:

- 1) kurioms būdingas dialogiškumas (dalyvauja bent du pašnekovai);
- 2) kurias rengė bei transliavo ir visuomeninis, ir komerciniai transliuotojai;
- 3) kurios reprezentuoja pagrindines šiame tyrime išskirtas pokalbių laidų žanrų grupes – debatus ir pokalbių šou.

Tyrimo laikotarpis apima 2009–2011 metus. Kaip minėta, į tyrimą įtraukta 20 radijo ir televizijos laidų, kurios buvo transliuotos per keturias Lietuvos televizijas (LTV, TV3, BTV, TV6) ir dvi radijo stotis (LR ir „Žinių radiją“). Tiriamuoju laikotarpiu visi keturi šio darbo tiriamieji vedė įvairias pokalbių laidas arba dalyvavo kitose, skirtingo žanro laidose kaip ekspertai arba įžymybės. Pagrindiniai jų pašnekovai šiose laidose labiausiai skyrėsi pagal pažinties su tiriamuoju laipsnį (kiekvienos laidos atveju lemiamos įtakos galėjo turėti kiti socialiniai veiksniai – amžius, lytis, statusas).

Kaip matyti iš laidų pasiskirstymo pagal žanrus, pateikto toliau 3 lentelėje, Šapranuskas vienintelis dalyvavo tik pokalbių šou žanro į tyrimą atrinktose laidose. Atsižvelgiant į tai, kad šis žanras sudaro sąlygas neformalesniam bendravimui, tarp pašnekovų laikantis mažesnės distancijos, tikėtina, kad žanro veiksnys turės didelės įtakos Šapranausko polinkiui vartoti neformaliojo stiliaus leksiką šio atvejo laidose. Panašių polinkių galima tikėtis ir Mikutavičiaus atveju (jis dalyvavo tik vienoje debatų laidoje).

³⁵ Dešimt metų (1998–2008) buvo transliuota tik visuomeninės televizijos žurnalisto Audriaus Siaurusėvičiaus vesta laida „Spaudos klubas“.

³⁶ 2012 m. sausį pokalbių laidą „Pabandom iš naujo“ visuomenei aktualiomis, pilietinėmis temomis pradėjo vesti ir Marijonas Mikutavičius.

3 lentelė. Į tyrimą įtrauktos laidos pagal žanrus

Atvejai	Debatai	Pokalbių šou
M. Mikutavičius	„Žiniasklaidos anatomija“ („Žinių radijas“)	„Myliu LT“ (TV3, 3 laidos) „TV šeškas“ (TV6) „Be grimso“ (TV3)
A. Bumblauskas	„Forumai“ (LR / LTV), „Tūkstantmečio pokalbiai“ (LTV, 3 laidos)	„Prie pietų stalo“ („Žinių radijas“)
V. Šapranauskas	-	„Šok su manimi“ (TV3) „Šeštadienio rytas“ (BTV) „Myliu LT“ (TV3) „TV šeškas“ (TV6, 3 laidos)
A. Klivečka	„Įvykiai ir komentarai“ („Žinių radijas“), „Sąmokslo teorija“ (BTV, 2 laidos)	„Mūsų dienos kaip šventė“ (LTV) „Atvirai su žvaigžde“ (BTV)

Iš visų keturių tiriamųjų Mikutavičius ir Klivečka į tyrimą įtrauktose laidose dalyvavo visais trimis vaidmenimis. Bumblauskas nė vienoje laidoje neturėjo įžymybės statuso, o Šapranauskas – eksperto. Pagrindinis veiksnys, lėmęs tokį laidų pasiskirstymą pagal vaidmenis – žanras. Kaip jau minėta, Šapranauskas tiriamuoju laikotarpiu nedalyvavo nė vienoje debatų laidoje, o vienintelė pokalbių šou laida, kurioje dalyvavo Bumblauskas, buvo mišraus žanro ir joje jis turėjo eksperto vaidmenį (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Į tyrimą įtrauktos laidos pagal tiriamųjų vaidmenis

	Laidų vedėjai	Ekspertai	Įžymybės
M. Mikutavičius	„Myliu LT“ (TV3)	„Žiniasklaidos anatomija“ („Žinių radijas“)	„TV šeškas“ (TV6), „Be grimso“ (TV3)
A. Bumblauskas	„Tūkstantmečio pokalbiai“ (LTV)	„Forumai“ (LR), „Prie pietų stalo“ („Žinių radijas“)	-
V. Šapranauskas	„Šok su manimi“ (TV3), „TV šeškas“ (TV6)	-	„Myliu LT“ (TV3), „Šeštadienio rytas“ (BTV)
A. Klivečka	„Sąmokslo teorija“ (BTV)	„Įvykiai ir komentarai“ („Žinių radijas“)	„Atvirai su žvaigžde“ (BTV), „Mūsų dienos kaip šventė“ (LTV)

Tiksliai nustatyti, kokia yra socialinė distancija tarp pašnekovų kiekvienos laidos atveju, yra gana sudėtinga. Pavyzdžiui, didesnė distancija tikėtina su mažai pažįstamu, vyresniu, aukštesnio statuso pašnekovu vyru, taip pat su mažai pažįstama pašnekove moterimi. Mažesnė distancija – su gerai pažįstamu, to paties statuso, tas pačias vertybes išpažįstančiu pašnekovu.

5 lentelė. Į tyrimą įtrauktos laidos pagal santykį su pagrindiniais pašnekovais

	Maža socialinė distancija	Neutralus	Didelė socialinė distancija
M. Mikutavičius	„Myliu LT“ (A. Valinskas, TV3), „Myliu LT“ (V. Šapranauskas, TV3), „TV šeškas“ (V. Šapranauskas, TV3)	„Myliu LT“ (A. Čekuolis, TV3), „Be grimu“ (N. Marčėnaitė, TV3)	„Žiniasklaidos anatomija“ (D. Radzevičius, „Žinių radijas“)
A. Bumblauskas	„Tūkstantmečio pokalbiai“ (J. Erlickas, LTV)	„Forumas“ (A. Gelūnas, LR), „Tūkstantmečio pokalbiai“ (I. Vaišvilaitė, LTV), „Prie pietų stalo“ (G. Dabašinskas, „Žinių radijas“)	„Tūkstantmečio pokalbiai“ (V. Landsbergis, LTV)
V. Šapranauskas	„Šok su manimi“ (J. Smoriginas, TV3), „Myliu LT“ (M. Mikutavičius, TV3), „TV šeškas“ (M. Mikutavičius, D. Storyk, TV6)	„Šeštadienio rytas“ (A. Stašaitytė, BTV)	„TV šeškas“ (J. Lapinskaitė, TV6)
A. Klivečka	„Mūsų dienos kaip šventė“ (M. Starkus, LTV)	„Atvirai su žvaigžde“ (L. Juknevičiūtė, BTV)	„Sąmokslų teorija“ (politikai, BTV), „Sąmokslų teorija“ (ekonomistai, BTV), „Įvykiai ir komentarai“ (politikos apžvalgininkai, „Žinių radijas“)

Pateikiant preliminarų laidų paskirstymą pagal šį socialinį kintamąjį (5 lentelė) visų pirma atsižvelgta į tiriamųjų pažinties laipsnį su pašnekovais (ar pašnekovai pažįstami, ar ne, visų pirma buvo sprendžiama iš paties pokalbio) ir tai, kokios įtakos jų santykiui turi pašnekovo statusas, lytis, pašnekovų vertybinės pažiūros.

3.5. ANALIZĖS MODELIS

Sociolingvistinės kompetencijos tyrimo tikslas yra nustatyti, kokie veiksniai kiekvienoje laidoje lemia tiriamųjų pasirinkimą vartoti nekodifikuotą neformaliojo stiliaus leksiką. Kiekybiniai duomenys sociolingvistinės kompetencijos tyrimui buvo gauti suskaičiuavus kiekvieno iš keturių tiriamųjų neformaliojo stiliaus leksikos pavartojimus atskirose laidose. Kaip jau buvo minėta skyriuje apie sociolingvistinę stiliaus sampratą (žr. 3.2), skaičiuojami buvo tik tie leksikos lygmens vienetai, kurie yra nekodifikuoti bendrinėje lietuvių kalboje (žr. 6 lentelę toliau). Į kiekybinę analizę nebuvo įtraukti vadinamieji šnekamosios kalbos žodžiai, norminamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose žymimi žyma *šnek*. Toks skyrimas buvo padarytas siekiant išskirti tuos atvejus, kai tiriamieji vartojo bendrinėje kalboje neįteisintą, taigi ir lietuvių normatyvinės tradicijos požiūriu viešojoje vartosenoje neteiktiną leksiką.

Į kiekybinę analizę buvo įtraukti ir morfologijos lygmens duomenys: vardažodžių ir veiksmažodžių fleksijų trumpinimo atvejai, taip pat ilgosios kai kurių įvardžių irrieveiksmių formos (*jisai, jinai, tenai*).

6 lentelė. *Neformaliojo ir formaliojo stiliaus bruožai*

	Neformaliojo stiliaus bruožai	Formaliojo stiliaus bruožai
Leksikos lygmuo	dialektizmai, slengas, žargonas, keiksmažodžiai, vulgarybės, nenorminiai žodeliai (<i>jo, nu, vat</i>)	knyginė, mokslinio stiliaus leksika, tarptautiniai žodžiai
Morfologijos lygmuo	redukuotos daiktavardžių, veiksmažodžių ir įvardžių formos, kai kurių įvardžių ilgosios formos	neredukuotos daiktavardžių, veiksmažodžių ir įvardžių formos

Kiekvieno atvejo analizės dalies pradžioje yra pateikiama lentelė, kurioje nurodomi pagrindiniai duomenys apie kiekvieną laidą:

- 1) laidos kodas, rodantis jos vietą atvejo formalumo–neformalumo skalėje;
- 2) laidos žanras, pavadinimas, transliacijos metai ir transliuotojo pavadinimas;
- 3) tiriamojo vaidmuo laidoje – vedėjas, ekspertas ar įžymybė;
- 4) informacija apie pagrindinį pašnekovą: profesija, vardas, pavardė, amžius, pažinties laipsnis su tiriamuoju;

5) kiekybinių tyrimo duomenų procentinė išraiška.

Morfologijos lygmens duomenys lentelėje pateikiami kaip santykis tarp to, kiek kartų kalbėtojas pavartojo neformaliajam stiliui būdingų fleksijų, ir visų atvejų, kai neformaliajam stiliui būdingos fleksijos galėjo būti pavartotos. Neformaliojo stiliaus leksikos pavartojimų skaičius atvejo lentelėje pateikiamas procentine išraiška pagal santykį su visų tiriamojo pavartotų žodžių skaičiumi.

Pavyzdžiui, Marijonas Mikutavičius vienoje asmenybių pokalbių šou laidoje pavartojo 44 neformaliojo stiliaus žodžius. Kadangi iš viso šioje laidoje jis pasakė 1750 žodžių, neformaliojo stiliaus leksika šioje laidoje sudaro 2,5 procento visų tiriamojo pavartotų žodžių. Lyginant visų atvejo laidų duomenis nustatoma, kurioje laidoje tiriamasis pavartojo neformaliojo stiliaus leksikos daugiausiai, kurioje mažiausiai. Pagal šiuos duomenis kiekvienai laidai suteikiamas koduotas pavadinimas, kuriame atsispindi, kokią vietą ji užima atvejo laidų formalumo–neformalumo skalėje. Pavyzdžiui, Mikutavičius dalyvavo šešiose laidose, taigi jo atvejo laidų kodams naudojami skaičiai nuo 1 iki 6 (nuo mažiausio neformaliojo stiliaus leksikos pavartojimų procento iki didžiausio). Šia tvarka laidos ir analizuojamos.

Tiriamųjų kalbiniai pasirinkimai kiekvienu atveju bus interpretuojami įvardijant lemiamos įtakos turėjusius veiksnius, t. y. į ką labiausiai atsižvelgė kalbėtojas, vartodamas neformaliojo stiliaus leksiką – laidos žanrą, pokalbio temą, savo vaidmenį ar santykį su pašnekovu. Atliekant atskirų laidų analizę dėmesys bus kreipiamas ir į formaliojo stiliaus leksikos ir į neformaliojo stiliaus leksikos vartojimą. Analizės dalies pabaigoje pristatomas visų keturių tiriamųjų kalbinės elgsenos palyginimas.

Visuose pateiktuose išrašų fragmentuose neformaliojo stiliaus leksika ir šiam stiliui būdingos fleksijos pateiktos paryškintai. Analizei aktualiose ištraukose pasviruoju šriftu žymimi ir formaliojo stiliaus bruožai (žr. 6 lentelę). Daugtaškis išrašuose naudojamas žymėti pauzei (pasakymo viduryje) arba nutrauktai kalbai (pasakymo pabaigoje).

4. ŽINIASKLAIDOS LYDERIŲ SOCIOLINGVISTINĖS KOMPETENCIJOS TYRIMAS

4.1. DAINININKO MARIJONO MIKUTAVIČIAUS ATVEJO ANALIZĖ

Marijonas Mikutavičius (toliau MM) yra viena iš ryškiausių Lietuvos sakytinės žiniasklaidos asmenybių, o į šį tyrimą buvo atrinktas iš daugiau nei 10 populiariosios kultūros atstovų. Kalbininkai, sekantys televizijos laidų vedėjų kalbą, teigia, kad jis – vienas iš prasčiausiai kalbančių televizijos žmonių (Pupkis 2006a). Jam priekaištaujama dėl nenatūralios kalbėsenos, „palaidų kalbos padargų“, „parazitais“ užterštos kalbos, kirčiavimo klaidų, žargono.

Į šio atvejo tyrimą įtrauktos tiek pramoginio, tiek rimtojo žanro laidos. Tiriamaoju laikotarpiu MM vedė asmenybių pokalbių šou laidų ciklą „Myliu LT“. Iš šio ciklo į tyrimą yra įtrauktos trys laidos, kuriose MM kalbino tris socialinės distancijos požiūriu skirtingus pašnekovus (MM1, MM2 ir MM5). Dviejose laidose MM dalyvavo kaip įžymybė – asmenybių pokalbių šou žanro laidoje „TV šeškas“ (MM6) ir teminio pokalbių šou laidoje „Be grimso“ (MM4). Kaip ekspertas MM dalyvavo vienintelėje šio atvejo debatų laidoje „Žiniasklaidos anatomija“ (MM3).

7 lentelėje pristatytos MM atvejo laidos ir nusakomi pagrindiniai kalbėjimo stilių lemiantys kriterijai. Laidos išdėstytos ir aptariamoms eilės tvarka, pradedant ta, kurioje neformaliojo stiliaus leksikos buvo pavartota mažiausiai (skaičius laidos kode žymi jos vietą formalumo–neformalumo skalėje).

7 lentelė. *Marijono Mikutavičiaus laidos ir neformaliojo stiliaus bruožai*

Laidos kodas	Laidos žanras, pavadinimas, transliuotojas, transliavimo metai	Tiriamąoju vaidmuo	Pagrindinis pašnekovas: amžius, pažinties laipsnis	Neformalioji leksika (proc.)	Formaliųjų / neformaliųjų morf. formų santykis (proc.)
MM1	Asmenybių pokalbių šou „Myliu LT“, TV3, 2010	Laidos vedėjas	Politikas Arūnas Valinskas (43), gerai pažįstamas	0,5	30 / 70
MM2	Asmenybių pokalbių šou „Myliu LT“, TV3, 2010	Laidos vedėjas	Žurnalistas Algimantas Čekuolis (78), pažįstamas (?)	0,8	43 / 57

7 lentelės tęsinys

MM3	Debatai „Žiniasklaidos anatomija“; „Žinių radijas“; 2010	Ekspertas	Laidos vedėjas Dainius Radzevičius (34), pažįstamas (?)	0,9	60 / 40
MM4	Teminis pokalbių šou „Be grimo“; TV3, 2010	Ižymybė	Laidos vedėja Nomeda Marčėnaitė (45), pažįstama	1,9	53 / 47
MM5	Asmenybių pokalbių šou „Myliu LT“; TV3, 2010	Laidos vedėjas	Aktorius Vytautas Šapranauskas (52), gerai pažįstamas	2,5	50 / 50
MM6	Asmenybių pokalbių šou „TV šeškas“; TV6, 2009	Ižymybė	Aktorius Vytautas Šapranauskas (52), gerai pažįstamas	2,5	50 / 50

Kaip rodo lentelėje pateikti duomenys, daugiausia neformaliojo stiliaus leksikos MM pavartojo asmenybių pokalbių šou laidose MM5 ir MM6, o likusiose keturiose laidose kalbėjo mažiau neformaliai. Tolesnėje analizėje MM neformaliojo stiliaus vartosenos polinkiai kiekvienoje laidoje bus komentuojami atskirai, atsižvelgiant į trijų pagrindinių tyrimo kintamųjų – laidos žanro, tiriamojo vaidmens ir santykio su pašnekovu sąveiką.

4.1.1. Laida MM1: laidos vedėjas

Laidos „Myliu LT“ buvo transliuojamos per TV3 televiziją sekmadienio vakarais geriausiu laiku. Anonsuose „Myliu LT“ buvo pristatoma kaip „ekstremalių pokalbių ir niekingo humorėlio“ laida. Ją sudarė vaidybiniai siužetai, pokalbiai, muzikiniai numeriai. Šiam tyrimui buvo išrašyti tik pokalbiai tarp laidos vedėjo MM ir kiekvieną kartą kito pagrindinio laidos svečio.

Pirmojoje į tyrimą įtrauktoje laidoje „Myliu LT“ MM kalbino savo gerą pažįstamą, politiką Arūną Valinską (toliau AV). Atsižvelgiant į laidos žanrą (humoristinis asmenybių pokalbių šou) ir santykį su pašnekovu iš MM šioje laidoje buvo galima tikėtis neformalesnio bendravimo. Vis dėlto analizė parodė, kad neformaliojo sti-

liaus leksiką MM pasitelkė vos kelis kartus (pvz., *jo, nu, chebra, prišveitęs velnių*). Tokį pasirinkimą iš dalies paaiškina aptariamų temų ratas: skirtingai nei to paties ciklo laidoje MM5, kurioje diskutuota kur kas įvairesnėmis, daugiausia privataus gyvenimo temomis (neformalusis stilius tokiu atveju labiausiai tikėtinas), šiame pokalbyje visi pagrindiniai klausimai buvo susiję su politika – beveik neužsiminta apie pašnekovo asmeninį gyvenimą, didelę pramogų verslo patirtį. Kita vertus, humoristinį ir neformalų laidos pobūdį MM stiprino siūlydamas kalbėti apie politinio gyvenimo užkulisių kuriozus:

MM: Dabar tęsiant mūsų visą pokalbį, lyginamuoju principu, pavyzdžiui, **a ne?** Politikai. Tie politikai juk įvairūs, ir ir užsienio ne jokia išimtis – Sarkozy, gali paskaityt spaudoj, kad uosto kokainą, Berlusconi...

AV: Labai įtaigus žmogus, yra tekę bendraut...

MM: Sarkozy?.. Po **takelio** kiekvienas įtaigus, **šiaip tai**... A, Berlusconi labai kimba prie moterų ir panašiai. Tu, sakysim, būdamas Seime, ir gal lygindamas mūsų politikus ir įsivaizduodamas ar lygindamas užsienio politikus, su kuriais teko susitikti, koks yra esminis skirtumas? Kokie esminiai skirtumai yra?

Laidos vedėjui prakalbus apie gandais apipintas didžiųjų valstybių vadovų priklausomybes (*uosto kokainą, kimba prie moterų*), laidos svečias užsiminė, kad jam yra asmeniškai tekę bendrauti su vienu iš jų. MM į tai atsakė ironiška replika, pavartodamas narkomanų žargono žodį (*takelis „kokaino dozė“*). Šis pavyzdys taip pat iliustruoja, kokios strategijos laikosi MM kaip laidos vedėjas – pramogą žiūrovams jis kuria vis kreipdamas pokalbį taip, kad pašnekovas atsidurtų netikėtoje, keblioje situacijoje. Kitas tokios strategijos tikslas – pasiekti, kad svečias priimtų tokias „provokacijas“ kaip kvietimą drauge improvizuoti ir pokštauti pasiūlyta tema.

Nors su laidos svečiu vedėjas MM yra pažįstamas iš daugelio metų bendros veiklos pramogų versle, šioje laidoje AV buvo kalbinamas visų pirma kaip politikos įžmybė. Pokalbio pradžioje AV patikino vedėją, kad politinė karjera nepakeitė jų dviejų draugystės. Minimalią distanciją ir anonsuojamą neformalų bendravimo pobūdį pašnekovai įtvirtino sutarę kreiptis vienas į kitą pravardėmis (*Valiau* ir *Marka*). Laidos vedėjas tokį susitarimą interpretavo kaip galimybę su pašnekovu bendrauti laisviau – pokštauti, išdaigauti (gerų draugų pokalbyje įprasta pasišaipyti vienas iš kito), tačiau laidos svečias į MM juokus atsakydavo ne prisidėdamas prie humoristinių improvizacijų, bet kreipdamas pokalbį rimtesne linkme. Geriausiai tokį santykį iliustruoja laidos epizodas, kai MM savo pašnekovui pasiūlė palyginti AV vaikystės nuotrauką su to paties amžiaus Stalino nuotrauka. Konstatavęs, kad tarp abiejų atvaizdų skirtumų beveik nesama, ir galiausiai ant abiejų nuotraukų pripiešęs ragus, laidos vedėjas perėjo prie klausimo apie pašnekovo polinkį į autoritarizmą ir galimybę tapti diktatoriumi. Laidos svečias, veikiausiai jau išvelgdamas grėsmę savo kaip politiko įvaizdžiui ir susikurtai pozai, pokalbį šia tema tęsti atsisakė. Laidos

vedėjui tuomet teko pasiaiškinti, nors ir kreipiniu pravarde svečiui primenant, kad pokalbio pradžioje buvo susitarta laikytis mažos distancijos:

MM: *Valiau, čia buvo juokas.*

Diskurso lygmens divergenciją AV pasitelkė ir dar viename epizode, kai laidos vedėjas MM, kalbėdamas apie politikų privilegiją aplenkti spūstis, naudojantis tarnybinio automobilio švyturėliais, paklausė, ar pašnekovui tokiomis akimirkomis nekildavęs noras pro langelį parodyti iškeltą vidurinį pirštą likusiems eismo dalyviams (užduodamas klausimą MM ši itin neformalų gestą pademonstravo ir pats). Šiuo atveju pašnekovas taip pat nesiėmė juokauti, o tęsė pokalbį visu rimtumu. Net ir tuomet, kai laidos svečias priėmė MM pasiūlytą provokaciją ir sutiko suvaidinti naujametinę prezidento kalbą per televiziją, vietoj humoristinės improvizacijos žiūrovai išgirdo tik eilinį proginį kreipimąsi į rinkėjus. Laidos vedėjas tuomet juokais apibendrino, kad jo pašnekovas yra „vis labiau politikas ir vis mažiau šoumenas“.

Kaip parodė analizė, MM kalbos stiliui šioje laidoje didžiausios įtakos turėjo pašnekovas, dažniausiai viešumoje (ypač per televiziją) vengiantis neformaliojo stiliaus, o šioje laidoje ypač saugojęs savo „rimto“ politikos įvaizdį. Atsižvelgdamas į pašnekovo santūrumą, ryškesnių neformaliojo stiliaus žodžių nevartojo ir MM, o užduotį pabrėžti neformalų laidos pobūdį, linksminti auditoriją realizavo kitomis priemonėmis – parinkdamas paradoksalius klausimus ar komiškas temas, taip pat gestais. Šiuo požiūriu šią laidą galima palyginti su priešingoje formalumo-neformalumo skalės pusėje esančia to paties ciklo laida MM5, kurioje MM pašnekovas (taip pat gerai pažįstamas) priėmė laidos vedėjo kvietimą improvizuoti, prisidėti linksminant auditoriją ir kuriant pramogą.

4.1.2. Laida MM2: laidos vedėjas

Šios MM vedamos „Myliu LT“ laidos pašnekovas – žymus vyresniosios kartos žurnalistas, televizijos laidų vedėjas, rašytojas, eruditas Algimantas Čekuolis (toliau AČ). Šiame pokalbyje taip pat, kaip ir anksčiau aptartoje laidoje, MM beveik nevartojo neformaliojo stiliaus leksikos. Svarbiausias veiksnys čia veikiausiai buvo laidos svečio autoritetas, amžius ir jo kalbėjimo stilius. Humoristinis, ironiškas pašnekosio atspalvis taip pat buvo kur kas švelnesnis nei laidoje MM1, nors žiūrovus sudominti laidos svečio asmenybe irgi buvo siekiama juokaujant. Pagrindinės laidos temos siejosi su turtinga AČ gyvenimo patirtimi, įdomiais ir žiūrovams negirdėtais jo gyvenimo epizodais. Pokalbio dalyviai, regis, iš anksčiau nebuvo pažįstami. Nors ir vartodami pagarbųjį *Jūs*, abu kalbėtojai kreipdavosi vienas į kitą vardu. Laidoje buvo išlaikomas žanrui būdingas familiarumas, tačiau laidos vedėjo MM užduodami humoristiniai klausimai neperžengė pagarbaus santykio su pašnekovu ribos (*Kada pradėjote žilti? Ar jūs kada nors įsivaizdavote, kad galite būti tam tikrų patarlių ar net anekdotų personažas?*). Taikydamasis prie gana neutralaus svečio kalbėjimo

būdo, MM net kelis kartus jau pradėtą sakyti ar net ištartą neformaliojo stiliaus žodį čia pat taisydamasis pakeisdavo formalesniu. Pavyzdžiui, spontaniškai norėjęs pavartoti žargoninę konstrukciją *užsirauti ant ko nors* („netikėtai aptikti“) MM pakeitė ją neutralėsiu žodžiu:

MM: Aš visiškai neseniai, **an to užsi...** užtaikiau.

Panašiai MM elgėsi ir kitame laidos epizode – tarsi sklandžiau formuluodamas mintį žodį „duosiu“ pakeitė sinonimu:

MM: Gerai, tada duosiu klatingą Jums... pateiksiu klatingą Jums klausimą, kurį man vienas protingas žmogus man irgi pateikė. Baltosios meškos kur gyvena, Antarktidoje?

Galima teigti, kad būtent santykis su pašnekovu (kuris yra autoritetinga asmenybė ir eruditas) yra pagrindinis veiksnys, dėl kurio MM šioje laidoje nebuvo linkęs vartoti daugiau ryškesnės konotacijos neformaliojo stiliaus leksikos, nors laidoje ir buvo išlaikyti pagrindiniai ciklo „Myliu LT“ laidoms bendri pramoginiai elementai – šmaikštavimas, komiški klausimai, netikėtos užduotys.

4.1.3. Laida MM3: ekspertas

„Žinių radijo“ debatų laida „Žiniasklaidos anatomija“ yra transliuojama pirmoje dienos pusėje, kai prie radijo imtuvų tikimasi sulaukti solidesnės auditorijos. Nors šioje svečiavęsis MM buvo pristatytas kaip įžymybė, pokalbio metu jis elgėsi ir kalbėjo daugiau kaip ekspertas. Laidoje buvo diskutuojama apie pramoginės kultūros skverbimąsi į viešąją erdvę. Laidos vedėjas žurnalistas Dainius Radzevičius (toliau DR) radijo studijoje taip pat kalbino žiniasklaidos temomis rašantį *delfi.lt* žurnalistą Mindaugą Jackevičių, o telefonu – žinomą pramoginės muzikos prodiuserį Egmontą Bžeską. Į pokalbį kelis kartus įsiterpė į studiją paskambinę radijo klausytojai. MM čia ne tik dalijosi savo darbo žiniasklaidoje patirtimi ir asmeniniu požiūriu į televiziją, bet iš dalies ėmėsi ir žiniasklaidos ekspertui būdingos analizės, apibendrinimų (televizijos eksperto darbą MM buvo dirbęs viename dienraštyje, rašydamas kritines Lietuvos televizijų veiklos apžvalgas). Bendraudamas su pagrindiniu pašnekovu – laidos vedėju DR – laidos svečias MM laikėsi didesnės distancijos. Nors laidos vedėjas į MM (ir į kitus diskusijos dalyvius) kreipdavosi tik vardu ir vienas-kaitos antruoju asmeniu, MM į jį kreipėsi tik kartą ir netiesiogiai, pavartodamas daugiskaitinę mandagumo formą.

Akivaizdus nesusipratimas, susijęs su MM vaidmeniu šioje laidoje, išryškėjo jau pokalbio pradžioje, taip veikiausiai lemdamas ir MM kalbėjimo stilių. Laidos vedėjas, sveikindamasis su MM, pristatė jį vien kaip pramogų pasaulio veikėją, leisdamas suprasti, kad tikisi iš jo įžymybės vaidmens, tačiau MM, dalyvavimą laidoje numatęs įprasminti kitaip, tam paprieštaravo:

DR: Tai yra Marijonas Mikutavičius, kurį šiandien turbūt galima pristatyti ir kaip

dainininką, ir aktorių, televizijos laidų vedėją, arba tiesiog kaip Marijoną Mikutavičių. Sveiki gyvi.

MM: Arba nei vienu, nei kitu. Sveiki.

Neįprastu pasisveikinimu MM pokalbį pradėjo nepritardamas laidos vedėjo išvardintoms jo veiklos sritims, nes šis nepaminėjo laidai itin aktualaus jo profesinės veiklos aspekto – kad MM yra ir profesionalus spaudos žurnalistas, todėl diskutuojama laidos tema gali kalbėti kaip ekspertas. Laidai baigiantis MM atvirai įvardijo save kaip žurnalistą:

MM: Tiesą sakant, aš išgyvenau labai didelius nusivylimus žurnalistika, nes kaip pats studijavęs žurnalistiką, ką tau **skiedė** tose mokslo įstaigose ir ką tu pamatai **realiam** gyvenime. Tas buvo siaubinga. Ir **plius**, kai tai transformavosi visai gana neseniai. Nes buvo laikmetis, dar visai, mano galva, dar žmogiškas. Bet kai prasidėjo tokia vilkų medžioklė. Man **realiai** baisu. Ir aš dėl to, nelabai drąsu vadinti save žurnalistu. Nes aš kartais nenoriu būti draugas kai kurių savo kolegų. **Čia** yra iš tikrųjų baisu.

Nors esama nuomonės, kad morfologinių formų pasirinkimas yra daugiau nesąmoningas, šiuo atveju itin dažnas formaliojo stiliaus neredukuotų morfologinių formų vartojimas sutapo su rašytinei kalbai artimu „ekspertiniu“ MM kalbėjimu, pavyzdžiui:

MM: Bet aš manau, kad žiniasklaida pragyveno labai didelį aukso amžių, kai buvo linkusi visus moralizuoti ir mokyti, kai žiniasklaida iš tikrųjų turėjo labai didelį pasitikėjimą visuomenėje. Ir buvo, praktiškai buvo persona virš visko. Praktiškai ta, kuri galėdavo visus auklėti, galėdavo parodyti blogybes, galėdavo pasakyti, kuria kryptimi eiti ir taip toliau. Manau, kad žiniasklaida sukūrė tokį mitą, kad iš žmonių reikia reikalauti daugiau, negu kad jie iš viso gali pagal savo galias. Taip kad šiuo atveju žiniasklaida tikrai nuveikė labai didelį darbą.

Kiekybiniai duomenys parodė, kad šioje laidoje formaliajam stiliui būdingų neredukuotų žodžių galūnių MM pavartojo net 20 procentų daugiau negu redukuotų (žr. 7 lentelę). Tai didžiausias rodiklis iš visų šio tyrimo laidų.

Kalbant apie leksikos vartojimo duomenis svarbu pažymėti, kad net ir kalbėdamas kaip ekspertas, MM šioje laidoje išlaikė ir sau būdingą stiliaus ekspresyvumą, pavartojo nemažai neformaliojo stiliaus žodžių (skolinį *hamburgeriai*, slengo žodį *bičai*, neformalioje vartosenoje įprastą konstrukciją *neva tai*, keiksmus *po velnių*, *velniop*, žodelius *jo*, *nu*). Pavyzdžiui:

MM: Jūs pažiūrėkite, žmonės kartais nori matyti tai, ką jie mato ir, kas juokingiausia, kad jie nori matyti tai, ko netgi nekenčia. Sakysim, aš esu susidūręs su daugybe atvejų, kai kai maždaug man kokia mama ar močiutė aiškina, kad „štai **toj** **laidoj**, žiūrėk, kaip jie ten blogai elgiasi ir kokias kvailystes jie rodo ir kam jie rodo“. Ir aš natūraliai klausiu: „Tai kodėl jūs, **po velniais**, žiūrite?“ Juk yra daugybė laidų, kur tu gali žiū-

rėti. Tų televizijos kanalų begalė. Šiaip jau bent, sakysim, bent jau miesto centruose, pagaliau ir tas, ir, sakysim, periferijoje žmogus be jokios abejonės visada gali įsijungti LRT, kur rodo senus, ramesnius filmus, mažiau smurto ir taip toliau. **Taip kad** yra daugybė tų laidų, kas juokingiausia, kad žmogus **atsisėda kaip narkomanas an to populiariosios kultūros švirkšto, an tos adatos**. Sėdi, kenčia, dejuoja, piktinasi, bet toliau sėdi. Taigi žmogus tam ir turi smegenis, kad jisai pats save analizuotų ir sau spręstų.

Asmeninį santykį su aptariama tema MM čia emociškai reiškia pasitelkdamas citatas iš privačiosios aplinkos, keiksmus (*po velniais*), perfrazuotas idiomias (*kaip narkomanas ant populiariosios kultūros švirkšto*).

Apibendrinant galima teigti, kad MM kalbos stiliui šioje laidoje didžiausios įtakos veikiausiai turėjo debatų laidos žanras. MM pasirinktą kalbėjimo būdą aptartoje laidoje galima apibrėžti kaip formaliojo (eksperto vaidmuo) ir neformaliojo (įžymybės autoritetas) stilių derinį.

4.1.4. Laida MM4: įžymybė

Ketvirtojoje iš tirtųjų MM atvejo laidų – TV3 teminiame pokalbių šou „Be grimo“ – MM dalyvavo kaip įžymybė, čia jį kalbino gerai pažįstama laidos vedėja Nomeda Marčėnaitė (toliau NM). Klasikinėse pokalbių šou laidose įprasta kalbėtis rimtomis temomis, o pramoginis laidos aspektas atsiskleidžia ne linksminant auditoriją, bet kuriant konflikto intrigą, teatrališkai demaskuojant nuo visuomenės neva slepiamas tiesas. Šioje laidoje diskutuojant apie konservantus maiste ir ekologiškus produktus išryškėjo visi pagrindiniai pokalbių šou žanro elementai su įprastais dalyvių vaidmenimis: ekspertai čia atstovavo valstybės institucijoms, įžymybės dalijosi savo asmenine patirtimi, aktyvi auditorija studijoje (*vox populi*) reikalavo ginti eilinių vartotojų interesus. Tarp pagrindinių pašnekovų laidoje buvo kurstomi ginčai, jiems teko dalyvauti ir teatralizuotame epizode (ekspertas ir įžymybės turėjo paragauti laidos vedėjos išvirtos sriubos). Tikėtina, kad dėl aštrių diskusijų neformaliai ir ekspresyviai buvo linkę kalbėti ne tik dalis laidoje kalbintų žiūrovų iš salės, bet ir pati laidos vedėja. Gana familiarų santykį su ja atskleidė MM atsakymai į pačius pirmuosius klausimus:

NM: Užsuki į greito maisto restoranus?

MM: Aš, **jo**, aš pravažiuoju pro juos, aš pasiimu **daiktus** ir valgau juos, **jo**.

NM.: Tau skanu?

MM: Kai aš alkanas, taip. Ir kai aš neturiu galimybės pavalgyti ramiai, su knyga ir su draugų kompanija, taip, aš tai darau. Ir tiesą sakant ramiai miegu, ramia sąžine visiškai.

Abu pašnekovai viso pokalbio metu kreipdavosi vienas į kitą vardu ir vienaskaitos antruoju asmeniu. Tačiau laidos pabaigoje, dar kartą išsiskyrus vedėjos ir dainininko požiūriams, MM įsikarščiavęs pavartojo mandagią daugiskaitos II asmens formą. Šiame epizode, kaip ir daugelyje kitų, MM žodis buvo lemiamas:

NM: Didžiai pramonei yra žiauriai patogu...

MM: Taip, taip, Nomedą, bet tai mes ne...

NM: Jie pinigėlių turi. Farmacininkam patogu, kad tu piliules valgytum.

MM: Bet atsiprašau, ta didžioji pramonė nugalėjo badą, **po velniais**, gerai? Taip, mes...

NM.: Sako, kad mitas.

MM: Atleiskite, didžioji pramonė davė žmonėms pavalgyti, ir mes dabar gyvenam ko gero geriausius laikus negu kada nors gyvenime mūsų protėviai gyveno. Visi paėdę, pavalgę ir taip toliau. Ne. Mes keliam klausimus maždaug ir tai mums nepatinka.

Oponuodamas laidos vedėjai ir didžiai žiūrovų daliai studijoje, tačiau drauge nestodamas ir į kitą konfliktuojančiųjų pusę, MM šioje laidoje užėmė tarsi teisėjo vietą. Savo poziciją jis dėstė, diskusijų klausimu pristatydamas alternatyvų požiūrį iš globalios perspektyvos:

MM: Tai, vadinasi, turi **būt** institucijos, **tom** institucijom mes turim pasitikėti, jeigu tos institucijos nusprendė, kad tai yra nekenksminga, mes jomis tikime. **Po velniais**, ką mes dabar turime daryti. Tai aš dabar matau du, pavyzdžiui, polius, **a ne**? Sakysim, vienas štai žmogus iš iš su sveikata susijusių institucijų, kuris ko gero, na, kaip biurokratas tiki tuo, ką jam sako valdžia ir taip toliau. Iš kitos pusės, pavyzdžiui, internetinio portalo veikėjas, kuris įkūręs portalą ir beje suinteresuotas, kad žmonės nepasitikėtų. Štai aš jums atskleidžiau dabar tiesą. Klausimas, ar jie, nors vienas iš jų iš tikrųjų žino, kur yra ta tiesa. Vienas tiki savo pasauliu, kitas tiki kitu pasauliu...

Savo kaip įžymybės dominavimą laidoje MM palaikė kalbėdamas itin ekspresyviai (net kelis kartus pavartojo keiksmą *po velniais*), ironijai reikšti pasitelkdamas net juodąjį humorą:

NM: Tai klausykit, kiek tada mes turim šansų, kad mūsų vaikai atsispirtų šitam daiktui, jeigu mums visiems tai yra daug skaniau.

MM: Reikia vaikus **pasodint ant** heroino, kad **nuimtume** nuo natrio gliutamato.

Apibendrinant galima teigti, kad MM šioje laidoje, išnaudodamas įžymybės autoritetą, užėmė aktyvaus, dominuojančio pokalbio dalyvio poziciją. Skirtingai nei laidoje MM3, MM čia dėstė savo poziciją, pagrįstą ne profesinėmis žiniomis, o asmenine patirtimi, kritiniu mąstymu. Savo argumentus šiame pokalbyje MM dažniausiai pateikdavo ekspresyvia neformaliojo stiliaus leksika.

4.1.5. Laida MM5: laidos vedėjas

Šioje asmenybių pokalbių šou ciklo „Myliu LT“ laidoje MM pašnekovas buvo garsus aktorius ir televizijos laidų vedėjas Vytautas Šapranauškas (toliau VŠ) – geras dainininko MM pažįstamas ir kolega. Artimas santykis tarp pašnekovų turėjo didelės įtakos MM kalbėjimo stiliui: būdamas artimas aktorius draugas, laidos vedėjas galėjo kalbėtis su juo žymiai familiariau. Pavyzdžiui, itin neformalus keiksmas MM išsprūdo, pašnekovo klausimą interpretuojant kaip galimą kolegiško pavydo išraišką dėl neva perimtos laidos:

MM: Aš vedžiau tą laidą, kur tu dabar vedi – „Taip arba ne“

VŠ: Čia kaip priekaištas man?

MM: Ne, jokių būdu. Ar čia, kaip galvoji? „Tai, **padla**, dabar tu ten dirbi, taip?“

Visose ciklo „Myliu LT“ laidų (MM1 ir MM2) pokalbiuose su garsiais laidos svečiais pramoga dažniausiai kuriama uždavinėjant pašnekovams netikėtus klausimus, skiriant neįprastas užduotis ir tikintis, kad šie neperpras laidos vedėjo pokšto. Panašiai elgiamasi ir šioje laidoje – kalbama apie svečio laisvalaikio pomėgius (žvejybą, muziką), profesinę veiklą (darbą kine ir televizijoje) ir asmenines savybes (jaunatviškumą, įprotį keiktis), laidos svečias gauna užduotį ištraukti žuvį, užkibusią ant studijoje užmestos meškerės kabliuko. Aktorius VŠ laidoje dalyvauja kaip lygiavertis didelę patirtį turintis pramoginių pokalbių laidų kūrėjas, taigi čia jis profesionaliai prisideda prie dainininko MM kuriamo šou. Laidoje daug improvizuojama, taip pat ir žaidžiant kalba. Pavyzdžiui, palaikydami pokalbį žvejybos tema (laidos svečiui bandant meškere ištraukti užkibusią žuvį), pašnekovai perėjo prie meškeriojų žargoną (*kliovas* – „kibimas“, *kliovinti* – „kibti“):

VŠ: Kliovas.

MM: Negali **kliovinti** dabar.

VŠ: Yra, timpltelėjo, aš mačiau, aš pake... Yra. Yra kažkoks.

MM: Ne, išspjovė.

VŠ: Išspjovė.

MM: Išspjovė. Ne, išspjovė. **Nu**, pabandyk dar kartą.

Pokalbiui pakrypus apie tostų sakymą, MM laidos svečiui skyrė ypatingą tostų alegoriją. Šiame epizode MM pavartojo beveik pusę šios laidos neformaliojo stiliaus žodžių – rusybę *pazabavilis*, slengo žodžius (*žiauriai*, *chebra*, *akurat*, *bliamba*); familiaraus, buitinio pasakojimo įspūdį čia stiprina ir daug kitų šnekamajai kalbai būdingų žodelių (*nu*, *ai*, *tenai*, *tenais*), pasakojimo personažų citatos, vaizdingi posakiai (*krūva alkanų vilkų*, *visą diplomatiją įjungė*, *sąžinė užvirė*):

MM: Aš noriu, tada aš tau pasakysiu vieną tostą. Aš tik vieną ir žinau, ir čia pasakojo, beje baltarusiai. Tostas prasideda taip. Čia ilgas pasakojimas, pabandyčiau truputį sutraukti: Laksto po girią **krūva alkanų vilkų**. **Žiauriai** alkani, nevalgę kokią savaitę. Ir staiga jie **užbėga** ir suranda šimto metų zuikį, seną seną zuikį visiškai. Ir jau tą zuikį, tuoj jau jį puls **tenai** esti. Zuikis tik: „Stop, stop, stop, stop. **Chebra**, palaukit.“ Visą **diplomatiją įjungė**, sako: „Palaukit, aš esu senas, gyslotas. **Nu**, nieko jūs manęs nepavalgysit, bet jeigu mane paliksute gyvą, aš čia nuvesiu jus. Žinau, **tenai** pelkėj yra įbridęs ir koją susilaužęs briedis. Galėsit prisiryti jo.“ Ir taip toliau. **Nu**, ir ką, vilkai pagalvojo. Galvoja: „**Ai**, meluoja žvairys.“ **Paėmė** ir suėdė tą zuikį. Ir **akurat**. **Nė velnio** nepaėdė. Tada jie sako... Guli **ten** pilvus išvertę. **Maždaug** vėl gurgia pilvai. Sako: „**Bliamba**, ką **ten** tas zuikis kalbėjo apie tą briedį? Nueinam, pažiūrėsim. Gal jis yra **tenais**?“ Ir jie nueina ir **akurat**. Stovi pelkėje briedis. Koją sulaužyta, pabėgti jis niekur negali. Įmitęs visas, storas, riebaluotas. **Nu**, tie vilkai, aišku čia, **pazabavilis** – puolė, suėdė jį visą, guli patenkinti, riaugėja. Ir staiga vienas sako... **Sąžinė užvirė**. Sako: „Kažkaip negerai su tuo zuikiu **gavosi**. Matai, **jisai** gi mums tiesą sakė, o mes jį čia, šitaip su juo pasielgėm.“ Sako: „**Einam**, padarysim jam ką nors gero.“ **Nu** ir jie nueina į tą vietą, kur jį suvalgė, surenka jo kailiukus, kojytes, **nu**, kas ten liko. Kailiukus sudeda į vieną vietą, užritina tokį didelį lauko akmenį ir **an** to akmens nagais išbraižo: „Zuikiui. Nuo draugų.“ Tai va, kad tavo draugai irgi tokie visada būtų.

Tai vienas iš nedaugelio pokalbio epizodų, kuriame laidos vedėjas MM pats ėmėsi auditorijos linksmintojo vaidmens. Papasakoti gerą anekdotą tinkamu metu yra vienas iš įprastų būdų prajuokinti auditoriją, ypač kuriant familiaraus bendravimo tarp artimų draugų įspūdį. Epizodo pabaigoje nuskambėjęs palinkėjimas atskleidė, kad drauge tai dar viena šmaikšti provokacija laidos svečio atžvilgiu. Visame tyrime tai vienas ryškiausių neformalaus kalbėjimo pavyzdžių, tiesa, pateiktas kaip citata.

Taigi galima sakyti, kad šioje laidoje greta pagrindinių neformalųjį bendravimo stilių lemiančių veiksnių (pramoginis žanras, gerai pažįstamas pašnekovas), veikė dar ir tai, kad abu pašnekovai, humoro laidų profesionalai, leidosi tiek į situacinių, tiek į kalbinių improvizacijų šou. Kalbinė abiejų pašnekovų konvergencija prisidėjo prie šios laidos tikslo – prajuokinti auditoriją. Tai tarsi žaidimas, kurį MM mėgino išprovokuoti ir laidoje MM1, bendraudamas su politiku AV, tačiau tik šioje laidoje vedėjo lūkesčiai buvo patenkinti.

4.1.6. Laida MM6: įžymybė

Šioje aktorius VŠ vedamoje asmenybių pokalbių šou laidoje „TV šeškas“ dainininkas MM dalyvavo kaip įžymybė (ši ir dar dvi ciklo laidos yra įtrauktos į VŠ atvejo tyrimą). Konteksto neformalumą pabrėžė pati laidos aplinka – televizijos studija buvo įrengta kaip baras, kuriame pokalbio dalyviams leidžiama rūkyti, vaišintis alkoholiniais gėrimais (laida būdavo transliuojama po 23 val.). Kaip įprasta asmenybių pokalbių šou, čia tikimasi, kad pramogą žiūrovams atvirais ir komiškais pasa-

kojimais sukurs laidos svečias – įžymybė. Laidos vedėjas čia dažnai reikalingas tik tam, kad užduotų naują iš anksto parengtą klausimą, trumpais komentarais ar per-tarais rodytų laidos svečiui, kad jo yra dėmesingai klausomasi. Neformaliojo stiliaus leksiką MM šioje laidoje nuosekliai vartojo viso pokalbio metu. Jos buvo tiek pat, kaip ir laidoje MM5 (tik MM5 pusė neformaliojo stiliaus leksikos nuskambėjo vie-name MM monologe, o laidoje MM6 MM ją vartojo nuosekliai visos laidos metu). Daugiausiai buvo pavartota ir neformaliojo stiliaus morfologijos formų (du kartus daugiau nei formaliojo) (žr. 7 lentelę). Jau laidos pradžioje, pasakodamas apie savo mėgstamą roko grupę „AC/DC“ MM pavartojo slengo žodžius *vežti* „žavėti“, *realiai* „iš tikrųjų“, žodelius *nu*, nenormines konstrukcijas *kažkur tai, an sekso bazės*:

MM: Mokiausi mokykloje, pirmą kartą išgirdau juos. Šita grupė praktiškai niekada nedainavo apie meilę, **realiai**. Kuo jie ir yra įdomūs, nes, sakysim, jie visą laiką dai-navo, gal ir turėjo vieną dainą **kažkur tai**, kur galima išvelgti meilę, bet visą laiką jų meilė, supratimas buvo labai paprastas, sakysim, toks proletariškas, sakysim, **an sek-so bazės**. Dėl to, kad visą laiką **vežė**. Jeigu šita grupė dainuoja apie moteris, tai iš esmės seksas turima omeny. Tai nėra kažkokia romantika, kad mėnulis, šampanas ir taip toliau.

VŠ: Nu, bet tokia romantika visada baigiasi seksu.

MM: Ne, **nu**, ne visada pavyksta, reikia pripažint.

VŠ: Ne, nu, bet einama link to.

MM: **Jo**, stengiamasi.

Lemiamos įtakos tokiems vartosenos polinkiams turėjo visi tyrimo kintamieji: pramoginis žanras, įžymybės vaidmuo ir artimas santykis su laidos vedėju VŠ. Intri-guodamas naktinės pokalbių laidos auditoriją, laidos vedėjas, greta įprastų šio ciklo laidų pasakojimų apie įžymybės mėgstamiausius ir nemėgstamiausius dalykus, pa-siūlydavo svečiui pakalbėti ir itin familiariomis temomis, pavyzdžiui, apie muštynių patirtis ar išgertuvių nuotykius. Skirtingai nei kitose humoristinio pobūdžio po-kalbių laidose (pvz., „Myliu LT“), kuriose iš pašnekovų tikimasi, kad jie į kiekvie-ną klausimą atsakinės šmaikštaudami, pasitelkdami ironiją, dainininkas MM šioje laidoje labiau elgėsi kaip tradicinio asmenybių pokalbių šou žanro laidos svečias, atvirai ir nuoširdžiai pasakojantis apie savo gyvenimą – tiek rimtus, tiek komiškus dalykus. Pavyzdžiui, paklaustas, ar jis *kaifuoja* vesdamas televizijos žaidimų laidas, MM be jokios ironijos išdėstė savo požiūrį į darbą televizijoje, pasitelkdamas ir ne-formaliojo stiliaus leksiką (*telikas, nu, daryti publicistiką*):

MM: Daugelis intelektualios publikos galvoja, kad tai yra absoliučiai kvaila laida ir ne, kaip čia pasakyt, neturi jokios pridėtinės vertės, ten sakysim, neturi informatyvaus užtaiso. **Nu**, ir iš esmės išliekamosios vertės. Ir tai be jokios abejonės tiesa, bet bet sakysim, dirbant **telike**, aš visą laiką sakiau, kad, **nu**, kur kas geriau dirbti tokioj

laidoj, dalinti pinigus ir išgyventi azartą, kai žmonės laimi taip toliau, negu negu negu **daryti** kokią nors užsakomąją publicistiką. Ieškoti, kapstyti medžiagos, kaip kažką apjuodinti, ar pagaliau knaisiotis po kažkokių aukštuomenės kronikos puslapius.

Taip pat ir pasakodamas linksmas savo gyvenimo istorijas MM nejuokaudavo, nepokštaudavo pašnekovo atžvilgiu, nors viso pokalbio metu nuosekliai vartojo patį neformaliausią kalbėjimo stilių. Bene ryškiausias šioje laidoje buvo MM pasakojimas apie nuotykius su draugų kompanija vienos išvykos metu. Kalbėjimo stiliaus požiūriu šį epizodą galima pateikti kaip neformaliausio ir natūraliausio kalbėjimo pavyzdį:

MM: **Jo, jo**. Ne, **ten** šiaip buvo labai įdomi, įdomi diena, ir mes **ten** važiuom, nes draugui reikėjo tų daiktų, nes **jisai**, ar jis **atidarinėjo** klubą ar barą ir jam reikėjo to interjero. Ir mes kada, ir mes kadani sakysim susėdome iš **kažkokio tai** baliaus. **Ai**, man atrodo, gimtadienio. Susėdom ir visą kelią vairavo mergina džipą, nes mes nenorėjome to daryti, mes gėrėme tiesiog alų ir važinėjom. Ir ten iš tikrųjų buvo nuostabi diena. Pradžia ir visa diena buvo **nerealiai** ideali, nes nuvažiuom, susipažinom su **kažkokiu tai** antikvaru, kažkokį susipažinom su senuku, su **dieduku**, kuris sakė, kad **jisai** žino, kur yra nuskendęs „Tigras“. Jis yra **žemėj kažkur tai**. Nuskendęs „Tigras“. Ir čia mums kilo iš karto daug minčių...

VŠ: Aš paaiškinsiu publikai, kas yra „Tigras“. „Tigras“ yra vokiečių tankas.

MM: **Jo**.

VŠ: Kad nepagalvotų, kad Bengalijos tigras skęsta Lietuvos vandenyse...

MM: Tai va, tai va. „Tigras“ kažkur, **jisai** tikrai žino, ir mes iš karto pradėjom kurti planus, kaip mes ateisim, **iškasinėsim** tą „Tigrą“, iškasim, mes tapsim žinomi, nes mes kažką padarysim gero. Galbūt ten rasim palaikus vokiečių kareivių **tam** „Tigre“. Mes juos grąžinsim į Vokietiją, mes gausim iš, gausime po medalį kokį nuo vokiečių tautos, **nu** žodžiu, žinai, žinai prigerus daugybę gražių fantazijų...

Daug neformaliojo stiliaus leksikos leksikos, trumpinamos morfologinės formos, dažni pasikartojimai, minties patikslinimai sukuria itin familiaraus ir gyvo pasakojimo išpūdį. Atvirumo strategijos šioje laidoje MM laikėsi iki galo – į pasakojimą įtraukdamas net ir jam nemaloniai pasibaigusios istorijos pabaigą:

MM: **Nu**, ir aišku, aš ten, žinai. Na, ir žodžiu, ir ką ta istorija. **Nu** kaip, **prisidirbom**. Tada, žinoma, nuvežė į tą narkologinį dispanserį, turėjau atlikti testus. Testai – nepalankūs.

VŠ: Cha, cha, cha.

MM: **Jo**. Na, ir viskas. Viešpatie, **nu**, bet ta istorija, su **tom** gyvenimo istorijom. Dur... Viena **duoniausių**, bet viena ir linksmiausių, nori nenori.

Asmenybių pokalbių šou žanras ir MM pasirinktas būdas realizuoti savo kaip

įžymybės vaidmenį šioje laidoje daug ir atvirai pasakojant veikiausiai buvo pagrindiniai itin neformalaus MM kalbos stiliaus veiksniai. Santykis su pašnekovu pokalbiui didesnės įtakos neturėjo. Laidos vedėjas laikėsi daugiau neutralaus klausinėtojo vaidmens, visą laidos diskurso erdvę užleisdamas pašnekovui, kuris, kaip matyti iš aptartų pavyzdžių, savo dalyvavimu ir kalbėjimu šioje laidoje patenkino laidos kūrėjų deklaruojamus auditorijos lūkesčius. Atvirumas yra pagrindinė MM dalyvavimą šioje laidoje apibūdinanti savybė, tiek kalbant apie temas, tiek apie kalbos stilių. Neformaliojo stiliaus vartojimas specialiai dainininkui nejuokaujant ir neironizuojant šioje laidoje priimamas kaip natūralus, autentiškas jo stilius. Ryšį su auditorija stiprina tai, kad toks kalbėjimo stilius yra savas nemažai daliai MM kartos žmonių – MM gerbėjams, sudariusiems, matyt, ir didžiąją šios laidos žiūrovų dalį. MM santykis su aktoriumi VŠ ryškiausiai atsiskleidė, palyginus jų bendravimą abiejose neformaliausiose MM atvejo laidose. Abu pašnekovai yra ne tik geri draugai, bet ir pokalbių laidų profesionalai. Dalyvaudami vienas kito laidose, abu jie atitiko šiuolaikinėje televizijoje įprastą įžymybės vaidmens etaloną.

4.1.7. Apibendrinimas

Šio tyrimo metu užfiksuoti neformaliojo stiliaus leksikos vartojimo polinkiai parodė, kad MM atsižvelgdavo į laidos žanrą, jam tenkantį vaidmenį ir itin dėmesingai taikėsi prie pašnekovų, pasinaudodamas visu savo kalbiniu repertuaru. Laidose MM1, MM2 jis pavartojo tik kelis keiksnius, o laidose, kuriose buvo kalbėtasi neformaliausiai, pavartotos leksikos spektras buvo itin platus – pradedant naujaisiais semantizmais, slengo žodžiais, žargono pavyzdžiais ir baigiant rusiškais keiksmiais. Visų aptartų laidų atveju galima kalbėti apie akomodaciją pašnekovo stiliaus atžvilgiu (dažniausiai taikantis prie neformalesnio kalbėjimo (konvergencija), tik debatų laidoje MM3 iš dalies atsiribojant nuo familiaraus laidos vedėjo santykio (divergencija)).

Neformalųjį kalbėjimo stilių dainininkas MM pasitelkdavo visose laidose. Konkrečius polinkius, kai daugiau buvo vartojama ryškiai konotuota leksika, o kai – tik žymėtos dalelytės ir morfologinės formos, kiekvienoje laidoje lėmė unikali žanro (pokalbio temų), MM vaidmens ir santykio su pašnekovu sąveika. Tai, kad laidoje MM3 dainininkas MM pavartojo vos kelis neformaliojo stiliaus žodžius ir kur kas daugiau formaliojo stiliaus morfologinių formų, labiausiai yra susiję su debatų žanru ir „rimta“ pokalbio tema. Tai, kad pramoginėse humoro laidose MM1 ir MM2 neformaliojo stiliaus leksikos buvo pavartota beveik tiek pat mažai kaip ir rimtas temas nagrinėjusiose debatų ir pokalbių šou laidose (MM3 ir MM4), labiausiai lėmė santykis su pašnekovais. Vienu atveju MM atsižvelgė į pašnekovo garbų amžių ir autoritetą, kitu – į pašnekovo, kaip politinio veikėjo, statusą. Dviejose to paties pramoginio žanro laidose, kuriose neformaliojo stiliaus leksikos buvo pavartota daugiausiai (MM5 ir MM6), didžiausios įtakos vartosenai turėjo pasikeitęs MM

vaidmuo (žanro ir pašnekovų santykio kriterijai liko tie patys): kaip įžymybė žymėtą leksiką jis vartojo nuosekliai visos MM6 laidos metu, daugiau šioje laidoje buvo pavartota ir redukuotų žodžių galūnių.

Su savo auditorija tokios televizijos asmenybės kaip MM kuria šiuolaikinei žiniasklaidai būdingą intymų, draugišką santykį. MM atveju jis turėjo įvairiausių apraiškų. Laidose MM1, MM2, ir MM5 žiūrovai tampa MM parengtų humoristinių provokacijų įžymybių atžvilgiu bendrininkais. Pats dalyvaudamas asmenybių pokalbių šou laidoje kaip įžymybė (MM6) MM, kaip ir buvo žadėta, atsiveria auditorijai pasakodamas savo gyvenimo nuotykius, apie kuriuos viešumoje yra neįprasta kalbėti. Auditorijai atskleidžiamos įžymybės gyvenimo paslaptys kuria MM, kaip gerai pažįstamo ir artimo draugo, įvaizdį. Net ir kalbėdamas rimtojo žanro laidoje arba rimtomis temomis, MM auditorijos atžvilgiu laikosi ne autoriteto, bet draugo, norinčio prasklaidyti iliuzijas, įtikinti nepasiduoti vyraujančiai nuomonei, įvaizdžio (MM4). Ne tik MM kalbos stiliaus neformalumas, bet ir jo individualumas patvirtina šią auditorijos atžvilgiu palaikomą artimumo ryšio iliuziją.

4.2. MOKSLININKO ALFREDO BUMBLAUSKO ATVEJO ANALIZĖ

Istorikas Alfredas Bumblauskas (toliau – AB), skirtingai nei kiti trys šio darbo tiriamieji, kritikos iš kalbos kultūros puoselėtojų nesulaukia. „Lietuvos radijo“ debatų laidoje „Forumas“ (AB3) ir per „Žinių radiją“ transliuotoje mišraus žanro pokalbių šou laidoje „Prie pietų stalo“ (AB5) AB dalyvavo kaip ekspertas. Likusias tris į tyrimą įtrauktas portretinių interviu laidas „Tūkstantmečio pokalbiai“ (AB1, AB2, AB4), transliuotas per LTV, vedė pats AB. Jose jis kalbino tris tiek socialinės distancijos, tiek statuso atžvilgiu skirtingus pašnekovus. Visos penkios šio atvejo laidos sociolingvistiniu požiūriu yra gana skirtingos ir suteikia pakankamai duomenų AB kompetencijai aptarti. 8 lentelėje pateikti svarbiausi istoriko AB kalbėjimo stilių lemiantys kriterijai ir kiekybiniai tyrimo duomenys.

8 lentelė. *Alfredo Bumblausko laidos ir neformaliojo stiliaus bruožai*

Laidos kodas	Laidos žanras, pavadinimas, transliuotojas, transliavimo metai	Tiriamąjio vaidmuo	Pagrindinis pašnekovas: amžius, pažinties laipsnis	Neformalioji leksika (proc.)	Formaliųjų / neformaliųjų morf. formų santykis (proc.)
AB1	Debatai, „Tūkstantmečio pokalbiai“, LTV, 2009	Laidos vedėjas	Mokslininkė Irena Vaišvilaitė (55), gerai pažįstama	0,5	12 / 88
AB2	Debatai, „Tūkstantmečio pokalbiai“, LTV, 2009	Laidos vedėjas	Rašytojas Juozas Erlickas (56), gerai pažįstamas	0,7	25 / 75
AB3	Debatai, „Forumai“, „Lietuvos radijas“, 2011	Ekspertas	Laidos vedėjas Virginijus Savukynas (36), ministras Arūnas Gelūnas (43), pažįstami (?)	0,8	15 / 85
AB4	Debatai, „Tūkstantmečio pokalbiai“, LTV, 2009	Laidos vedėjas	Politikas Vytautas Landsbergis (77), pažįstamas	1,7	30 / 70
AB5	Mišrus pokalbių šou, „Prie pietų stalo“, „Žinių radijas“, 2009	Ekspertas	Laidos vedėjas Ginas Dabašinskas (48), gerai pažįstamas, Vilniaus meras Vilius Navickas (50), pažįstamas (?)	2	17 / 83

4.2.1. Laida AB1: laidos vedėjas

Debatų apie istoriją laidose „Tūkstantmečio pokalbiai“ diskutuoti įvairiais šiandienos visuomenei aktualiais Lietuvos istorijos klausimais buvo kviečiami žymūs skirtingų sričių ekspertai – mokslininkai, politikai, filosofai, rašytojai. Pirmojoje iš trijų tyrime analizuojamų „Tūkstantmečio pokalbių“ laidų AB kalbino istorikę Ireną Vaišvilaitę (toliau – IV); ją laidos vedėjas pristatė kaip vieną iš geriausių svarstomos temos (krikščionybės istorijos) specialistų Lietuvoje. Abu pašnekovai yra gerai pažįstami kolegos, laidos metu vienas į kitą jie kreipėsi vardu, vartojo vienaskaitines kreipimosi formas (*tu, pats, tamsta*). Pripažindamas pašnekovės autoritetą aptariaimais klausimais AB šioje laidoje užėmė ne aktyvaus oponento, o atidaus klausytojo vaidmenį. Į daugiau monologinį ekspertės pasakojimą jis dažniausiai įsiterpdavo tik trumpomis replikomis arba žiūrovams skirtais paaiškinimais ir apibendrinimais:

AB: Paminėjai tą septyniolikto, aštuoniolikto amžiaus, aišku, prasidėjo ta šešiolik**am** amžiuje internalizacija. Įvidujinimas turbūt krikščionybės. **A ne?** Taip reiktų žiūrovams paaiškinti. Aš sakau, darosi krikščionybė vidinio gyvenimo gelmine dimensija, taip turbūt? Bet štai, kodėl vis tiek iki šandien mes kartojam tokį dalyką, kad katalikybė yra labiau jausmo vaizdo religija, o ne rašto. <...> Kai mes pabandom aiškinti, kodėl lietuviai yra tokie labiau **pasinešę į** tą pagonybę. Kad mes mažiau racionalūs. Ir kad mes pražiopsojom galbūt savo šansą, juk turėjom su Jonušo Radvilos laikais švedų alternatyvą, net geopolitinę, o šešiolikto amžiaus vidury turėjom Radvilos Juodojo, kai pusė bažnyčių buvo vos jau perėjusios į reformatų rankas. Tai štai – evangelizmas. Ne per mažai **mum** šitos dimensijos?

Mokslinį laidos viešnios kalbėjimo stilių šioje ištraukoje atitiko su akademinio diskursu sietini žodžiai *dimensija, racionalus, alternatyva, geopolitinis, evangelizmas* ir iš pašnekovės perimtas terminas *internalizacija*, kuriam AB čia pateikė lietuvišką atitikmenį *įvidujinimas*. Drauge AB čia pavartojo ir neformalesnio lygmens ekspresyvų pasakymą (*pražiopsojom savo šansą*) ir vienintelį šioje laidoje slengo žodį *pasinešę* („beatodairiškai susižavėję“). Viso pokalbio kontekste šis žodis įgijo neigiamą reikšmės atspalvį ir gali būti vertintinas kaip solidarumo pašnekovės požiūriui išraiška – abu pašnekovai laidos metu ne kartą minėjo poreikį demitologizuoti dalies visuomenės požiūrį visame lietuvių kultūros pavelde išvelgti pagonybės laikotarpio ženklus. Įdomu tai, kad pati IV vieninteliu šioje laidoje pavartotus neformaliojo stiliaus pasakymus prancūzišką *voilà* ir anglišką *here we are* pavartojo panašiaiame kontekste, pateikdama įrodymų, kad neigiamą požiūrį į XVII-XVIII a. laikotarpį lietuviai nekritiškai perėmė iš čekų nacionalinio sąjūdžio:

IV: Ir pasižiūrim, kad mes visiškai tą patį paimam Lietuvai. Ir nors žinoma ir čekams tas neveikia, nes čekų pirmoji kalbos gramatika, tikra gramatika, parašyta jėzuito, taip pat, kaip ir lietuvių. Bet mes šitą juodąją taip vadinamąją septyniolikto aštuoniolikto

amžiaus priimam visiškai, tiktai vokiečius mums atstoja lenkai. Ir voilà. Čia mes ir esame. Here we are.

Istorikė IV šiame pokalbyje vartojo beveik vien neformaliojo stiliaus morfologines formas, toks kalbėjimas šioje laidoje buvo būdingas ir AB stiliui (žodžių redukuotomis galūnėmis šioje laidoje jis pavartojo net septyniskart daugiau nei neredukuotų). Tai veikiausiai laikytina ne tiek abipusės pašnekovų konvergencijos ženklu, kiek abiejų individualaus kalbėjimo stiliaus bruožų sutapimu. Tai, kad kitų ryškesnių neformaliojo stiliaus žodžių AB šioje laidoje nevartojo, visų pirma paaiškina pabrėžtinai racionalus, mokslinė argumentacija paremtas pokalbis, o taip pat laidos vedėjo pasirinkimas laikytis santūraus klausinėtojo vaidmens (kalbėti mažiau, pašnekovei beveik neoponuoti) ir sudaryti viešniai sąlygas išdėstyti kuo išsamesnius argumentus.

4.2.2. Laida AB2: laidos vedėjas

Laidą AB2 su kitomis „Tūkstantmečio pokalbių“ ciklo laidomis sieja bendra tematika: lietuvių tapatybės klausimai, istorinių asmenybių vertinimai, istorijos vaidmuo šiandieninės visuomenės gyvenime, tačiau diskusijų išeities taškas yra ne istorijos studijų rezultatas (kaip laidoje AB1), ar pašnekovo erudito svarstymai apie istoriją (kaip laidoje AB5), bet laidos svečio rašytojo Juozo Erlicko (toliau – JE) groteskiška ir satyrinė kūryba. Būtent pašnekovo – nacionalinės premijos laureato, laidoje pristatyto kaip ypatingo eksperto, „į istoriografijos klasiką įėjusių veikalų“ autoriaus – asmenybė buvo lemiamas veiksnys, kad laida AB2 iš kitų šio atvejo laidų išsiskyrė pramoginiu pobūdžiu.

Laidos vedėjas AB čia dažniau nei kitose laidose vartojo formaliajam stiliui būdingas žodžių galūnes (redukuotąsias žodžių galūnes AB dažniau vartojo visose šio atvejo laidose, tačiau laidoje AB2 mažiausiai – tik dukart daugiau negu neredukuotąsias). Šis AB atvejo kontekste formalesnio kalbėjimo ženklas dera su tuo faktu, kad AB šiame pokalbyje nė karto nepavartojo ryškesnės konotacijos neformaliojo stiliaus žodžių, išskyrus vienos JE knygos citatą. Būtent citatomis iš laidos svečio kūrybos vedėjas AB pradėdavo daugumą pokalbio temų:

AB: Kaip, koks dabar aktualiausias, jūsų manymu, yra yra palinkėjimas? Politologinis. Va, pavyzdžiui, perskaičiau, pavyzdžiui, apie avinus. Puspročius. „Jei partija skyla perpus, vadinasi abiejose pusėse puspročiai lieka. Štai kodėl čia vis daugėja bendrojo vidaus **durnumo**.“

JE: Taip.

AB: Neatsisakot tokių pažiūrų. Jūsų *empiriniai stebėjimai* leidžia taip teigt?

Prašydamas kaip svarbų mokslinį teiginį pakomentuoti citatoje nuskambėjusį groteskišką žodžių junginį *daugėja bendrojo vidaus durnumo*, pats AB žaismingai

pavartoja mokslinei diskusijai būdingą sąvoką *empiriniai stebėjimai*. Akademiniam diskursui įprastus klausimus laidos vedėjas čia pateikinėjo kaip ir kitose „Tūkstantmečio pokalbių“ laidose, tačiau rimto kalbėjimo kontrastas su turinio absurdiškumu ir groteskišku juodojo humoro atspalviu visos laidos metu kėlė neįprastumo ir komiškumo įspūdį:

JE: Na taip, gi jaunystėj daktaras Basanavičius buvęs didelis valiūkas. Tik būdavo pamato mergę, tuoj ir tempiasi į krūmus. Ten išsitraukia brošiūrą ir skaito lietuviškai. Po kurio laiko tam krašte moterims gimė daug patriotų ir savanorių. Susidarė prielaidos Lietuvos valstybei atsirasti.

AB: Mh.

JE: Šito nežinojot?

AB: Visą laik galvojau, kad lietuviai tautinio atgimimo metais atsirasdavo ar pumpuriniu būdu, ar kvadratinio lizdiniu.

JE: Ne, tada to išvis nebuvo, tai dabar dalis lietuvių dauginasi kvadratinio lizdiniu būdu, dėl to yra manoma, kad moterys vėl nunyks, kaip tada nebuvo, o dabar greit vėl išnyks. Na valdininkai, tai tikrai dauginasi taip. Jeigu jeigu pernai vienam lizde buvo vienas valdininkas, tai šiemet jų ten yra keturi. Bet tai šito gali išmokti pasistengę visi žmonės. Čia nebūtinai būti valdininku, tiktai tiesiog kol kas tą temoka jie.

Familiarų santykį tarp gerai pažįstamų pašnekovų patvirtino tai, kad pokalbio metu jie žaidė socialine distancija, kaitaliojo mandagumo formas, bendravimo formalumo lygį:

AB: Kur jūs mokėtės rašyt poeziją?.. Kartais sakot iš Maironio, iš **sabonio**.

JE: Bet tai anksčiau yra buvę dar didesnių autoritetų. Va, Maironis tai vienas valdė visą tą poezijos ūkį (šluostosi nosį)... Truputį snarglys varva, nieko?

AB: Nieko. Pritinka, nes va kaip tik **galim** padainuot dainą apie snarglį.

JE: O, o! Tada būtų gerai tą.

AB: **Vat** šiandien tiktų.

Trumpas buitinės tematikos intarpas šiame epizode sudaro komišką kontrastą visose „Tūkstantmečio pokalbių“ laidose įprastam akademiškumui³⁷.

Iš kitų AB atvejo laidų ši „Tūkstantmečio pokalbių“ laida išsiskyrė pramoginiu pobūdžiu. Savo paties laidos parodiją AB kūrė pasitelkęs kontrastą tarp akademiniam diskursui įprasto kalbėjimo stiliaus ir aptariamų temų humoristinio turinio.

³⁷ Drauge improvizuoti „rimtomis“ temomis televizijoje istorikui AB ir rašytojui JE yra tekę ir anksčiau (pokalbio metu pašnekovai komentavo rodytus epizodus iš 2000 m. naujametinės humoristinės LTV laidos, kurioje jie dalyvavo kaip pagrindiniai pašnekovai).

AB šiame pokalbyje pademonstravo gebėjimą ne tik atlikti laidų vedėjui įprastą vadovavimo pokalbiui darbą, bet ir suteikti jam pramoginį, humoristinį pobūdį, kurti bendras improvizacijas su pašnekovu.

4.2.3. Laida AB3: ekspertas

Šioje į tyrimą įtrauktoje „Lietuvos radijo“ debatų laidoje „Forumas“ AB dalyvavo kaip ekspertas. Laidos vedėjas žurnalistas ir kultūros antropologas Virginijus Savukynas (toliau VS) drauge su juo kaip ekspertą kalbino ir kultūros ministrą Arūną Gelūną (toliau – AG). Ekspertų dalyvavimas yra pagrindinis šios laidos bruožas, pabrėžiamas ir laidos pristatymuose internete: „Tiesioginėje pokalbių laidoje žinovai aptaria svarbiausias Lietuvos ir pasaulio aktualijas. Skambinantys į studiją laidos klausytojai pateikia savo klausimų ir pastabų, paverčiančių ekspertų kalbas tautos nuosavybe“. Laida transliuojama priešpietiniu laiku, kuriuo ir kitomis savaitės dienomis visuomeninis radijas transliuoja oficialiesnio pobūdžio debatų laidas (visos šios radijo laidos tiesiogiai transliuojamos ir per LTV).

Iš laidos dalyvių pokalbio (kreipinių) sunku spręsti apie jų pažinties laipsnį. Laidoje lygiomis teisėmis dominavo abu laidos svečiai ekspertai. Jų lygybę patvirtino tiek pagarbūs, vienas kito statusą pabrėžiantys kreipiniai (*profesoriau, ministre*), tiek kalbėjimo laikas (maždaug po lygiai). Kiek žemesnę laidos vedėjo VS poziciją lėmė jo vaidmuo, skirtas koordinuoti dviejų pagrindinių pašnekovų pokalbiui (į laidos vedėją pašnekovai nesikreipė nė karto). Pagrindinis AB kaip eksperto uždavinys laidoje – argumentuotai išdėstyti savo poziciją dėl gvildenamo požiūrio į istorinį Abiejų Tautų Respublikos laikotarpį. Pokalbio metu AB nepavartojo nė vieno slengo ar žargono žodžio ir kur kas dažniau pasitelkė moksliniam diskursui būdingų sąvokų (*pozicionuoti, perversijos, selektyvus, dominacija, utriruoti, autochtoninis, atsiseparavę*):

AB: Aš visiškai su tuo sutinku – *geopolitinės ir geokultūrinės orientacijos* yra pasirenkamos, jos yra formuojamos, *pozicionuojamos*. Tačiau reikia turēt galvoj vieną dalyką – kad mūsų tapatybės problema nuo to neišsisprendžia – nuo *geopolitinių orientacijų*, o tapatybė mūsų ta, nepykit, kad taip sakau – kaunietiška – nors apie Kauną galim daug šnekėt – Kaunas ketvirtas dešimtmetis yra visiškai kitoks, mano įsitikinimu, Kaunas negu kaunietiškoji Lietuvos tapatybė. Bet tai yra tapatybė, kuri atsirado, kai mes norėjom atsijungti nuo lenkų kultūrinės *dominacijos*. Tam ir buvo lietuvių kalba, tam mūsų kalbos literatūrinės tėvas Jonas Jablonskis, tam mūsų istorijos vizija, tam tikra tokia *selektyvi*. Iš praeities mes atsirenkam tik Vytautą ir Birutę, aš taip irgi šiek tiek *utriruoju*. Štai, ir tai yra, mano įsitikinimu, gynybinė Lietuvos tapatybė, ji buvo tinkanti XX amžiaus pradžiai, ji tiko konfliktui, kai mes buvom konflikte su Lenkija dėl Vilniaus, bet ji netinka 2004-aisiais. Mes atsivėrėm Europai ir nori nenori mums

reikia galvot, kokie mes esame ir mes turim matyt, kad mūsų praeity yra žymiai daugiau kultūrinių variantų, to margumo, kuris yra būdingas Europai, mes turim savo *autochtoninį* europietišumą, margumą, toleranciją ir taip toliau.

Akademiškesnės leksikos vartojimą laidoje palaikė tiek jos vedėjas, tiek ministras. Mokslinį pokalbio pobūdį lėmė tai, kad visi trys pašnekovai yra aktyvūs mokslo pasaulio veikėjai ir dalykinės kompetencijos požiūriu visi yra pajėgūs išlaikyti akademinį pokalbio lygį. Tam tikrą kontrastą akademiškumui visų trijų pašnekovų kalboje sudarė santykio familiarumą ir pašnekovų solidarumą pabrėžiantys pagrindinio AB pašnekovo ministro AG ironiški pasakymai:

AG: Aš dabar prisiminiau tokį juokelį, neprisimenu, su kažkuo diskutavau, su istoriku vienu ir jis klausia: Ar tu irgi priklausai tai kategorijai lietuvių, kuriems istorija tai yra maždaug: paneria Vytautas Didysis ir išneria Basanavičius? Tai labai juokinga, bet šiek tiek liūdna.

Šiame pavyzdyje AG pavartota vaizdinga citata šaržuotai perteikia dalies visuomenės požiūrį į istoriją, kurį šioje laidoje kritiškai vertino visi trys pašnekovai. Ir kitais aptariamais klausimais pašnekovai laikėsi tų pačių vertybinių nuostatų, todėl laidoje aštresnių diskusijų nekilo. Tam tikrą kontrastą akademiniam diskursui sudarė AB polinkis dažniau nei kitose laidose vartoti žodelius *nu* ir *vat* ir neformaliajam stiliui būdingas fleksijas (jų pokalbio metu AB pavartojo beveik 6 kartus daugiau nei formaliojo). Tikėtina, kad šioje laidoje didžiausios įtakos individualiajam AB stiliui atsiskleisti turėjo bendraminčių pašnekovų kolegiškas solidarumas.

4.2.4. Laida AB4: laidos vedėjas

Svarbiausias trečiosios šiame tyrime „Tūkstantmečio pokalbių“ laidos veiksnys – aukštas laidos svečio, žymaus politiko ir erudito Vytauto Landsbergio (toliau VL) statusas. Pokalbio metu laidos vedėjas į VL kreipėsi pagarbesnėmis kreipinio formomis (tik daugiskaitine forma ir tik *profesoriau*) nei tomis, kurių pats sulaukė iš laidos svečio (tik *jūs* ir daugiskaitine veiksmažodžio forma), nepaisant to, kad AB taip pat turi profesoriaus laipsnį. Būdamas kompetentingas lygiaverčiai diskutuoti mokslinėmis temomis ir turėdamas laidoje aukštesnį statusą, politikas VL kalbėjo laisvai, dažnai pasitelkdamas neformaliojo stiliaus leksiką: privačioje vartosenoje įprastus *pijokai*, *sušnekėti*, *n kartų*, frazeologizmus *falšyva gaida*, *reikia keist plokštelę*, ekspresyviuose pasakymuose vartojamą konstrukciją *prie ko čia* ir kt. Savo dominavimą visos laidos metu politikas VL įtvirtino ne kartą pertraukdamas laidos vedėją, duodamas jam pastabų:

AB: Tai Jums Lietuva ne tik Čiurlionis, norit pasakyt?

VL: Nu, žinoma, kad ne, bet prie ko čia Čiurlionis, tarp kitko?

AB: Dėl to, kad kartais atrodo, kad Vytautas Landsbergis yra tos tokios tradicinės lietuviybės atstovas. Jam nelabai reikia senosios Lietuvos...

VL: Ne, ne. Ne tai.

AB: Jis kartu su tais romantizmo epochos patriarchais įsivaizduoja...

VL: Kur jūs gyvenot?

AB: Aha.

VL: Kur jūs gyvenot taip ilgai ir tik dabar sutikot Vytautą Landsbergį?

AB: Cha cha cha.

VL: Arba skaitot, ką apie jį rašo kažkas kažką girdėjęs. Tai jūs skaitykit, ką Landsbergis rašo.

Kaip matyti iš čia pateikiamo pavyzdžio, pašnekovai daugeliu klausimų nebuvo bendraminčiai – laidos svečias dažniausiai oponavo AB pozicijai, o pats AB, kaip laidos vedėjas skatindamas diskusiją, vis siekė įtikinti pašnekovą savo požiūrio teisingumu (AB net penkis kartus kreipėsi į pašnekovą frazėmis, kurios prasidėdavo žodžiais *bet sutikite* arba *ir vis dėlto, profesoriau*). Tokiomis pastangomis laidos vedėjas kūrė aktyvią ir žiūrovams įdomią diskusiją:

VL: Nu bet kodėl mums reikia būtinai nustatyt tuos metus mėnesį ir dieną, kada jau atsirado Lietuva?

AB: **Nu** bet dėl to, kad dabar jums, profesoriau, remsis ir sakys, kad Lietuva nuo ledynmečio, kai taip pasakot.

VL: Nu tam tikra prasme šis kraštas mažai keitėsi nuo ledynmečio. Jis tuo ypatingas, čia jo kažkokia mįslė, legenda...

AB: **Nu jo**, bet archeologai mato įvairių perturbacijų vis dėlto.

Konvergencijos pavyzdžiu šioje ištraukoje galima laikyti tai, kad abu pašnekovai, kiekvieną savo frazę pradėdavo neformalioju žodeliu *nu* (žodelius *nu* ir *vat* AB šiame pokalbyje vartojo dažniausiai iš visų AB atvejo laidų). Neformaliojo stiliaus leksiką, prisitaikydamas prie gana familiaraus pašnekovo kalbėjimo, laidos vedėjas AB dažniau vartojo reikšdamas pritarimą pašnekovo pozicijai:

VL: Aš manau, kad sakyti agresorius vienaskaitoj yra netikslu. Tai buvo dviejų agresorių susitarimas, kaip dalinsimės grobį. O kad jis bus, kad mes imsime tas žemes, tai jie jau susitarė, rašydami taip pat veidmainišką formulę, jeigu ten įvyks teritorinių politinių pokyčių. Jeigu, nu, sąžiningai reikėjo rašyti: kai įvyks pokyčių, tai jie bus tokie. Ir po savaitės prasidėjo tie pokyčiai.

AB: Bet, žiūrė**kit**, dar vienas prieštaravimas, kurį galima pasteb**ėt**, Putino. Iš esmės Stalino režimas **lyg tai** nelabai geras. Bet seniai jau Rusijos demokratija, Novodvors-

kaja yra pastebėjusi, kaip gali būti režimas kriminalistinis, o užsienio politika angliška? Žodžiu, ne ne **galai nesueina**. Ir jis tą pakartojo.

Pavartodamas slengo frazeologizmą *galai nesueina* („neatitinka tikrovės“) mokslininkas AB patvirtino, kad pašnekovas teisus, laikydamas kai kurių Rusijos politikų propaguojamus Stalino politikos vertinimus nenuosekliais. Dar vieną ryškų neformaliojo stiliaus žodį AB pasitelkė laidai įpusėjus, siūlydamas naują pokalbio posūkį:

AB: Aš vis dėlto norėčiau dar **grįžt** prie tūkstantmečio idėjos, **nu** ir jūs vėl **nugesinsit** mane, kad nekreipkit dėmesio, **nu** bet vis dėlto – oficialiu oficialus minėjimas yra vardo paminėjimo paminėjimas.

Pavartodamas slengo žodį *nugesinti* („nutildyti, sudrausminti“) laidos vedėjas lengvai ironizuodamas pripažino, kad daugeliu istorinių interpretacijų laidos svečio jam įtikinti nepavyko.

Žiūrovus šioje laidoje labiausiai turėjo sudominti aktyvi diskusija, kilusi dėl laidos vedėjo AB pastangų patraukti autoritetingą laidos svečią savo mokslinių pozicijų pusėn. Vartodamas kiek daugiau nei kitose laidose neformaliojo stiliaus leksikos laidos vedėjas AB taikėsi prie aukštesnio statuso pašnekovo, kalbėjusio neformaliau nei įprasta portretinių interviu laidose.

4.2.5. Laida AB5: ekspertas

Penktojoje šio atvejo laidoje „Prie pietų stalo“ AB dalyvavo kaip ekspertas. Laidos vedėjas Ginas Dabašinskas (toliau – GD) jį kalbino drauge su kitu ekspertu – tuometiniu Vilniaus miesto meru Viliumi Navicku. Internetinėje „Žinių radijo“ svetainėje laida „Prie pietų stalo“ pristatoma kaip „pokalbis su įdomiu žmogumi apie jį patį, įvykius, reiškinius, problemas“. Toks apibūdinimas paprastai būtų taikomas asmenybių pokalbių šou laidoms, tačiau į tyrimą įtrauktoji „Prie pietų stalo“ laida yra kitokia, nes joje dėmesys sutelkiamas ne į laidos svečio (įžymybės) asmenybę, bet į konkrečią temą – istorinės atminties įamžinimą Vilniuje Lietuvos tūkstantmečio proga. Taigi laida priskirtina mišraus žanro – tiek asmenybių pokalbių šou, tiek teminių pokalbių šou bruožų turinčioms – laidoms. Palyginti su kitomis panašiu metu radijo eteryje transliuojamomis visuomeninio radijo debatų laidomis, laidoje „Prie pietų stalo“ buvo kuriamas neformalesnio, laisvesnio bendravimo įspūdis.

AB šioje laidoje pavartojo daugiausia neformaliojo stiliaus leksikos žodžių (itin daug neformaliojo stiliaus dalelyčių *nu, jo*). Neformalų ir spontanišką AB kalbėjimo pobūdį šioje laidoje patvirtino ir morfologijos duomenys (neredukuotų formų buvo pavartota 7 kartus daugiau nei redukuotųjų), nors apskritai reikšti neformalumą būtent morfologijos formomis AB stiliui būdinga³⁸. AB dominavimą, o kartu ir jo

³⁸ Trumpinti galūnes yra įprasta AB gimtojoje žemaičių telšiškių tarmėje.

aukštesnį statusą, paliudijo pirmiausia tai, kad AB šioje laidoje svarstė ne tik savo srities reikalus, bet ir klausimus, susijusius su savivalda; tuo metu meras, būdamas mažai kompetentingas įsiterpti į laidos vedėjo ir AB pokalbio apie istoriją subtilybes, šiais klausimais beveik nekalbėjo. Šiuo požiūriu mišriu galima vadinti ir AB vaidmenį. Dalis jo pasisakymų buvo kaip eksperto – profesionalaus istoriko, tačiau kita dalis – kaip įžymybės, pakviestos pasisakyti visuomenei aktualiomis temomis. Polinkį kalbėti laisviau ir neformaliau lėmė tai, kad AB nevaržė nei laidos vedėjo atsakomybė, nei savivaldos politiko rūpestis įtikti rinkėjams. AB laidoje buvo aktyviausias kalbėtojas (iš visų trijų laidos dalyvių jis čia kalbėjo daugiausia), todėl dėstydamas savo istorinę koncepciją ir taikydamasis prie gyvo laidos vedėjo stiliaus AB vartojo nemažai neformaliojo stiliaus leksikos (žodelis *nu*, slengas *be ryšio*):

GD: Pone Alfredai, šiaip švento Brunono Bonifacijaus, jeigu jau visą tą pilną pavadinimą, vardą sakyti, vardu galima būtų pavadinti kokį nors objektą, be abejonės. Jau vien todėl, kad su kriminaline kronika turbūt asocijuojasi labiausiai šitas vardas. Na, atėjo, nužudė jį ten ir taip toliau. Gal mes per mažai pozityviai interpretuojam visą šitą įvykį? Ar jį bent jau įmanoma istoriškai pozityviau interpretuoti?

AB: Ne, **nu** tai, kad čia tas kriminalas yra, banaliai sakant ir tais gatvės terminais, **be ryšio**. Reikia turēt galvoj pagal Apreiškimą Jonui, iš kurio gimė milenaristinis sąjūdis. Tai misionieriai, **nu**, **grubiai** pasakysiu – jie vyksta atkišę galvą, kad ją nukirstų.

Kaip jau buvo minėta, didžioji pokalbio dalis šioje laidoje vyko tarp laidos vedėjo GD ir AB. Kreipinių formos patvirtina, kad abu jie yra gerai pažįstami iš anksčiau. AB, kreipdamasis į laidos vedėją, nuosekliai vartojo vienaskaitines formas ir kreipdavosi į jį vardu, laidos vedėjas – vardu, nors ir daugiskaitine veiksmažodžio forma (lemia vedėjo vaidmuo ir siekis neiškirti kito pašnekovo). AB aktyviai įsitraukdavo į pokalbį visomis pasiūlytomis temomis, noriai komentudavo laidos vedėjo pasvarstymus. Bendradarbiavimą tarp pašnekovų daugelyje epizodų liudijo spontaniškas kalbėjimas vienu metu, kai pašnekovai papildė vienas kitą:

AB: Vilniuj turim puikiausių šito pavyzdžių, kaip gatvės keičiamos. Pavyzdžiui, labai simboliška. Puikiai prisimenam. Prie KGB rūmų **eina** Liepos dvidešim pirmoji. Na, tai yra...

GD: Vasario šešioliktoji...

AB: Sovietų valdžios paskelbimo diena gi, ne? Vasario šešioliktosios.

GD: Taip.

AB: Man labai įdomu, neseniai sužinojau, kad Vasario šešioliktoji iki tol buvo Gegužės trečiosios konstitucijos.

GD: Opa.

AB: **Opa**.

GD: Vadinasi...

AB: Va, prašau.

GD: Valstybingumas šitą gatvę nuolat ir nuolat persekioja.

AB: **Nu** tai **vat**...

Maža socialinė distancija tarp pagrindinių pašnekovų daugelyje laidos epizodų buvo pagrindinis veiksnys vartoti neformalesnę leksiką. Laidos vedėjo pavartotas ir AB pakartotas (konvergencija) neformaliojo stiliaus jaustukas *opa* šiame kontekste pasitelktas nuostabai reikšti.

Polinkį į neformalųjį ekspresyvumą AB išlaikė visos laidos metu, pavyzdžiui, reikšdamas rūpestį dėl nepakankamo jubiliejinių metų svarbos įsisąmoninimo (slengo žodis *nuskilti* čia pavartotas reikšme „labai pasisekti“):

AB: Šiandien aš netgi visur netgi rašau jeigu galiu: Lietuvos tūkstantmetis ir tokį jubiliejų analogišką mes turės**im** tik po dviejų šimtų penkiasdešimties metų, kurių, deja, mūsų artimiausios kartos nesulauks net. Mums yra labai **nuskilę**, kad mes gyvenam **su trim nuliais**. O artimiausios už dviejų šimtų penkiasdešimt bus mindauginės. Mindaugo valstybei tūkstantis.

AB stilių šioje laidoje pagyvino ir tai, kad kalbėdamas apie istorinius įvykius, jis atpasakodavo tiesioginę įvykių liudininkų kalbą. Autentiškumo čia suteikia pavartotas liaudiškas keiksmazodis *rupūžės*:

AB: Konstancoje žemaičiai mušasi į krūtinę ir sako: labai norėj**om** krikštytis, bet **rupūžės** vokiečiai neleido.

Kitose laidose išryškėjęs AB individualiojo stiliaus bruožas kur kas dažniau vartoti neredukuotas morfologines formas nei redukuotąsias šioje laidoje papildė trumpesnėmis, nenorminėmis skaitvardžių formomis, pavartotomis, matyt, taip pat dėl sakinės kalbos ekonomijos ar šnekamojo stiliaus:

AB: Visą laik buvau įsitikinęs, kad bent jau per artimuosius **penkis**, na gerai, ne **penkis**, per **tris du vienus** metus jau kažkas vyksta, jau mes pradės**im**, įsivaizduos**im** – tūkstantis metų Lietuvai.

Palankią aplinką AB jaustis ir kalbėti šioje laidoje laisvai ir neformaliai kūrė ir pats laidos pokalbių šou žanras ir maža socialinė distancija pagrindinio pašnekovo – laidos vedėjo GD – atžvilgiu.

4.2.6. Apibendrinimas

Pabrėžtinai racionaliame ir moksline argumentacija paremtame pokalbyje (AB1) su istorike IV laidos vedėjas laikėsi santūraus klausinėtojo vaidmens – sudarė sąlygas dalykinei pašnekovės kompetencijai atsiskleisti, taikėsi prie mokslinio IV kalbėjimo

stiliaus ir beveik nevartojo neformaliojo stiliaus leksikos. Pramoginio pobūdžio pokalbyje su geru pažįstamu rašytoju JE (AB2) AB paliko bene formaliausios kalbos įspūdį. Čia geriausiai atsiskleidė AB gebėjimas adaptuoti savąją kalbą moksliniam šabloniškam etalonui. Tai patvirtino tiek morfologijos lygmens (šioje laidoje AB pavartojo mažiausiai žodžių redukuotomi galūnėmis iš visų šio atvejo laidų), tiek leksikos lygmens duomenys. Debatų laidoje AB3 kiek neformalesniam AB kalbėjimui įtakos turėjo vertybinis solidarumas su pašnekovais, nors svarbus veiksnys buvo daugiau akademinis, mokslinis diskurso pobūdis, kurio laikėsi visi trys pašnekovai. Laidoje AB4 laidos vedėjo AB stiliui didžiausios įtakos turėjo aktyvi mokslinė diskusija su autoritetingu politiku VL. Jos metu AB taikėsi prie kiek neformalesnio nei įprasta debatų laidose VL kalbėjimo stiliaus ir pats vartojo daugiau neformaliojo stiliaus leksikos. Laidoje AB5 svarbiausiais veiksniais, lėmę gana neformalų AB kalbėjimo stilių, buvo laidos žanras (mišrus pokalbių šou) ir maža socialinė distancija pagrindinio pašnekovo – laidos vedėjo GD – atžvilgiu. Kaip ypatingą AB stiliaus bruožą visose laidose galima išskirti morfologinių galūnių redukavimą: laidose AB3 ir AB4 redukuotųjų formų esama du kartus daugiau nei ilgųjų, o laidose AB1 ir AB5 – beveik 8 kartus daugiau nei neredukuotųjų.

Istoriko AB atvejis ypatingas tuo, kad į tyrimą įtrauktose laidose jis bendravo tik dalykiniais klausimais, asmeninio gyvenimo temos jose nebuvo nenagrinėjamos. Tačiau siauresnis temų spektras kalbinei AB stiliaus įvairovei didelės įtakos neturėjo. Lemiamas veiksnys beveik visose laidose buvo santykis su pašnekovu. Didesnės reikšmės turėjo ne tik pažinties laipsnis, bet statuso ir solidarumo aspektai, kiekvienu atveju lėmę, kaip AB taikėsi prie pašnekovų, turėdamas vedėjo ar eksperto vaidmenį.

4.3. AKTORIAUS VYTAUTO ŠAPRANAUSKO ATVEJO ANALIZĖ

Vytautas Šapranauskas (toliau VŠ) yra garsus komedijinio žanro teatro ir kino aktorius, karjerą televizijoje pradėjęs prieš 10 metų kaip humoro laidų vedėjas. Valstybinės kalbos inspekcijos pareigūnai tiriamuoju laikotarpiu ne kartą neigiamai vertino laidų vedėją VŠ ne tik dėl gausiai eteryje daromų kalbos klaidų, bet ir dėl „etikos reikalavimų nepaisymo“ – „piktnaudžiavimo žargonu“, vulgarybių ir keiksmažodžių vartojimo jo vedamose didelių pramoginių projektų laidose³⁹. Iš tokių laidų į tyrimą įtraukta „Šok su manim“, pagal šiame tyrime taikomą pokalbių laidų klasifikaciją (žr. 3.3.1.), priskirta teminių pokalbių šou žanrui. Tiriamuoju laikotarpiu VŠ vedė asmenybių pokalbių šou ciklą „TV šeškas“ (į tyrimą įtrauktos trys laidos, kuriose VŠ kalbino tris skirtingus pašnekovus) (žr. 9 lentelę). Dviejose

³⁹ Žr. Valstybinės kalbos inspekcijos pranešimų spaudai archyvą internete, prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter/www_tv.show?id=101733,6904,30

asmenybių pokalbių šou laidose VŠ dalyvavo kaip įžymybė („Šeštadienio rytas“ ir „Myliu LT“), jose VŠ kalbino skirtingi vedėjai.

9 lentelė. *Vytauto Šapranausko laidos ir neformaliojo stiliaus bruožai*

Laidos kodas	Laidos žanras, pavadinimas, transliuotojas, transliavimo metai	Tiriamąjio vaidmuo	Pagrindinis pašnekovas: amžius, pažinties laipsnis	Neformalioji leksika (proc.)	Formaliųjų / neformaliųjų morf. formų santykis (proc.)
VŠ1	Asmenybių pokalbių šou „TV šeškas“, TV6, 2009	Laidos vedėjas	Dainininkas, laidų vedėjas Marijonas Mikutavičius (39), gerai pažįstamas	2	43 / 57
VŠ2	Asmenybių pokalbių šou „TV šeškas“, TV6, 2009	Laidos vedėjas	Režisierė Janina Lapinskaitė (56), nepažįstama	2,2	28 / 72
VŠ3	Asmenybių pokalbių šou „Šeštadienio rytas“, BTV, 2011	Įžymybė	Žurnalistė Asta Stašaitytė (40), pažįstama	3	15 / 85
VŠ4	Asmenybių pokalbių šou „TV šeškas“, TV6, 2009	Laidos vedėjas	Aktorė Dalia Storyk (56), pažįstama	3	28 / 72
VŠ5	Teminis pokalbių šou „Šok su manimi“, TV3, 2010	Laidos vedėjas	Režisierius Jurijus Smoriginas (54), gerai pažįstamas	3,5	40 / 60
VŠ6	Asmenybių pokalbių šou „Myliu LT“, TV3, 2010	Įžymybė	Dainininkas, laidų vedėjas Marijonas Mikutavičius (39), gerai pažįstamas	4	26 / 74

VŠ yra vienintelis iš šiam darbui atrinktų televizijos įžymybių, tiriamuoju laikotarpiu nedalyvavęs nė vienoje debatų laidoje. Kadangi žanrinio požiūriu visos laidos yra panašios, vartosenos polinkių skirtumus tarp atskirų laidų labiausiai turėjo lemti VŠ vaidmens ir santykio su pašnekovu sąveika.

4.3.1. Laida VŠ1: laidos vedėjas

Komercinė televizija TV6, transliavusi aktorius VŠ vedamų asmenybių pokalbių šou laidų ciklą „TV šeškas“; savo programą formuoja jaunimo auditorijai. Visose „TV šeškas“ laidose (šiam ciklui priklauso ir dar dvi atvejo laidos VŠ4, VŠ6) iš pašnekovų – žymių Lietuvos, daugiausia pramogų pasaulio, žmonių – tikimasi atvirų ir nuotaikingų pasakojimų. Anonsuose šis „aštrių pokalbių ir juodo humoro“ laidų ciklas buvo pristatomas darant ironišką užuominą į inetelektualių pokalbių laidas: „TV šeškas“ dovanos tai, ko labiausiai trūksta. Pamaitinsim Jus sielos penu, suteiksim tai, ko labiausiai reikia – dvasios atgaivos ir suvokimo, kad nesam patys kvailiausi.“ Parodijos elementų VŠ paprastai pasitelkdavo kiekvienos laidos įžangoje pristatydamas laidos svečią ir su juo susijusią pagrindinę pokalbio temą. Konteksto neformalumą pabrėžė ir laidos aplinka (ši „TV šeškas“ laida buvo analizuota aptariant MM atvejį, žr. 4.1.6.).

Pirmojoje „TV šeškas“ ciklo laidoje aktorius VŠ pašnekovas buvo jo geras draugas ir kolega dainininkas Marijonas Mikutavičius (toliau MM), kalbėjęs itin neformaliai. Neformaliojo stiliaus leksika laidos svečiui padėdavo pagyvinti pasakojimą, daryti jį savą ir suprantamą pagrindinei laidos auditorijai. Jau laidos pradžioje, pasakodamas apie savo mėgstamą roko grupę, MM pavartoja tiek slengo žodžius *vežti* „be galo patikti“, *realiai* „iš tiesų“; tiek žodelius *nu*, konstrukcijas *kažkur tai, an sekso bazės*:

MM: Jeigu šita grupė dainuoja apie moteris, tai iš esmės seksas turima omeny. Tai nėra kažkokia romantika, kad mėnulis, šampanas ir taip toliau.

VŠ: **Nu** bet tokia romantika visada baigiasi seksu.

MM: Ne, nu ne visada pavyksta, reikia pripažinti.

VŠ: Ne, **nu**, bet einama link to.

MM: Jo, stengiamasi.

Kaip konvergencijos ir pašnekovų solidarumo pavyzdį šiame epizode galima vertinti familiariame pokalbyje įprastų žodelių *ne, nu* pakartojimą. Kaip paskatinimas pašnekovui ir toliau kalbėti neformaliuoju stiliumi vertintini ir kiti pokalbio metu VŠ pavartoti slengo žodžiai *kaifuoti, prastūminėti, krūtas*, jau minėti *jo, nu, vat*. Dainininko MM nuostatą kalbėti šioje laidoje neformaliai laidos vedėjas VŠ palaikė ne tik pats savo klausimuose vartodamas slengą, bet ir žaismingai perfrazuodamas kai kuriuos laidos svečio pavartotus žodžius. Pavyzdžiui, epizode, kai MM, gavęs dovanų iš laidos vedėjo kompaktinę mėgiamos muzikos plokštelę, prisipažino jau turintis nelegalią šio įrašo kopiją:

MM: Aš aš jį turiu, bet aš jį pavogęs esu, aš jį nusiurbiau iš interneto, bet dabar aš turiu originalą.

VŠ: Galėsi dabar į internetą jį ir gražint atgal. **Atsiurbti**, kaip sakoma.

MM čia pavartojo jaunimo kalboje įprastą parsisiuntimo iš interneto veiksmui apibūdinti slengo žodį *nusiurbti*, o VŠ, komentuodamas šį pasakymą juokais sukūrė naujadarą *atsiurbti*. Panašiai reikšme „nemėgti“ pašnekovo pavartotą slengo žodžio *nepernešti* VŠ šmaikščiai pakomentavo ir laidos pabaigoje:

VŠ: Aš čia perskaičiau, kad tuo metu, kai Afrikoj badauja vaikai... Senegalas išvis bado irštvoj, tu nemėgsti kiaušinių su majonezu.

MM: Aš, jo, nepernešu.

VŠ: Kodėl? Nereikia nieko nešiot, juos galima tik mėgt arba ne.

Abiem atvejais galima teigti, kad VŠ tokiu būdu bendradarbiauja su pašnekovu – nenuleidžia negirdomis jo pavartotų ekspresyvių žodžių, bet žaismingai perinterpretuoja juos tarsi skatindamas vartoti ir daugiau panašių pasakymų.

Gana netikėta, kad ši VŠ atvejo laida yra viena iš tų, kurioje neformaliojo stiliaus žodžių VŠ pavartojo mažiausiai (ryškios konotacijos žodžių čia pavartota beveik tiek pat, kaip ir laidose VŠ2 ir VŠ3, kiekybinį skirtumą labiausiai lėmė tik retesnis dalelių *jo, nu, vat* vartojimas pastarojoje laidoje). Neįprasti atrodo ir morfologijos lygmens duomenys – nereduokutų žodžių galūnių šiame pokalbyje VŠ pavartojo beveik tiek pat kiek ir redukuotųjų. Nuosaikesnį VŠ vaidmenį laidoje labiausiai lėmė tai, kad tą vakarą laidos svečias MM savo įtaigiais, atvirais ir viešumoje iki šiol dar negirdėtais pasakojimais pats vienas buvo pajėgus sukurti žiūrovams gerą pramogą. Laidos vedėjui tereikėjo būti dėmesingu šių komiškų istorijų klausytoju, pokalbį palaikančiu dažniausiai tik trumpomis replikomis ir klausimais, kuriuose, taikydamasis prie pašnekovo stiliaus, ir pats pavartodavo neformaliojo stiliaus žodžių. Turint omenyje, kad su tuo pačiu pašnekovu (MM) to paties žanro pokalbių laidoje VŠ bendravo ir dar vienoje į tyrimą įtrauktoje laidoje „Myliu LT“ (VŠ6), kurioje VŠ pavartojo daugiausia neformaliojo stiliaus leksikos, galima daryti prielaidą, kad lemiamas veiksnys abiem atvejais buvo VŠ vaidmuo. Kaip laidos vedėjas jis kalbėjo mažiau neformaliai nei turėdamas įžymybės statusą.

4.3.2. Laida VŠ2: laidos vedėjas

Šios VŠ vedamos laidos „TV šeškas“ viešnia – garsi dokumentinio kino kūrėja Janina Lapinskaitė (toliau JL). Apie tai, kad ji nėra VŠ pažįstama, jis užsiminė jau pačioje laidos pradžioje:

VŠ: Aš su Jumis, kaip ir su tarybine armija, esu pažįstamas labai neakivaizdžiai.

Pramoginį, humoristinį laidos pobūdį kaip ir kitose „TV šeškas“ laidose atspindėjo VŠ įžangos monologas, kuriame jis, pasitelkęs ironiją ir neformaliojo stiliaus leksiką, pristatė laidos temą:

VŠ: Sveiki visi, nemiegantys, tiesos ištroškę piliečiai. Nemanyskite, kad mūsų laida padės nugalėti jums nemigą, todėl, kad šįvakar kalbėsime apie sopulius žemės mūsų. Vienas iš būdų badyti akis *recipientui* realybės **subinės** baltumu yra menas, kuris kuriamas iš tikro gyvenimo. Jūs pasakysite, kad aš galbūt nusišneku ir pats nesuprantu ką jums vograuju, kad nėra tokio meno. Bet aš žinau, kad yra tas menas. Tai, anot vieno politinio lavono, svarbiausias iš menų – tai yra kinas, jeigu dar konkrečiau – dokumentinis kinas.

Komiškumo efektą šiame epizode kuria kontrastas tarp stilizuoto reklamų stiliaus (*mūsų laida padės nugalėti jums nemigą*), poetinio stiliaus (*kalbėsime apie sopulius žemės mūsų*) ir tame pačiame pasakyme greta pavartotos mokslinio stiliaus sąvokos ir vulgarybės (*badyti akis recipientui realybės subinės baltumu*). Stilistinį kontrastą sustiprina ir tai, kad beveik visi žodžiai, kurių galūnės galėjo būti redukuotos (kaip įprasta sakytinėje kalboje), šioje ištraukoje buvo pavartoti kaip rašytinėje kalboje – nesutrumpinti.

Viso pokalbio metu laidos vedėjas į pašnekovę kreipdavosi tik daugiskaitine forma ir vardu, o pasisveikindamas ir pokalbio pabaigoje prie vardo ir pavardės pridėdamas ir *ponia*. Režisierė į laidos vedėją nė karto nesikreipė vardu, vartojo daugiskaitines mandagumo formas. Toks įvardžių vartojimas rodo dviejų nepažįstamų žmonių pokalbio pradžia viešumoje įprastą pagarbų santykį, ypač moters atžvilgiu. Iniciatyvos mažinti socialinę distanciją, labiau įsijausti į pokalbį tokiais atvejais paprastai imasi moteris, taip įvyko ir šioje laidoje. Spontaniškai sureaguodama į VŠ prašymą parodyti, kaip atrodo jos turimas valstybinis apdovanojimas, JL pirmoji perėjo prie familiaresnio kalbėjimo:

VŠ: Parodykit.

JL: Nu tai pasakei. Aš jį taip saugau spintukėj, labai jau užrakintą, galvojau...

VŠ: Taigi nešiotis reikia.

JL: Nu ką nešiotis – kai aš numirsiu, tai, galvoju, neš ant pagalvėlės.

VŠ: Pagal... Jėzau.

JL: Dabar tai kur aš jį tūsysisuos. Ne viską taip vat...

VŠ: **Dėtis** reikia, **dėtis**.

Apie JL sutikimą bendradarbiauti šioje laidoje ir prisidėti prie laidos vedėjo kuriamos pramogos čia galima kalbėti ne tik dėl spontaniško ir familiaus sušukimo *nu, tai pasakei*, pakartojamo klausimo *nu ką nešiotis*, bet ir dėl jos pavartotų žodelių *nu, vat* ir tarmybės *tūsytis* „tampytis“. Tokį JL stilių atitiko VŠ paskutinėje replikoje nenormine reikšme pavartotas veiksmazodis *dėtis* „dėvėti“.

Perėję prie familiaresnio santykio gana neformalų bendravimo stilių pašnekovai išlaikė iki pat laidos pabaigos, daugiausia bendraudami kasdienio gyvenimo temomis. Kaip pavyzdį čia galima paminėti epizodą, kai aptariant kuriozus, susijusius su

namuose apsigyvenusiais šikšnosparniais, savo patirtimi dalijosi ne tik laidos viešnia, bet ir pats laidos vedėjas, komentarą šia tema pradėjęs neformalia replika *bet jie gi ne durni?*:

VŠ: **Jo**, man irgi kažkaip taip. Aš vieną kartą gulėjau, televizorių žiūrėjau, va pro tokį plyšelį...

JL: Taip.

VŠ: Nejučiom, **sik** ir stovi kampe. Ir aš pasimetęs nežinau ką daryt. Ir **jisai** nežino.

JL: Ir nieko nesako. Svarbiausia.

VŠ: Ir vis tyli. Ir man bangu, aš po **kaldra**. Stosiuos, **nu** galvoju, **nu** bet bet vis dėlto **jisai** toksai padaras tas **betmenas**, kad **nu** nežinai, ko **laukt** iš jo.

JL: O jeigu dar pasižiūrėt, kad mūsų plaukų spalvos skirtingos, aš iš vaikystės žinodavau, kad puola šikšnosparniai į šviesius plaukus. Tai aš dar pradžioj bandžiau derinti ir visa tai galvoti, ar puola... ne jie nepuola į tuos plaukus ir ir nesiurbia kraujo.

VŠ: Ne.

JL: Ne, nesiurbia kraujo, bet...

VŠ: Jie vadovaujasi ne protu, o ultragarsu.

JL: Taip.

VŠ: **Jo**... tai va tai tas, jis taip truputėlį patupėjo ir taip be jokio garso vėl pro tą tarpelį išskrido. Jėzau Jėzau, **atsiputau**, užmiršau ką žiūrėjau...

Pasakojimo privačioje aplinkoje išpūdį čia sustiprina VŠ vartojami žodeliai *jo, nu*, garsažodis *sik*, tarmybė *kaldra*, metaforinis šikšnosparnio pavadinimas *betmenu*, kaip naujažodis pavartotas *atsiputau* „lengviau atsikvėpiau“.

VŠ kalbėjimo stilių šioje laidoje lėmė ne tik pagarbus santykis su pašnekove, bet ir pašnekovės iniciatyva sumažinta distancija, perėjimas prie familiarinio bendravimo. Šį pokalbį galima vertinti kaip abipusės konvergencijos atvejį.

4.3.3. Laida VŠ3: įžymybė

BTV laidoje „Šeštadienio rytas“ aktorius VŠ dalyvavo kaip įžymybė, jį kalbino laidos vedėja Asta Stašaitytė (toliau AS). Iš visų į tyrimą įtrauktų aktoriaus VŠ laidų tik šioje laidoje nėra specialiai juokaujama, nesiekama pralinksinti žiūrovų. Anonsuose ši asmenybių pokalbių šou laida buvo pristatoma taip: „Atostogų metu net ir didžiausios įžymybės pamiršta rūpesčius, yra mažiau įsitempusios, bei atviresnės intymiems pokalbiams apie gyvenimą. Laidos vedėja Asta Stašaitytė diskutuos su svečiais aštriomis, jautriomis ir intriguojančiomis temomis.“ Bendrauti familiariau „Šeštadienio ryto“ laidoje pašnekovus turėjo skatinti ne tik pokalbio

aplinka (vasarą prie staliuko kurorto lauko kavinėje), bet ir tai, kad jie yra pažįstami, matyt, iš bendros veiklos pramogų pasaulyje. Vienas į kitą pašnekovai kreipėsi „tu“, tik laidos vedėja visos laidos metu vartojo ilgąją VŠ vardo formą (*Vytautai*, o ne *Vytai*). Kiek didesnę distanciją tarp pašnekovų rodė tai, kad VŠ laidos vedėją vardu paminėjo tik pasisveikindamas pokalbio pradžioje. Laidos dalyvių vaidmenys viso pokalbio metu išliko griežtai apibrėžti. Į laidos vedėjos AS klausimus apie laimės ir meilės sampratą, artėjančią senatvę, profesinės veiklos paslaptis VŠ atsakinėjo dažniausiai apsiribodamas lakoniškais atsakymais, išsamiau nepapasakodamas nė vienos pikantiškos istorijos, kurių paprastai tikimasi iš asmenybių pokalbių šou dalyvaujančių įžymybių. Pokalbio metu VŠ kelis kartus pabrėžė pašnekovei, kad tam tikrais klausimais privatumo ribos viešumoje jis neketina peržengti:

AS: Kaip jau čia pats užsiminei apie tas kartais nuodėmes ir esi pasisakęs, už ką irgi labai gerbiu, drąsiai spaudoj apie savo ten pasilėbavimus arba pasimėgavimą alkoholiu. Tai noriu, Vytautai, paklausti, tu tai darai, kai liūdna, ar kai linksma?

VŠ: Supranti, kai liūdna, reikia **verkt**, kai linksma, reikia juoktis, geriu, kai...

AS: Tai kada tu geri?

VŠ: Kai nei liūdna, nei linksma. **Nu** va tiek.

AS: Taip pat tu sakei, kad tau tokie kartais pasimėgavimai alkoholiu padeda pažiūrėti į save iš šono...

VŠ: Iš šalies. Taip, be abejo.

AS: Ir tada tu sugrįžęs, ta prasme, tu bent panaudoji tuos savo kažkokius išgerdinėjimus po to tolimesniam savęs vystymui?

VŠ: Tai aišku.

AS: Tu ką? Sugrįžti į save, ar ne?

VŠ: Ir toliau tęsiu darbus.

Fraze *nu va tiek* pateiktame epizode aktorius VŠ davė ženklą vedėjai, kad šia tema daugiau nenorėtų kalbėti, o AS neatkreipus į tai dėmesio, tolimesnis jos bandymas plėtoti šią temą nebuvo sėkmingas. Taip pat lakoniškai VŠ atsakė ir į klausimą apie gyvenimo svajonę:

AS: Turėtum dar svajonę, nesvarbu – vesti nevesti, bet surasti moterį, žmogų, su kuriuo, na būtum iki gyvenimo pabaigos?

VŠ: Provokacinis klausimas, bet atsakysiu: radau.

AS: Labai gražią, protingą ir jautrią moterį tu radai.

VŠ: Taip.

AS: Tai linkiu išsaugoti ir išlaikyti.

VŠ: Dėkui, tikėkimės.

Siekdama sumažinti socialinę distanciją ir įsiteikti VŠ, laidos vedėja AS nuolat gyrė laidos svečią (*vienas ryškiausių, vienas talentingiausių, žinomiausių aktorių Lietuvoje; ar tau pačiam yra lygiaverčių partnerių?; tu ryškus, tu drąsus*), matyt, tikėdamasi, kad atsiliepdamas į komplimentus jis kalbės atviriau. Tačiau VŠ pagyrimų nebuvo linkęs priimti, pabrėždamas savo nuostatą neslėpti ydų:

AS: Kas nors tave gali suvaldyti, sutramdyti, nes netgi iš kolegų yra tekę skaityti, kad na tave cenzūruoti ar tave suvaldyti na nėra taip lengva.

VŠ: O kam, ką manyje reikėtų cenzūruoti? Mes gi visi gyvenime **esam** tokie, kokie... tiktai tik prieš televizijos kamerą mes kažkodėl pradedam apsimetinėt, kad aš nesu toks. Aš nesu ciniškas, dar kažkoks nesu. **Nu**, mes visi tokie. Mes visi, **nu**, ir ir keikiamės gyvenime, ir prisigeriam, ir tai kam vaidint dabar šventuolį, kada mes visi tokie nesam.

Lyčių diskurso tyrėjai yra nustatę, kad moterų išsakomus komplimentus vyrai priima kaip savotišką grėsmę tradiciškai susiklosčiusiam vyro, kaip dominuojančio pokalbyje kalbėtojo įvaizdžiui, nes būtent tas, kuriam komplimentai skiriami, atsiduria silpnesniojo padėtyje, tampa tarsi priklausomas nuo pašnekovo (Holmes 1998). AS nuolat kartojami pagyrimai aktoriui VŠ galėjo paskatinti jį laikytis didesnės distancijos pašnekovės atžvilgiu, nesileisti į pašnekovės siūlomas, su privačiu VŠ gyvenimu susijusias temas, nors pagal žanrą jos ir yra „privalomos“. Morfologijos ir leksikos lygmeniu VŠ polinkis vartoti beveik vien redukuotus žodžius (šios laidos rodiklis buvo didžiausias, žr. 9 lentelę) ir rečiau pasitelkti slengo žodžius vertintinas kaip konvergencija – laidos vedėja taip pat dažniau vartojo redukuotus žodžius ir nevartojo slengo.

4.3.4. Laida VŠ4: laidos vedėjas

Su šios VŠ vedamos „TV šeškas“ ciklo laidos viešnia aktore Dalia Storyk (toliau – DS) aktorių VŠ sieja bendra profesija ir sena pažintis. Tačiau dėl to, kad pašnekovai nebendrauja dažnai, laidos vedėjui iš pradžių teko išsiaiškinti, kiek familiarus galės būti šis pašnekosys, kiek laisvės jis turės kviesdamas aktorę atviram ir humoristiniam pokalbiui (skirtingai nei trečiojoje „TV šeškas“ laidoje (VŠ6), kurioje tiek santykis su pašnekovu, tiek pašnekovo nuostata prisidėti prie pramoginės laidos kūrimo buvo iš anksto aiškūs). Pokalbį su DS laidos vedėjas pradėjo komplimentu. Vyro ir moters bendravime tai įprastas būdas padrąsinti, parodyti solidarumą, bet drauge ir išreikšti tradiciškai aukštesnę socialinę vyro poziciją (Holmes 1998: 107). Tačiau paskatinti pašnekovę atviresniam ir emocingesniam bendravimui aktoriui VŠ nepavyko, nes vos pradėjęs kalbėti jis prasitarė, kad pašnekovė yra vyresnė ir išsiskyrusi moteris:

VŠ: Man beprotiškai malonu matyti tave šioje „TV šeško“ studijoje. Sėskis, įsitaisyk. Kaip visada švytinti, amžinai jauna ir niekada nesenstanti moteris. Būsiu atviras iš karto, aš kažkada buvau labai į tave įsimylėjęs. **Jo**. Bet matai, mano samprata, kad moteris gali būti šiek tiek vyresnė už vyrą manęs netenkino ir todėl aš susitaikiau su ta mintim, kad tu tuomet dar buvai Arūno Storpirščio žmona... Nieko į tai tu neturi pasakyti. Žodžiu, aš... tai buvo mano nedidelė išpažintis, bet tiek jau to.

Aktorės tylą šioje vietoje yra išraiška jos galios nustatyti ribas, kurių šioje laidoje ji neleis peržengti. Laidos vedėjui pripažinus tai, tolimesnio pokalbio metu asmeninio gyvenimo klausimais nekalbėta. Taigi dėl pokalbio pradžioje ne visai tinkamai įvertintos socialinės distancijos ir dėl pašnekovei nepatogių klausimų aktoriui VŠ teko spręsti analogišką problemą, su kuria susidūrė jau aptartos laidos VŠ3 vedėja AS. Atsižvelgdamas į tai, kad lakoniški ir santūrūs pašnekovės atsakymai į klausimus nebuvo tokie intriguojantys, kokių žiūrovai galėtų tikėtis naktinėje asmenybių pokalbių šou laidoje, VŠ pats ėmėsi iniciatyvos būti šioje laidoje ne tik kalbinančiu laidos vedėju, bet ir sąmojinga įžymybe. Emocingai reikšdamas savo nuomonę aktorius VŠ šiame pokalbyje, panašiai, kaip ir laidoje VŠ1, imdavo žaisti žodžių formomis:

VŠ: Nu, sakys**im**, tau dubliuoja filmus ir tu nesupranti, ar ten anapus analfabetas sėdi nežino kirčiavimo ir žiūri į sukirčiuotą tekstą ir tu jau negali sekti fabulos, nes tu **protėji** nuo kirčiavimo taisyklių.

Šnekamojoje kalboje žodis *protėti*, kaip ir čia yra vartojamas reikšme „kvaišti“, „eiti iš proto“, nors bendrinėje kalboje pripažįstama tik priešinga žodžio *protėti* reikšmė, nurodoma Dabartinės lietuvių kalbos žodyne – „darytis protingam“. Kalbėdamas apie įvairias sporto šakas ir pritrūkęs lietuviškų atitikmenų aktorius VŠ pavartojo ir šnekamojoje kalboje kartais vartojamą skolinį *daidžestas*:

VŠ: Ne, man patinka, bet man patinka va tos, tas va šitas **daidžestas**, taip sakant. Kai visi geriausi momentai yra surinkti, ir tu tada įsijungi ir pažiūri.

Žodeliai *va tos, tas va šitas* ir jau pavartojus *daidžestas* tarsi pasiteisinimas *taip sakant*, liudija laidos vedėją ieškojus kito pavadinimo šiam sporto reportažų žanrui įvardinti. Ko gero, dėl panašios priežasties aktorius VŠ pavartojo ir žodį *skeibordininkas*⁴⁰:

VŠ: Gal aš sadistas esu? Aš mėgstu žiūrēt visus tuos, kur surinkti momentai, **ten** ryklys užpuola banglentininką, **sakykim**, man labai gražu yra. Kur nusilaužia **skeibordininkas ten** kaklą, **ten** mėto vėto...

Kaip ir įprasta kasdienio bendravimo situacijoms, kalbos ekonomijai pirmenybė šiame pokalbyje buvo teikiama pašnekovams įsitarščiavus:

⁴⁰ *Daidžestas* ir *skeibordas* yra įtraukti į Didžiųjų kalbos klaidų sąrašą, už kurias laidų vedėjai gali sulaukti Valstybinės kalbos inspekcijos sankcijų (žr. 2.3.3.)

VŠ: Prieš uždaranant kavines. Tai yra, prieš uždraudžiant jose rūkyti, buvo, visi kavinių savininkai padarė beprotiškai gerą ventilaciją. Viskas buvo ten padaryta, tikrai kažkodėl **tai, nu** tai atskirkit **kažkokia tai** stikline pertvara ir **leiskit mum nu** pasigardžiuot, žudytis mums!

Neformaliojo stiliaus leksiką šiame pokalbyje vartojo ir aktorė DS (*nu, lygtai, pasuoti, jinai, chebra, reiškia*). Tai visų pirma lėmė pradžioje nusistatyta temų ir santykio familiarumo riba ir tolimesnis jos bendradarbiavimas, kolegai VŠ kuriant pramoginę laidą. Tai itin akivaizdžiai matyti epizode, kai aktorė DS ėmė duoti patarimus laidos vedėjui, kaip reikia žiūrėti futbolo rungtynes:

VŠ: Man visa kas geriausia, reikia iš karto. Man ne...

DS: Aš sutinku, aš sutinku, bet, bet labai jis malonu žiūrėt, reikia... Aš patarčiau – Vytautai, nepyk – pradėt žiūrėti.

VŠ: **Nu** aš pradėdu, aš negaliu prisiverst, **nu** man dvidešimt du **idiotai** laksto po žaliąją veją ir **stumdo** tą vieną kamuoliuką ir **ten** kažkur jie **ten**...

DS: O kaip tai išsidėsto, pastebėk tą kamuoliuką ir pažiūrėk, kaip jie jį viens kitam trečiam pasuoja ir kaip jis iš ten atsiduria nuo taško A į tašką B ir ten į tašką C, va taip. Tu pamatysi, kaip įdomu.

VŠ: Man asmeniškai tai yra tuščias laiko švaistymas.

DS: A, tai čia kitąsyk ir krepšinis gali būt tuščias laiko švaistymas.

VŠ: Taip, ir krepšinis man yra tuščias laiko švaistymas.

DS: Ir apskritai sportas tuščias laiko...

VŠ: Ypač „Formulės 1“ varžybos, kurios vyksta **ten**, sakykim, keturias valandas...

Pašnekovai čia tarsi apsikeitė vaidmenimis – vadovavimo pokalbiui iniciatyvos imasi laidos viešnia DS, o pats laidos vedėjas tik atsakinėja į klausimus.

Sugebėjimą greitai sureaguoti į situaciją VŠ pademonstravo, kai DS paprašyta negalėjo prisiminti jokio pasakojimo apie kokį scenos gyvenimo kuriozą. Gelbėti padėtį ėmėsi pats VŠ, papasakodamas kalbiniu požiūriu vieną iš neformaliausių šio atvejo istorijų:

VŠ: Aš prisiminiau, toks epizodas buvo. Kadangi ilgai dirbau Rusų dramos teatre ir daug ten visokių tokių, **nu**, žmonės menininkai. Mes visada tada buvom visi vienodi. Visi praktiškai atlyginimą gaudavom tą patį. Buvo toks aktorius Safončikas. Ir jis, **nu**, žmogus, mėgstantis išgerti. Bet čia jau istorija, apie kurią jau man pasakojo. Buvo, kad spektaklis apie Maresjevą. **Nu** žinom, kas buvo Maresjevas – pilotas, kuris ten daug visa ko... **Atgadaite zagadku: palziot palziot, šyški pagryziot, dalše palziot**. Tai čia vaikiškas. **Nu**, tai čia apie Maresjevą buvo. Tokia mįslė. Safončikas vaidina tame spektakly „Legenda apie...“ – **Legenda a nastajaščem čelaveke**. Kur būtų... **Nu**

aktorai gi liaudis kokia? „Mes turim, aha, penkiolika minučių mes turim laisvų, nes va Safončiko monologas yra.“ Penkiolika minučių monologas, ir kai Maresjevas, jau viskas po visko. Be kojų ir jau jisai skraido, ir Safončikas turėdavo išeit penkiolika minučių atsistojęs pradėdavo **varyt** monologą apie tai, koks yra nuostabus tas žmogus. Bet ten **briedas** ir tas tekstas toks tarybinis surašytas, iškeliantis tą tarybinio žmogaus pasiaukojimą ir gebėjimą tarnauti savo tėvynei. Visi turi penkiolika minučių – visi į bufetą, aišku. Na, ir viskas. Turim penkiolika minučių. Aha, viskas. Ir Safončikas, išėjęs irgi, **nu, podšafe**, taip sakant, išėjęs į sceną, jis atsistoja lempų šviesoj. Ir visa, ką jis sugeba pasakyti: **Ariol. Ariol.** Apsisuko ir išėjo.

Rusiškų citatų VŠ nevertė dėl kalbos gyvumo ir žinodamas, kad jo pašnekovė (matyt, ir potencialūs šios laidos žiūrovai) supranta tiek žodį *briedas*, tiek rusų literatūrinėje kalboje vartojamą girtumo apibūdinimą *podšafe* (laidos pabaigoje VŠ pavartojo ir dar vieną pasakymą iš rusų kalbos slengo – *razkolą pagauti* „pričiupti, sukurti pramogą“). Neformaliojo stiliaus raiškiai šioje ištraukoje priklauso ir ne kartą pavartotas žodelis *nu*, ir tai, kad beveik visos gramatinės formos redukuotos.

Lemiamos įtakos aktoriaus VŠ kalbėjimo stiliui šiame pokalbyje turėjo ne laidos žanras, VŠ vaidmuo ir artima pažintis su pašnekove, o konkreti komunikacinė situacija. Nors pokalbio pašnekovė užėmė dominuojančią poziciją, drauge ji aktyviai bendradarbiavo padėdama pačiam VŠ linksminti auditoriją (susikeitimo vaidmenimis epizodas). Taigi VŠ kalbėjimą šioje laidoje galima vertinti kaip akomodacijos tiek pašnekovės, tiek auditorijos atžvilgiu atvejį.

4.3.5. Laida VŠ5: laidos vedėjas

Aktoriaus VŠ vedama laida „Šok su manimi“ (TV3) nėra pristatoma kaip pokalbių laida, pagrindinis dėmesys čia skiriamas pramoginių šokių konkurso dalyvių pasirodymams. Tačiau komunikacijos požiūriu ji turi daug bendrų bruožų su pokalbių šou žanru. Kaip ir klasikiniuose pokalbių šou, čia esama gyvai reaguojančios auditorijos studijoje, tarp pašnekovų nuolat kyla ginčai, daug improvizuojama. Laidos rengėjai šią populiarią laidą pristato kaip elitinės kultūros įvykį: į laidos komisiją kviečiami garsūs aktoriai, režisieriai, klasikinės muzikos atlikėjai, tituluoti sportininkai. Užumina į aukštuomenės renginius daroma ir laidos vedėjų bei komisijos narių apranga – vakarinės suknelės ir oficialaus stiliaus kostiumai. Dėl žanro kompleksiško laidos vedėjui VŠ tenka skirtingos užduotys, lemiančios ir jo kalbos stiliaus pokyčius: neformaliojo stiliaus leksikos jis beveik nevartoja nei pristatinėdamas dalyvius, siužetus, nei suteikdamas informaciją žiūrovams, norintiems balsuoti telefonu, dėkodamas laidos rėmėjams (atsakomybė už sklandų scenarijaus įgyvendinimą). Ekspresyvių neformaliojo stiliaus pasakymų VŠ vengia kalbindamas laidos dalyvius (komisijos narius arba šokėjus), su kuriais ji sieja didesnė socialinė distancija (pavyzdžiui, kreipdamasis į vyresnio amžiaus komisijos narę, tituluotą šokių ekspertę Jūrąte Norvaišienę). Šiuo požiūriu išsiskyrė ir morfologijos lygmens

duomenys. Formaliau buvo kalbama tuomet, kai VŠ kreipdavosi į žiūrovus, dažniausiai perskaitydamas (atpasakodamas) parašytą tekstą. Pavyzdžiui:

VŠ: Ką gi, jūs matote balsavimą; dabar duokite trumpam dar telefono numerius, kuriais jūs galite balsuoti; jums liko labai nedaug laiko, tad paskubėkite.

Tačiau pagrindinę savo užduotį šioje laidoje – kurti pramogą, palaikyti emoci-
nį ryšį su auditorija – jis atliko pasitelkdamas ekspresyvius privačioje vartosenoje
paplitusius žodelius, vulgarybes, net keiksmažodžius, tokiais atvejais VŠ paprastai
vartodavo ir redukuotas žodžių galūnes. Labai dažnai tokiu stiliumi VŠ pristatydavo
reklamines pertraukas:

VŠ (kreipiasi į kitą laidos vedėją): Žinai, eėe Jurgita, aš noriu padaryt toki... **vat** tu,
kadangi tu jauna. Dabar duok**it** mane stambiu planu. Aš tokį reklaminį veidą darysiu...
Esi jaunas. Ką tik baigei mokyklą. Tau reikia buto. Neturi pinigų. Tai **eik tu šikt!**
„Sekundės bankas“. Reklama.

Komiškumą šiuo atveju sukuria ne tik pats žodžių žaismas, bet ir kontrastas mi-
nėtam laidos, kaip susijusios su aukštąja kultūra, įvaizdžiui. Neformaliojo stiliaus
leksiką laidos vedėjas VŠ šioje laidoje pasitelkdavo ne tik pasakodamas anekdo-
tus ar kitaip linksmindamas auditoriją (*biškį, yes, wow, fuck off, eik tu šikt*), bet ir
kurdamas ypatingą pramogą žiūrovams – konflikto spektaklį su savo pagrindiniu
pašnekovu – režisieriumi, konkurso komisijos pirmininku Jurijumi Smoriginu (to-
liau – JS), visose „Šok su manimi“ laidose atliekančiu įžymybės-provokatoriaus
vaidmenį. Laidos rengėjų sumanymu pašnekovai, nors ir būdami gerai pažįstami,
vienas į kitą kreipiasi skirtingai (aktorius VŠ į JS – tik *jūs*, o šis į laidos vedėją – *tu*).
Tai tarsi rodytų aukštesnį JS statusą VŠ atžvilgiu (viršininko-pavaldinio santykis),
kita vertus, jei tokios kreipinių asimetrijos nebūtų, žiūrovams konfliktas atrodytų
įprastesnis. Lyčių diskurso tyrėjai teigia, kad vyrai, bendraudami su artimais drau-
gais, privataus pokalbio metu (būtent bendravimo įspūdis kuriamas ir šioje laidoje)
yra pratę vienas kitą pašiepti ir net užgaulioti (Holmes 1997, Tannen 1993). Toks
iš pažiūros nedraugiškas bendravimo būdas jiems yra visiškai priimtinas ir laikomas
savotiška norma. Taigi kiekvieną kartą, kai pašnekovai ironizuoja, kalba užuomi-
nomis apie seksą, pasitelkia vulgarių ar net šiurkščių epitetų, tai patraukia žiūrovų
dėmesį savo neįprastumu „elitinės“ laidos kontekste, pašnekovams tarsi apsimetant,
kad jų statusas nėra lygiavertis:

JS: (konkurso dalyvei): Taip, be kalbos, negalima pykti paprasčiausiai...

VŠ (apie JS): Ant ligonio, aišku, negalima pykti...

JS: Jau antrąkart pasikartoji. Vytautai, tave apleido talentas.

VŠ: Rimtai? Alzheimeris man. Žinot, kuo geras?

JS: Ne, alzheimeris...

VŠ: Kiekvieną dieną nauji pažįstami...

JS: Tau senatvinis...

VŠ: Kiekvieną dieną nauji produktai ir kiekvieną dieną nauji pažįstami.

JS: Vycia, tau ne alzheimeris. Pas tave yra senatvinės poliucijos.

VŠ: O **žinot**, o iš kur jūs **žinot**? **Žinokit**, prasidėjo neseniai.

JS: Gerai, viskas, baigiam.

Bet kuris kitas pašnekovas panašius pasakymus savo atžvilgiu priimtų kaip šiurkštų įžeidimą, tačiau šios laidos kontekste tai tik vienas iš įprastų pramoginių epizodų. Kadangi nemaža šių laidų auditorijos dalis yra jaunosios kartos žiūrovai, jiems viešas juokavimas sekso temomis nebėra tabu. Iš televizijos laidų jie laukia staigmenų, šokiruojančių scenų, temų, kylančių iš laidos vedėjų ir dalyvių improvizacijų, įvairių draudimų (taip pat ir kalbinių) laužymo. Būtent su laidos auditorijos pomėgiais sietina laidos vedėjo ir jo pagrindinio pašnekovo laisvė vartoti daug neformaliojo stiliaus leksikos. Tokią prielaidą patvirtina ir apie televiziją rašantys žurnalistai⁴¹.

4.3.6. Laida VŠ6: įžmybė

Asmenybių pokalbių šou laidoje „Myliu LT“ (TV3) iš įžmybių tikimasi gerų improvizacinių gebėjimų susidūrus su netikėtais klausimais ar neįprastomis pokalbio aplinkybėmis – ypatingo įnašo į auditorijos linksminimo misiją. Šioje laidoje pagrindinis VŠ pašnekovas dar kartą buvo Marijonas Mikutavičius (toliau MM) (pirmasis jų pokalbis analizuotas laidoje VŠ1, žr. 4.3.1.), tik šį kartą kaip laidos vedėjas. VŠ pokalbyje dalyvavo įžmybės statusu. Distancija tarp pašnekovų išliko nepakitusi – maža, kaip ir laidoje VŠ1. VŠ priėmė visas žaidimo taisykles – humoristinėmis improvizacijomis atsakė beveik į kiekvieną laidos vedėjo iniciatyvą. Pavyzdžiui, tuomet, kai pačioje pokalbio pradžioje laidos vedėjas MM draugiškai pašiepė VŠ, hiperbolizuodamas vyresnį jo amžių:

MM: Gerai, Vytai, tada iš tiesų tave žiauriai sveikinu, nes iš tikrųjų aš tau pavydžiu...

VŠ: Ko?

MM: Aš norėčiau, aš norėčiau taip jaunai atrodyti.

VŠ: **Eik tu**, Marijau...

MM: Kai turėsiu aštuoniasdešimt metų kaip tu.

⁴¹ „Drąsiai ir bet kaip kalbėti televizijos vedėjus ar laidų svečius ragina ir patys televizijų žiūrovai. Užtenka pažvelgti į laidų reitingus. Tauta visgi mieliau klausosi nešvankių Vytauto Šapranausko ir Jurijaus Smorigino žodžių mūšių, nei LNK „Kviečiu šokti“ vedėjo Rolando Vilkončiaus taisyklingo žodžių tarimo ir kirčiavimo“ (Uknevičius 2010).

VŠ: Dieve, tai man **aštuoniasdešimt penki** metai, beje. Taip kad čia **nēr** ko stebėtis.

MM: Ačiū, malonus pokalbis, dėkui.

VŠ: Dėkui, dėkui.

MM: Iki.

VŠ: Iki, laimingai.

Neformalų bendravimo pobūdį VŠ šiame epizode pabrėžė ir pavartodamas ne-norminį skaitvardį, įprastą sakininėje vartosenoje, bet laikomą kalbos klaida bendrinėje kalboje (*penki* vietoj *penkeri*). Familiarų santykį tarp VŠ ir MM šiame epizode patvirtino neformaliojo stiliaus replika *eik tu* ir bendradarbiavimas vaizduojant, kad ką tik prasidėjęs pokalbis jau yra baigtas. Tokį pašnekesį sunku būtų įsivaizduoti tarp didesnės distancijos pašnekovų (pvz., jeigu pašnekovė būtų moteris arba aukštesnio statuso, mažai pažįstamas vyresnis pašnekovas). Artimų draugų vyrų pokalbiams įprastos buvo ir kitos šio pokalbio temos – žvejyba, išgertuvės, seksas, muštynės. Prakalbus apie įprotį keiktis, VŠ ėmė plūstis (šiame epizode keiksmoždziai buvo užgožiami garsiniu signalu), paprašytas suvaidinti reakciją kuriam nors laidos žaidėjui laimėjus pagrindinį prizą, jis ėmė smaugti pašnekovą. Tokia reakcija buvo netikėta ir dėl to juokinga ir pačiam laidos vedėjui:

MM: Kažkas laimėjo pusę milijono... Pusę milijono. Ar tu gali dabar pademonstruoti tą reakciją, kokią tu laužtum iš savęs ir kaip tu džiaugtumeisi, kad kažkas laimėjo pusę milijono?

VŠ: **Suka!** Tokie pinigai! Man jų reikia! Aš kuo daugiau uždirbu, tuo mažiau gaunu.

MM: (juokiasi): Aš aišku nelabai...

VŠ: Nelabai užspaudžiau?

MM: Aš ne tos reakcijos tikėjau, bet ji buvo originali.

Tiek VŠ pavartotas keiksmoždzis, tiek pati smaugimo scena (artimas fizinis kontaktas) taip pat patvirtino mažą socialinę distanciją tarp laidos pašnekovų.

Konvergencijos atveju galima laikyti ir improvizacinį žvejybos etiudą. Laidos vedėjui duodant patarimus, kaip reikėtų tinkamai gaudyti žuvį, aktorius VŠ apie savo žvejybos nuotykius prakalbo meškeriojų žargonu (*an živco, žilka*):

VŠ: Ne, buvo metas, metai tokie, kai Nidoj kibo beprotiškai **an živco**, kaip tu supranti, starkingai.

MM: Starkingai. An živco tai yra nu mažos žuvytės,

VŠ: Maža gyva žuvelė. Ir aš, va taip užsidėjęs **živcą** – tą gyvą žuvelę – mečiau ir tuo metu griebė žuvėdra. Ir, žinok, nurijo **živcą**.

MM: Ne, bet tai tu tu prisiek, kad tai tai tiesa.

VŠ: Aš prisiekiu tau. Ir aš stoviu, ką daryt? „Ką daryt, **durniau?**“ – sako man. O vienas prie kito sustoję, reiškia, ant molo visi, nes kibo beprotiškai tada.

MM: Ir jinai?

VŠ: Ir **nu** aš nupjoviau **žilką**, ir **jinai** nuskrido tenai...

MM: O tai tu jos netraukei?

VŠ: **Nu** kur aš ją trauksiu? Veeee... ir **jinai** su ta **žilka kažkur tai**, nežinau..

MM: Tai nebuvo pagundos prisitraukti jos...

VŠ: Kad man tuo momentu pasidarė baisu, žinok.

Vienas iš pagrindinių VŠ sociolingvistinės kompetencijos bruožų atsiskleidžia palyginus aptartąją laidą su laida VŠ1. Nors aktorius VŠ pašnekovas ir laidos žanras liko tie patys, pasikeitęs vaidmuo lėmė ir kalbos stiliaus pokyčius. Dalyvaudamas laidoje VŠ6 kaip įžymybė, aktorius VŠ ėmėsi pagrindinio improvizatoriaus, kalbančio itin neformaliai, vaidmens, tu tarpu jo bičiuliui MM atliekant laidos vedėjo, padedančio pašnekovui atsiskleisti, vaidmenį. Šį pokytį itin gerai atspindėjo VŠ leksikos vartojimas. Atlikdamas įžymybės vaidmenį (VŠ6) jis pavartojo dvigubai daugiau neformaliojo stiliaus leksikos vienetų, nei toje laidoje, kurioje jis kaip laidos vedėjas pats talkino laidos svečiui (VŠ1). Šį dėsningumą patvirtino ir morfologijos lygmens duomenys: dalyvaudamas laidoje VŠ6 jis buvo labiau linkęs trumpinti žodžius nei toje laidoje, kurioje jis pats buvo vedėjas (VŠ1). Abi laidas galima laikyti abipusio kalbinio bendradarbiavimo (konvergencijos) pavyzdžiais. Jose ryškiai atsiskleidė tai, kad VŠ ir MM kaip nuolatiniai televizijos pramoginio žanro pokalbių laidų rengėjai išmano, kokia yra laidos misija ir kokiomis priemonėmis galima kurti pramogą žiūrovams.

4.3.7. Apibendrinimas

Aktorius VŠ neformaliojo stiliaus leksikos vartosenos polinkiai patvirtino jo gebėjimą atsižvelgti į visus pagrindinius su komunikacija RTV susijusius veiksnius. Asmenybių pokalbių šou laidoje VŠ1 laidos vedėjas VŠ užėmė pasyvesnę poziciją atsižvelgdamas į tai, kad jo pašnekovas dainininkas MM įžymybės vaidmenį šioje laidoje atliko taip, kaip iš jo ir buvo tikėtasi – atvirai ir intriguojančiai pasakodamas apie kurioziškus savo gyvenimo epizodus. Todėl aktorius VŠ užduotis šioje laidoje buvo ne pačiam kurti šou, bet tik paremti tai atliekantį pašnekovą. Įdomu tai, kad laidoje VŠ6 vaidmenimis pasikeitę tie patys pašnekovai VŠ ir MM keitė ir savo kalbėjimo stilių. Šioje laidoje aktorius VŠ ėmėsi pagrindinio auditorijos linksmintojo ir improvizatoriaus vaidmens. Abiejų laidų atveju svarbu buvo tai, kad pašnekovai yra gerai pažįstami – maža socialinė distancija turėjo įtakos familiariam jų bendravimo būdai, bendroms humoro improvizacijoms ir abipusei konvergencijai. Nors

laidoje VŠ1 laidos vedėjas VŠ pavartojo mažiausiai neformaliojo stiliaus leksikos vienetų, dalis jų buvo ryškios semantinės konotacijos, artimi toje laidoje dainininko MM vartojamai leksikai. Panašus vedėjo ir laidos svečio leksikos vartojimo santykis pastebėtas, jiems susikeitus vaidmenimis laidoje VŠ6. Laidoje VŠ4 laidos vedėjas VŠ nuo pat pradžių atsižvelgė į pašnekovės nenorą atvirai kalbėti pasiūlytomis temomis ir pats aktyviai išitraukė į pokalbį, perimdamas pasakotojo ir linksmintojo funkciją. Tai patvirtino ir neformaliojo stiliaus leksikos vartojimas, dažnesnis nei kitose jo vestose laidose. Pokalbių šou laidoje VŠ5 su pagrindiniu pašnekovu VŠ bendravo itin neformaliai: taip VŠ vykdė vieną iš pagrindinių šioje laidoje jam tekusių užduočių – bendrauti, kaip įprasta privačiuose vyrų pokalbiuose, konfliktuoti su pašnekovu ir kurti pramogą auditorijai. Laidoje VŠ3 aktorius VŠ neturėjo užduoties linksminti auditoriją, kalbėjo santūriai, trumpais sakiniais atsakinėdamas į laidos vedėjos klausimus ir nevertodamas ekspresyvesnių neformaliojo stiliaus žodžių. Lemiamas veiksnys šioje laidoje buvo VŠ pasirinkta didesnė socialinė distancija pašnekovės atžvilgiu, diskurso lygmens divergencija. Kadangi kiekvienoje šio atvejo laidoje buvo bendraujama gyvai ir spontaniškai, VŠ visose laidose vartojo daugiau morfologinių neformaliojo, o ne formaliojo stiliaus formų. Kiekybinio tyrimo duomenimis, morfologines neformaliojo stiliaus formas VŠ labiau buvo linkęs vartoti asmenybių pokalbių šou laidoje VŠ3, kiek mažiau – jo vestose asmenybių pokalbių šou laidose (VŠ1, VŠ2 ir VŠ4), o mažiausiai – laidoje VŠ5, kurioje vienintelėje VŠ tekdavo nuolat informuoti žiūrovus apie laidos taisykles – perskaityti arba atpasakoti rašytinį tekstą.

4.4. PRAMOGINIŲ RENGINIŲ VEDĖJO ARNO KLIVEČKOS ATVEJO ANALIZĖ

Televizijos laidų vedėją Arną Klivečką (toliau – AK) kalbininkai yra ne kartą įvertinę kaip esantį „tinkamos kalbėsenos“, turintį „visus gero laidos vedėjo duomenis“, bet darantį „gerokai klaidų“, ypač kirčiavimo. 2006 m. „Kalbos švaros dieną“ ataskaitoje jis sulaukė priekaištų tik dėl „nekultūros ženklų“ – dažno *jo, reiškia* vartojimo (žr. Pupkis 2006a). Jau buvo minėta, kad AK yra didžiausią patirtį turintis (nuo 2002 m.) iki šiol rodomos politinių debatų laidos „Šamokslo teorija“ vedėjas. Šis atvejis ypatingas tuo, kad AK yra vienas iš nedaugelio politinių pokalbių laidų vedėjų, neturinčių žurnalisto ar politologo išsilavinimo. Kadangi ankstesnė AK veikla (diskotekininkas ir pramoginių radijo stočių laidų vedėjas) nei su politika, nei su jos analizavimu nėra susijusi, paprastai jis pristatomas būtent kaip laidos „Šamokslo teorija“ vedėjas. Į atvejo tyrimą yra įtrauktos dvi AK vedamos „Šamokslo teorijos“ laidos (AK1 ir AK2). Radijo debatų laidoje „Įvykiai ir komentarai“ AK dalyvavo eksperto statusu (AK5), o dviejose pokalbių šou laidose „Mūsų dienos kaip šventė“ ir „Atvirai su žvaigžde“ – kaip įžymybė (AK3 ir AK4).

10 lentelėje pateiktos tiriamojo AK atvejo laidos ir nusakomi pagrindiniai tiriamojo laidų dalyvio kalbėjimo stilių lemiantys kriterijai. Kaip ir aptariant kitus atvejus, laidos išdėstytos ir aptariamoms pradedant ta laida, kurioje neformaliojo stiliaus leksikos buvo pavartota mažiausiai (skaičius laidos kode žymi jos vietą formalumo-neformalumo skalėje).

10 lentelė. *Arno Klivečkos laidos ir neformaliojo stiliaus bruožai*

Laidos kodas	Laidos žanras, pavadinimas, transliuotojas, transliavimo metai	Tiriamojo vaidmuo	Pagrindinis pašnekovas: amžius, pažinties laipsnis	Neformalioji leksika (proc.)	Formaliųjų / neformaliųjų morf. formų santykis (proc.)
AK1	Debatų laida „Šamokslo teorija“, BTV, 2010	Laidos vedėjas	Politikai, Kęstutis Masiulis (53), Viktoras Uspaskich (50), Algis Čaplikas (48), Andrius Mazuronis (30), pažįstami	0,7	42 / 58
AK2	Debatų laida „Šamokslo teorija“, BTV, 2010	Laidos vedėjas	Ekonomistai, Gitanas Nausėda (45), Giedrius Kudžiauskas (30), Raimundas Kuodis (38), Stasys Jakeliūnas (?), pažįstami	0,8	48 / 52
AK3	Teminis pokalbių šou „Mūsų dienos kaip šventė“, LTV, 2010	Įžymybė	Vedėjas Martynas Starkus (37), atlikėjas Šarūnas Mačiulis (51), gerai pažįstami	1	11 / 89
AK4	Asmenybių pokalbių šou „Atvirai su žvaigžde“ BTV, 2010	Įžymybė	Vedėja Ligita Juknevičiūtė (39), pažįstama	1,1	26 / 74
AK5	Debatų laida „Įvykiai ir komentarai“, „Žinių radijas“, 2009	Ekspertas	Vedėjai Ginas Dabašinskas (49), Aurimas Perednis (30), pažįstami; apžvalgininkai Dainius Stancikas (46), Eglė Digrytė (29), nepažįstami	1,7	43 / 57

4.4.1. Laida AK1: laidos vedėjas

AK vedama debatų laida „Sąmokslų teorija“ nuo 2002 metų yra rengta keliose skirtingose televizijose (BTV, TV4, „Lietuvos ryto TV“). Tiriamaoju laikotarpiu ji buvo rodoma BTV eterijoje žiūrimiausiu laiku – pirmadienio vakarais po vakaro žinių. Viename 2012 m. pradžioje duotame interviu AK yra pabrėžęs, kad „Sąmokslų teorija“ „visuomet buvo laida prieš bet kurią valdžią“⁴². Tokiais žodžiais laidos vedėjas deklaravo esantis didžiosios visuomenės dalies – „paprastų žmonių“ – pusėje. Lietuvoje įprasta, kad politika, o drauge ir politinių debatų laidomis, daugiau domisi vidurinės ir vyresnės kartos žmonės: tikėtina, kad ir šios laidos auditoriją sudaro daugiau vyresnės kartos žiūrovai⁴³. Nors klasikinėse debatų laidose laidų vedėjai tik vadovauja pokalbiui ir aptariamų temų atžvilgiu laikosi neutralios pozicijos, AK „Sąmokslų teorijos“ laidose laikosi kitos strategijos – vengia neutralumo ir atvirai dėsto asmeninį požiūrį visais aptariamais klausimais⁴⁴. Vedėjo šališkumas, aštresnis bendravimo tonas, gana familiarūs santykiai su pašnekovais „Sąmokslų teoriją“ priartina prie pokalbių šou žanro laidų, tačiau atsižvelgiant į pokalbių tematiką (diskutuojama tik apie politikos aktualijas) ir dalyvių statusą (į laidais kviečiami tik viešojo, politinio gyvenimo ekspertai – politikai, valdininkai, apžvalgininkai, finansų analitikai) „Sąmokslų teorijos“ laidos šiame darbe yra priskiriamos politinių debatų žanrui⁴⁵. Nuolatinė „Sąmokslų teorijos“ laidų struktūros dalis – vedėjo įžangos monologas (paprastai parengtas iš anksto), kuriame apžvelgiami ir įvertinami pagrindiniai savaitės įvykiai, paskelbiama pagrindinė pokalbio tema-klausimas, į kurį prašoma atsakyti televizijos žiūrovų (skambinantieji arba siunčiantieji trumpąsias žinutes turi pasirinkti vieną iš dviejų atsakymo variantų).

Pirmojoje nagrinėjamoje AK atvejo laidoje (AK1), neformaliojo stiliaus žodžių ar posakių AK pavartojo mažiausiai iš visų tirtųjų laidų ir beveik visi jie buvo pa-

⁴² „A. Klivečka: Žiniasklaida nužudė politikuose žmones“. Prieiga per internetą: <http://www.balsas.lt/m/naujiena/575238>. Žiūrėta 2011-11-05.

⁴³ Vienoje iš šio tyrimo laidų AK šią prielaidą netiesiogiai patvirtino ir pats AK, papasakojęs apie tai, kad vyresnės kartos žmonės atpažįsta jį kaip televizijos įžymybę ir laiko patikimu politikos ekspertu: „Trečiadienį aš buvau Jeruzalės rajono pašto skyriuje. Ten pensininkai nuo dešimtos dienos iki dvidešimt penktos dienos atsiima pensijas ir pašalpas. Atėjau į tą pašto skyrių, ten eilėje stovėjo apie dvidešim penki pensininkai ir visi: O, ponas Klivečka! Nu, sakau, taip, labai rytą, ponai. Nu, inteligentiški pensininkai. Tai, sako, pasakykite, už ką balsuot. Sakau, aš negaliu jums pasakyti, jūs turit patys pasirinkti.“

⁴⁴ Įvairiuose interviu kalbėdamas apie „Sąmokslų teoriją“ AK yra pabrėžęs, kad niekada nėra siekęs būti nešališkas: „Ateinu į laidą iškart turėdamas savo poziciją ir ją atvirai deklaruoju“ (Prieiga per internetą: <http://www.diena.lt/naujienos/laisvalaikis/arnas-klivecka-tikiu-kad-imanoma-ka-nors-pakeis420721#ixzz1xlvTrZgS>). Žiūrėta 2011-11-05).

⁴⁵ „Sąmokslų teorijos“ laidų negalima priskirti pokalbių šou žanrui ir dėl kelių esminių elementų nebuvimo: 1) *vox populi* – aktyviai į diskusiją įsitraukiančių žiūrovų studijoje, 2) konflikto teatro aspekto – surežisuotų, laidos eigą radikaliai pakeičiančių posūkių.

sitelkti būtent įžanginėje laidos dalyje, kurioje AK pateikė savo itin neigiamą tą savaitę Vilniuje vykusio renginio „Baltic pride“ vertinimą:

AK: Kita vertus, pamačiau atvažiuosį ir mažąjį Vilniaus milicininką apžiūrėti, kaip vyksta tos eitynės. Tai kas dabar gali paneigti galimybę, kad tas pats mažasis milicininkas, **vat stuktels jam šlapimas į smegenis** ir kitais metais jis leis zoofilų parodą. Įsivaizduokite, kaip gražu Vilniuje. Eina suaugę vyriškiai, vedini asiliukais, ožkytėmis, ožiukais. Kas nors dar pasiėmęs ant rankų kokią vištytę, nes pasirodo ir vištytes **gvaltavoja** – kažkur buvo, kažkuriam Lietuvos kaime. Žąsytes pasiėmę. Ir ką, ar prisikabinsi? Ne. Gyvūnų mylėtojų paradas. Ir nieko čia žmogau nepapūsi prieš vėją ir nepašvilpsi.

Laidos vedėjui AK įprasta savo vertinimus išsakyti ironiškai – šioje ištraukoje taip yra pavartota tarmybė *gvaltavoti*, deminutyvai *vištytės*, *žąsytės*, *ožkytės*, neformaliojo stiliaus idioma *stuktels šlapimas į smegenis*, menkinamo atspalvio epitetas – *mažasis Vilniaus milicininkas*. Minėtos stilistinės priemonės čia pasitelkiamos kritikuojant miesto vadovo sprendimą leisti homoseksualių asmenų teises ginančioms organizacijoms surengti viešas eitynes miesto centre ir norint pašiepti Vilniaus mero kompetencijos trūkumą. Įžangos žodyje AK pamini ir apklausų duomenis, pagal kuriuos šį renginį neigiamai vertino ir daugiau nei du trečdaliai Lietuvos gyventojų. Taigi šiame epizode, kaip ir daugelyje „Šamokslo teorijos“ laidų, AK solidarizuojasi su didele visuomenės dalimi, palaikydamas jos nuomonę. Savaitės įvykiai, kuriuos AK apžvelgė įžangoje, nebuvo tiesiogiai susiję su pagrindine laidos AK1 tema – klausimu, ar galima pasitikėti vyriausybe. Priešingiems požiūriams šia tema atstovavo Seimo daugumai priklausantys politikai Algis Čaplikas (toliau AČ) ir Kęstutis Masiulis (toliau KM) ir du opozicijos atstovai – Viktoras Uspaskichas (toliau VU) ir Andrius Mazuronis (toliau AM). Visi keturi laidos svečiai, anksčiau ne kartą dalyvavę AK vedamose laidose, bendraudami, kaip įprasta, vienas į kitą kreipėsi vardu, prie kreipinio vardu pridėdami ir didesnę distanciją pabrėžiantį epiteta „gerbiamas“. Šios strategijos visų keturių pašnekovų atžvilgiu laikėsi ir laidos vedėjas. Pokalbio pradžioje laidos svečiai paeiliui atsakinėjo į AK užduodamus klausimus, tačiau laidai įpusėjus tarp vyriausybę sudarančių partijų atstovų ir opozicinės Darbo partijos lyderio VU kilo kivirčas:

AČ: A kokias sąlygas reik sudaryt verslui?

VU: Konkurencingas, kad būtų ne didesnė...

AČ: Konkrečiai, ką reiškia konkurencingas?...

AK: Sekundėlę, dabar nuleiskim truputėlį garą.

VU: O kad būtų nedidesni mokesčiai negu Lenkijoje, Didžiojoje Britanijoje.

AČ: Nu, tai taip ir yra. Su išlygom tam tikrom taip ir yra.

VU: Jūs melagis.

AČ: Kaip kaip?

VU: Būtinoms prekėms Lenkijoj yra trys procentai, pas mus dvidešimt viena.

AČ: Kaip kaip? Būtinoms prekėms?

VU: Tokia ir yra. Ko tu meluoji? Politikas! Tau reikia apkaltą daryti kaip politikui!

AK: Ramiai. Dabar nuleiskime truputėlį garą.

AM: Jeigu galima, aš dar vieną pakankamai konstruktyvų dalyką iš tiesų...

VU: Vyriausybės narys, blin! Tokie pat mokesčiai!

Pradėjęs keiktis rusiškai (*blin, blin*), tujinti ir įžeidinėti pašnekovus (vieną iš jų pavadino *melačiu*, kitą *pridurku*) VU pažeidė šioje laidoje įprastas pagarbios diskusijos taisykles: jo oponentai, nors ir neperėjo prie visiškai neformalaus stiliaus, taip pat ėmė kalbėti nutraukdami vienas kitą, vartoti stipresnius pasakymus (*duokit pasakyt, po galais*). Laidos vedėjas AK nekeldamas balso kelis kartus bandė suvaldyti ginčą santūriais paraginimais (*dabar nuleiskime truputėlį garą; nedarykim turgaus, mieliuji*), tačiau nesėkmingai. Perimti iniciatyvą ir sugrąžinti pašnekovus prie įprastos pokalbio eigos AK pavyko tik tiesmukai priminus tai, kad diskutantai laidoje turi laikytis nustatytos tvarkos – tai yra paklusti laidos vedėjui:

AK: Gerbiamas Viktorai, galima pasakyti? Galų gale, aš esu **vedantysis**, vedėjas laidos⁴⁶.

Svarbu pastebėti, kad AK, pašnekovams susiginčijus, nepakeitė diskusijos pradžioje nusistatytos socialinės distancijos jų atžvilgiu, neprisitaikė prie pakitusios komunikacinės situacijos (divergencija VU atžvilgiu). Perėjęs prie familiaresnio santykio, pavyzdžiui, pasitelkęs ekspresyvių slengo žodžių pašnekovams nutildyti, AK būtų įteisinęs mažą socialinę distanciją. Taigi išsaugodamas neutralumą šiame epizode, jis apgynė savo kaip laidos vedėjo autoritetą vadovauti pokalbiui ir išsaugojo „Sąmokslų teorijos“ kaip politinių debatų laidos, o ne chaotiško pokalbių šou, įvaizdį. Galiausiai tokia laidos vedėjo pozicija pasiteisino, nes konfliktavę pašnekovai liovėsi kalbėję vienas per kitą ir sugrįžo prie laidos pradžioje buvusio pagarbaus santykio (pvz., kreipinių *gerbiamas kolega*). Neparemdamas nė vienos pusės šiame konflikte AK laikėsi ir dar vienos principinės „Sąmokslų teorijos“ nuostatos – išlaikyti kritišką santykį tiek su pozicijos, tiek su opozicijos atstovais, atlikti „eilinių žmonių“ atstovo vaidmenį. Kaip ir kitose debatų laidose, AK prie tikslinės auditorijos taikėsi kreipdamas pokalbį prie žiūrovų kasdienybei aktualių temų, argumentuodamas pavyzdžiais iš paprasto žmogaus kasdienybės:

⁴⁶ Tam pačiam pašnekovui laidos taisyklės AK dar kartą priminė ir pačioje laidos pabaigoje: „Gerbiamas Viktorai, paskutinė frazė man priklauso“.

AK: Kęstuti, ar aš panašus į idiotą? Tai jūs man galit išstatuiruot ant kaktos „Pirk prekę lietuvišką“ – aš atėjęs į parduotuvę ir pamatęs makaronus, kurie **ten** pagaminti Lietuvoj ir kainuoja penki litai, ir atvežti iš Lenkijos, kad ir jie prastesni, kainuoja du litus, aš pirsiu už du litus, nes **automatiškai** aš tų penkių litų neturiu. Man yra sumažinta yra alga. Ne tik man, jums irgi sumažintos algos. Pensininkams sumažintos pensijos. Kokią prekę lietuvišką, gerbiamas Kęstuti? Kai žemės ūkio...

KM: O tai kaip jūs įsivaizduojate, kad lenkai makaronams primoka, ar kaip? Vadina si, jeigu lenkai...

AK: Pas juos mokesčiai mažesni. Jūs nueikit. Kada Jūs buvot paskutinįkart parduotuvėje? Ar žinot, kur aš gavau vienintelėj vietoj faršą lietuvišką? „Iki“: „Rimi“ nebėra lietuviško faršo.

KM: Leiskit pasakyt, po galais, kad PVM mokestis lenkiškiems makaronams yra toks pat kaip ir lietuviškams makaronams, jie šiuo atveju yra vienodi...

Kritikuodamas vyriausybę dėl mokesčių politikos, AK šiame epizode kalba eilinio pirkėjo vardu, kuriam aktualus vienintelis kriterijus – prekių kaina parduotuvėje, o ne ekonomikos mechanizmų veikimo logika (pirkti vietos gamintojų produkciją, kad sustiprėtų visos šalies ekonomika ir išaugtų jo paties pajamos). Solidarumui su auditorija sustiprinti čia pavartoti retoriniai klausimai (*ar aš panašus į idiotą?*), kalbėjimas pirmu asmeniu (*man yra sumažinta yra alga*). Kalbėjimo spontaniškumą ir ekspresyvumą šiame epizode rodo tai, kad AK vartoja beveik vien redukuotas žodžių formas⁴⁷. Apibendrinant AK kalbos variantų pasiskirstymą šioje laidoje galima patvirtinti, kad neformalesnės leksinės raiškos AK čia beveik nevartojo, išskyrus įžanginę laidos dalį, per kurią buvo norima parodyti solidarumą su žiūrovais. Veikiausiai dėl tos pačios priežasties laidos vedėjas neperėmė pasikeitusio emocinio pokalbio tono tarp pašnekovų kilus konfliktui, bet laikėsi neutralaus žmonių atstovo vaidmens.

4.4.2. Laida AK2: laidos vedėjas

Ši „Sąmokslų teorijos“ laida buvo skirta valstybės finansų politikai ir šalies ekonomikos perspektyvoms. Šiais klausimais joje diskutavo žinomi finansų analitikai ir ekonomistai Gitanas Nausėda (toliau GN), Raimundas Kuodis, Giedrius Kadziauskas ir Stasys Jakeliūnas. Visi laidos svečiai yra gerai pažįstami kolegos, todėl vienas į kitą ir į laidos vedėją jie kreipdavosi vardu (kaip įprasta šioje laidoje) ir vartodami veiksmožodžių daugiskaitos II asmens formas. Tik GN ir Jakeliūnas, dažniausi AK laidų dalyviai, į laidos vedėją kreipėsi vardu ir vienaskaitos antruoju

⁴⁷ Visoje AK1 laidoje neformaliojo stiliaus morfologinių formų AK pavartojo vos daugiau nei formalią. Panašus santykis buvo ir kitose dviejose į tyrimą įtrauktose debatų laidose AK2 ir AK5.

asmeniu. AK į visus pašnekovus kreipėsi vartodamas pagarbųjį *Jūs*. Kadangi visais aptariamais klausimais pašnekovų nuomonės iš esmės sutapo, visos laidos metu vyko korektiška diskusija – laidos dalyviai nesiginčijo, kalbėjo laikydamiesi tvarkos, retai pertraukdavo vienas kitą. AK užduotis šioje laidoje buvo dvejopa: 1) būti lygiaverčiu pokalbio partneriu pašnekovams, 2) priartinti (supaprastinti) dalykinę ekonomikos profesionalų diskusiją auditorijai. Šiuo atžvilgiu viena iš būdingiausių visai AK2 laidai yra toliau pateikiama pokalbio ištrauka, kurioje prisitaikydamas prie ekonomistų žargonu dėstomo GN monologo (*dėl blogų paskolų galim priartėti pavojingai prie kapitalo pakankamumo normatyvo*) AK ir pats pavartojo to paties registro terminų (*paleisti kreditavimo linijas*):

GN: Antras dalykas, blogų paskolų portfelis gi iš karto muša per bankų kapitalo bazę, juk paradoksas koks: tartum laisvų pinigų bankuose yra, likvidumo rodikliai geri kaip niekada, perteklinis likvidumas, sąskaitose Lietuvos banke dideli pinigai laikomi, daug didesni negu reikalauja privalomosios atsargos. Tuo tarpu, skolinimosi nėra ne dėl to, kad likvidumo, o grynųjų, to casho vadinamo, trūksta, o trūksta kapitalo, yra baimė dėl kapitalo bazės, kad kapitalo bazei susitraukus dėl ateinančių dar papildomų nuostolių, dėl blogų paskolų galim priartėti pavojingai prie kapitalo pakankamumo normatyvo. Tai yra pagrindinis trikdys, galbūt čia pernelyg specifinė kalba, bet šiuo metu tai yra pagrindinis kreditavimo trikdys, stabilizavus kapitalo bazę, išsilaižius žaizdas, kaip tam pre...

AK: Kodėl jūs garantuojate? Gerai. Kodėl jūs garantuojat, gerbiamas Gitanai, kad dvyliktais metais to trikdžio nebeliks ir jūs pradėsite skolinti į kairę ir į dešinę, ir tie, kurie galbūt bus likę...

GN: Na negalima, negalima gi laižyti žaizdų nuolat, krepšininkas kaip, jeigu jisai kraujuoja, jo į aikštę neleidžia, ar ne, tai dabar ir bankai į aikštę neskuba bėgt dėl to, kad kraujuoja, išsilaižys žaizdas, išbėgs į aikštelę, žais, pelnys tritaškius ir taip toliau.

AK: **Nu** taip taip, aš suprantu, čia bet koku atveju skandinavai tikrai atsigaus greičiau ir galbūt jus ju... leis paleisti **jum** kreditavimo linijas.

Finansų analitikas GN šiame epizode savo teorines įžvalgas apie krizės ištiktą ekonomiką iliustravo žiūrovams suprantamesniu palyginimu apie susižeidusį krepšininką. Pabrėžtina, kad prie antrosios laidos vedėjo užduoties – ekonominius procesus aiškinti eiliniams žmonėms prieinamesne kalba – prisidėjo ne tik GN, bet ir kiti laidos dalyviai savo svarstymus kelis kartus taip pat iliustravę vaizdingais palyginimais, ekspresyviais slengo posakiais (pvz., *socialinė sistema palieka žmones ant ledo* „palieka be nieko“; *sėdėti giliame kalioše* „visiškai neturėti pinigų“; *ekspertas turėtų užlūžti* „nustoti vykęs“). Tokiame kontekste tinkamai nuskambėjo ir šioje laidoje negausūs AK pavartoti neformaliojo stiliaus leksikos vienetai, kurie, kaip ir įprasta individualiam AK stiliui, buvo pavartoti jo asmeninės nuomonės katego-

riškumui sustiprinti (pvz., *atvartoje kontrabandinį pilstuką, atrūkę kontrabandines tabokas, po velnių*). Nors laidoje buvo diskutuojama ekonominės krizės tema, pagrindinis AK tikslas buvo suteikti žiūrovams aiškumo, ar pagrįstos yra vyriausybės prognozės dėl tikėtina palankios šalies ekonomikos raidos. Skeptišką paties laidos vedėjo požiūrį į vyriausybės vadovų pareiškimus žemiau pateiktoje citatoje atskleidė pavartota ekspresyvi idioma *pūsti dūdą*:

AK: **Nu** valdžia iš karto – ministrų kabinetas – pradėjo pūsti dūdą, kad mes esame dinamiškiausi visoje Europos Sąjungoje.

Dalykinius ekonomistų ir finansų analitikų vertinimus AK šioje laidoje apibendrindavo performuluodamas ir neformaliojo stiliaus žodžiais, pavyzdžiui, emocingai reaguodamas į GN išsakytą konstatavimą, kad teigiamų ekonominių pokyčių prasidėjusiais metais šalies gyventojai nepatirs:

AK: Ai, reiškia, krizė toliau tęsis tikrai **jinai**...

GN: Tikrai mes nebesmigsime laisvu pagreičiu į toliau į dugną, o pradėsime kažkur tai kojomis nedrąsiai tą dugną apčiuopti, viso labo, tikrai tek.

AK: Tai bet, **po velnių**, tai čia yra, čia yra melas! Čia yra opiumas liaudžiai, čia yra opiumas liaudžiai! Tai čia gi yra **totalus** dugnas! Dar jo net nėra!

GN: Tai bet, nu tai interpretuokime teisingai, interpretuokime skaičius ir nepuoselėkime kažkokių tai iliuzijų, kad tas plus vienas kažką tai ypatingai kokybiškai naujo šalies visuomenei...

Šį autoritetingo finansų analitiko GN pasisakymą laidos vedėjas panaudoja kaip pagrindą pateikti žiūrovams išvadą, kad vyriausybė meluoja. Keiksmazodis *po velnių* ir slengo reikšme pavartotas būdvardis *totalus* „absolūtus“ šiame epizode siejamas su laidos vedėjo kaip *vox populi* atstovo, kalbančio paprasto žmogaus balsu, vaidmeniu.

Taigi šioje laidoje AK, viena vertus, turėjo taikytis prie keturių savo srities profesionalų kalbos stiliaus, kai aptariant ekonomikos subtilybes pasitelkiamas finansininkų ir ekonomistų žargonas (*paleisti kreditavimo linijas, bedarbystės ir bankrotų dinamika*), kita vertus, kreipti pokalbį tokia linkme, kad jis būtų įdomus ir intriguojantis auditorijai (pavyzdžiui, atskleisti, kad vyriausybės vadovas apgaudinėja visuomenę). Neformaliojo stiliaus leksikos šioje laidoje AK imdavosi siekdamas pasakymo paveikumo, ekspresyvumo, tuomet, kai jo išsakoma kategoriška pozicija galimai sutapo su numanoma tikslinės auditorijos nuomone. Tai, kad šioje laidoje AK žymėtą leksiką vartojo taip pat retai, kaip ir jau aptartoje laidoje AK1, labiausiai lėmė laidos tema ir dalyviai. Ekonomikos profesionalai šiame pokalbyje vartojo daugiausiai tik dalykinę ekonomikos ir finansų teorijos kalbą. Neformaliojo stiliaus žodžių vedėjas ir pokalbio dalyviai pasitelkdavo tik retkarčiais, siekdami pagyvinti diskusiją, padaryti ją suprantamesnę žiūrovams.

4.4.3. Laida AK3: įžymybė

Trečiojoje tiriamojo atvejo laidoje – teminiame pokalbių šou „Mūsų dienos kaip šventė“ AK dalyvavo kaip įžymybė. Šio laidų ciklo laidos buvo rodomos per visuomeninę televiziją žiūrimiausiu vakaro metu – prieš pagrindinę dienos informacinę laidą „Panorama“. Tikslinė šio ciklo laidų auditorija – vidurinės ir vyresnės kartos žmonės, kuriems šioje laidoje skamba jų jaunystės laikais populiarios dainos. Studijoje, įrengtoje kaip koncertų salė, pirmose žiūrovų eilėse sėdi pagrindiniai laidos svečiai, kuriuos laidos vedėjas paeiliui kviečia pabendrauti pokalbiams skirtoje vietoje ant scenos. Muzikinius intarpus šioje laidoje sieja laidos dalyvių prisiminimai apie prieš kelis dešimtmečius garsėjusius estrados ir roko muzikos atlikėjus, pokalbiams pajvairinti kiekvienoje laidoje demonstruojami archyviniai televizijos įrašai.

Tiriamoji laida buvo skirta grupės „Poliarizuoti stiklai“ dvidešimt penkerių metų jubiliejui. AK į šią laidą buvo pakviestas kaip laidos herojų bičiulis ir grupės „aukso amžiaus“ laikų liudininkas, jo prašyta pasidalinti auditorijai dar negirdėtais prisiminimais apie komiškus grupės „Poliarizuoti stiklai“ sceninės veiklos epizodus, pramogų pasaulio užkulsius. Laidos vedėjas žurnalistas ir buvęs jaunimo radijo stočių diskotekų vedėjas Martynas Starkus (toliau – MS) laidos svečią AK pristatė kaip ypatingą įžymybę, teigdamas, kad jis esąs „viena iš kultinių figūrų praeito amžiaus devintajame dešimtmety, tai yra ir radijo persona, ir puikiai pažįstamas to laikotarpio ir mėgiamas diskotekininkas“. Pokalbyje taip pat dalyvavo ir grupės „Poliarizuoti stiklai“ lyderis Šarūnas Mačiulis. Visi trys pokalbio dalyviai yra gerai pažįstami, kreipdamiesi vienas į kitą jie vartojo *tu*. Familiarų AK santykį su pašnekovais rodo ir jo vartoti vardų trumpiniai (*Šarai, Marčiau*):

MS: „Poliarizuoti stiklai“ ir Arnas Klivečka pas mus svečiuose. Ir žinai, Arnai, aš stebėjau, kaip...

AK: Žaviuosi jais. Įsivaizduoju, ne, įsivaizduoju, žinok, **Marčiau**, kad... nebuvo tų dviejų dvidešim dviejų metų, nepraėjo, nes man atrodo aštuoniasdešim aštuntais susipažinom...

MS: Tai tu iš karto atsakei į mano klausimą, nes aš žiūrėjau į tave šio kūrinio metu ir galvojau, kad nejaugi aš matau Arną Klivečką be jo firminės ironiškos šypsenos, kuris žiūrėjo su tokia liūdnom, net šiek tiek drėgnom akim į Šarūną ir visą grupę...

AK: Čia sena anekdotinė frazė: Senst**am**, Miuleri, senst**am**.

Neformalų bendravimo pobūdį šiame epizode atskleidžia ne tik familiarus kreipinys, šnekamajai kalbai būdinga sintaksė, kalbėjimas nutraukiant vienas kitą, bet ir morfologinių formų trumpinimas. Kiekybiniai morfologijos lygmens duomenys sietini su itin spontanišku AK kalbėjimu šioje laidoje (redukuotų morfologinių formų jis pavartojo net septynis kartus daugiau nei neredukuotų – daugiausia iš visų šio atvejų laidų). Pokalbyje netrūko ir kitų individualiam AK stiliui būdingų ekspresy-

vumo apraiškų – stilistiškai žymėtų palyginimų, epitetų, citatų iš anekdotų ir idiomų. Pavyzdžiui, ironiškai pašiepdamas nostalgikišką prisiminimų laidos pobūdį, pašnekovų amžių AK pavartoja palyginimą *kalbam kaip apie lavonus*, autorinę idiomą *Rokantiškėse pravaikštas rašo*:

AK: Ne, kai mes kalbam apie Šarūną Mačiulį, visi kalbam kaip apie **kažkokius ten** lavonus. Jeigu vaikas miega, jisai auga, jeigu senas miega, jisai sensta. Paklausyt... paklausius šių kalbų atrodo, kad mes ką tik atsikėlę ir visiems po šešiasdešim aštuonis ir **Rokantiškėse pravaikštas rašo**. Gal paskutinis koncertas bus pakeliui į...?

Dar vieną semantinę naujadarą arba savo draugų rato žargoną žodį *kamščiai* AK pavartojo laidos pradžioje, save ir grupės muzikantus pristatydamas kaip nuolatinis dešimtojo dešimtmečio pradžioje vykusių jaunimo muzikos koncertų dalyvius:

AK: Mes, kaip Kazimieras pasakė, neapsėjo nė vienas jo renginys be Šarūno Mačiulio ir „Poliarizuotų stiklų“ kaip muzikantų ir nė vienas renginys be manęs kaip **vedančiojo**. Mes buvom, žodžiu, **kamščiai** tokie savotiški.

Iš konteksto galima spręsti, kad žodis *kamštis* „tai, kuo užkemšama“ čia pavartotas perkeltine reikšme „tas, be kurio nepasieinama“. Šia reikšme žodį *kamštis* vėliau pokalbio metu vartojo ir abu AK pašnekovai.

Tikėtina, kad dar daugiau neformalesnės leksikos šioje pramoginėje laidoje AK nevartojo, atsižvelgdamas į visuomeninio transliuotojo laidos statusą. Viena laidos epizode jis ir pats apie tai užsiminė kaip apie savotišką apribojimą, plg. „Jeigu tai būtų ne nacionalinio transliuotojo laida...“. Iš labiau žymėtų neformaliojo stiliaus žodžių AK pavartojo vos vieną (kelių kartų jaunimo kalbos žodžiu *bičai* pavadino grupės „Poliarizuoti stiklai“ narius). AK polinkį riboti savo kalbinę raišką šioje laidoje iliustravo ir tai, kad pašnekovams palietus alkoholio vartojimo temą jis nuosekliai vartojo eufemistinius pasakymus (*juk ne pieną gerdavom, ne arbatą*) arba kalbėdavo humoristinėmis užuolankomis. Kaip pavyzdį galima paminėti epizodą, kai AK, laidos vedėjui primygtinai prašant, atskleidė žiurovams „paslaptį“, kodėl „Poliarizuotų stiklų“ lyderis koncertų metu ant vienos rankos visada mūvi odinę pirštinę:

AK: Buvo karšta, suprakaitavo. Reikėj... Pertraukėlė buvo kažkokia, išlėkėm į užkulisius... Na, greitai, greitai... Padaviau. Išslydo, nes šlapia ranka.

Laidas „Mūsų dienos kaip šventė“ galima laikyti kelių žanrų deriniu (koncertas, interviu ir pokalbių šou). Tiek ši aplinkybė, tiek įžymybės statusas, tiek jo santykis su pašnekovais sudarė sąlygas kalbėti neformaliau, tačiau, kaip parodė kiekybiniai duomenys, AK šioje laidoje beveik nevartojo slengo, dažniau rinkosi eufemizmus arba tik ekspresyvius, vaizdingus pasakymus. Tikėtina, kad įtakos AK taikymuisi prie solidesnės nei įprasta pramoginėse komercinių televizijų laidose auditorijos atžvilgiu turėjo pokalbio metu jo paties įvardintas visuomeninio transliuotojo veiksnys.

4.4.4. Laida AK4: įžymybė

Asmenybių pokalbių šou laidoje „Atvirai su žvaigžde“ AK dalyvavo taip pat kaip įžymybė. Laidos vedėja žurnalistė Ligita Juknevičiūtė (toliau LJ) šioje kiekvienos darbo dienos pavakarių rodytoje laidoje kalbino žinomus, daugiausiai su populiariąja kultūra susijusius Lietuvos žmones. Kaip ir kitose asmenybių pokalbių šou laidoje, žiūrovus siekta sudominti pašnekovo asmenybe, negirdėtais pasakojimais apie žvaigždžių asmeninį gyvenimą. Pokalbio metu buvo aptariamoms trys su AK biografija susijusios temos – diskotekų vedėjo veiklos laikotarpis, darbas televizijoje ir privatus AK šeimos gyvenimas. Pirmąsias dvi temas laidos vedėja paminėjo jau pačioje laidos pradžioje pristatydama AK kaip „seniausią, bet labai jaunatvišką didžeją ir sąmokslininką“. Iš toliau pateikiamų pavyzdžių bus matyti, kad su šiomis pokalbio temomis gana nuosekliai galima susieti didelę dalį šioje laidoje AK pavartotos neformaliojo stiliaus leksikos. Gana laisvą bendravimo pobūdį šioje laidoje skatino ne tik AK pažintis su vedėja – kreipdamiesi vienas į kitą jie vartojo tik vardus ir veiksmažodžių vienaskaitos II asmens formas, familiarų santykį tarp pašnekovų atskleidė ir abipusiai pajuokavimai apie vienas kito amžių. Svarbus veiksnys šioje laidoje buvo ir jos valandinė trukmė ir tai, kad AK buvo vienintelis pašnekovas. Į daugelį žurnalistės klausimų jis atsakinėjo ne keliais žodžiais, bet ilgesniais monologais. Tikėtina, kad dėl to laidoje AK dažniau nei kitose laidose vartojo pertarus, pavyzdžiui, pasakodamas apie diskotekininko karjeros pradžią:

AK: Aštuoniasdešimtų metų vasarą, reiškia, toks mano kiemo draugas Vytas, jisai mokėsi universitete taikomios matematikos fakultete ir tuo metu Saulėtekyje bendrabutyje buvo tas studentų statybinis būrys, kuriame jis dalyvavo. Reiškia, ir tam bendrabutyje vakarais diskotekas darydavo <...> pirmasis „Amicuso“ vadovas. Na, kadangi vakarais vasarą **nėr** ką veik**t** šešiolikmečiui. Na ką belikdavo daryt? **Nu**, mes tada, mes su tuo Vytu, reiškia, eidav**om** į tas diskotekas pas pas pajud**ėt** **reiškia**.

Pertarai *reiškia* ir *žinai*, *ta prasme* praverčia kalbėtojai suteikdami kelias akimirkas tinkamam žodžiui pasirinkti, užpildydami galimas pauzes ir kartu duodami ženklą pašnekovui, kad pasakojimas dar nebaigtas. Toliau pateikiamame pavyzdyje gausu ne tik pertarų, bet ir vaikiškajai kalbai būdingų deminutyvų. Tai visų pirma susiję su aptariama tema – AK pasakojimu apie šeimos su mažu vaiku poilsį pajūryje:

AK: Mes tokį nupirk**om** už aštuoniolika litų, žinai, pripučiamą baseiniuką nediduką. **Nu** kiek **ten** to vandens. Va tiek, žinai. **Jinai** atsikeldavo iš to vežimuko pamiegojus tą savo valandą. Šlapias vaikas nuo karščio. Ir kada **jina**i atsikelia ir rodo: „Tai“. Į tą baseiniuką. Pasodini į tą baseiniuką, skėtukas toks**ai** buvo, reiškia, ir **jina**i ten dvi tris valandas sėdi **ten** tą vandenuką pilsto. Jau tas vanduo prikaista **ten**. **Raz**, atne... atsi-neši su kibirėliu šaltesnio **dapili ten**, nupili. **Nu** toks procesas, bet mes labai puikiai...

Familiaraus pasakojimo įspūdį šioje ištraukoje sustiprina buitinėje vartosenoje

įprastas veiksmažodžio su priešdėliu *da-* pavartojimas, rusų kalbos ištiktukas *raz*, žodelis *nu*. Prie morfologinių neformaliojo stiliaus ypatybių priskirtinas ir tame pačiame kontekste pavartotas žodis *išėjinėti*, kuriame priesaga *-inėti* pavartota šnekamajai kalbai būdinga daugkartinio veiksmo reikšme:

AK: Ir kaip aš mačiau žm... **nu**, jeigu tu, logiškai, atšalai, nusimaudai, atsistojai ir **išėjinėji** į krantą, eini. Tai tą tas dienas žmonės neatsistodavo, nes jeigu tu atsistoji, kol tu nueini iki kelių, tu jau vėl šlapias ir karšta. Jie ropodavo kaip kirminai, unguniai arba krokodilai iš to vandens...

Ekspresyvesni, o drauge ir neformalesniam kalbėjimui būdingesni pasakymai yra *išplauti pilnai smegenis, grįžti durneliu*:

AK: Reikia žmogui, matyt, ateina tas momentas, kai tu, nori nenori, tu turi **išplauti smegenis pilnai**, išplauti visą informaciją, išsivalyti, grįžti **durneliu**.

„Šamokslo teorijai“ būdingą kategoriškumą AK išreiškia šioms laidoms įprasta leksika (pvz., *durniausia dešimtmečio frazė*), aptardamas politikų veiklą:

LJ: Arnai, o realiai, ar esi atskleidęs kažkokių šamokslų, kad tikrai galėtum pasakyt va...

AK: Šimtą, šimtą kartų, šimtą kartų nuo du **tūkstantis**, man atrodo, antrų metų. Pradedant visokiausiais įstatymais, kuriuos **lobizavo** Šivickas ir Macaitis dėl naftą išgautančių įmonių pelno sumažinimo. Kur nuėjo tie trisdešim keturiasdešim milijonų? Oi, paprasčiausia čia sėdėdami jie plėšosi į krūtines ir sako: „Oi, ne. Taip nebus.“ O galų gale praeina keletas mėnesių ir taip atsitinka. Ir paskui jie visi skėsteli rankom ir... Pati **durniausia** dešimtmečio frazė, pati **durniausia**: „Kad Lietuvai būtų geriau.“ Mane užmuša. Iš karto. Tą pačią akimirką. Ir aš girdžiu: kad Lietuvai būtų geriau. Ir tada tu pradedi galvot arba pamatai po **keletos** mėnesių: Ne kad Lietuvai, o kad **jiem**. Jeigu jie susitapatina save su valstybe. O! Tai jau yra **simptomatiška**. Tada Švėkšną reikėtų padidinti dešimt ar dvidešimt kartų.

Skirtingai nei laidoje „Mūsų dienos kaip šventė“ šiame pokalbyje AK atvirai kalba apie alkoholio vartojimą:

AK: Bet paskui pagalvoji, bet juk prieš tai keturias dienas, na, galbūt net ir savaitę ir tu buvai laisvesnis ir galėjai ten vynu **bonką** išgerti su savo draugu.

Slengo žodis *bonka* čia taip pat sietinas su aptariamąsios temos neformalumu. Dar vieną slengo žodį šia tema (*pasirašyti „sutikti išgerti“*) AK pavartojo užsimindamas apie savo nuostatą nevartoti alkoholio prieš darbą eteryje. Dar kitokio bendravimo kontekstą AK atkūrė, atpasakodamas savo pokalbį su dvidešimtmečiais:

AK: **Jisai** pasikvietė mane praveisti helovyno nakties diskoteką. Tai aš **jiem** sakiau: „Vyrai, o jūs įsivaizduojat, kokią muziką aš groju?“ Aš sakau: „Tai, kas dabar skamba, aš gyvenime to **nepaleisiu**, nes tai yra toks, kuris neturi išvis jokios išliekamosios vertės.“ Ir jie man sako, tie vaikinukai, jie sako: „Mes **žinom**, ką jūs mėgstat, ką jūs

grojat, sako, ir būtent **mum** per helovyną reikia tos muzikos. **Nu**, žargonas: „**Cool**, sakau, ateisiu, pagrosiu.“

Cituodamas pats save AK čia pavartojo jaunimo kalbos žodį *cool*, pademonstruodamas, kad tokiu pasakymu jis taikosi prie jaunų pašnekovų.

Apibendrinant galima teigti, kad AK polinkį šioje laidoje dažniau vartoti žymėtus neformaliojo stiliaus leksikos elementus labiausiai lėmė AK kaip įžymybės statusas, sava televizijos kanalo aplinka (AK vedama „Sąmokslo teorija“ taip pat yra rodoma per BTV) ir gerai pažįstama laidos vedėja. Kalbėjimo spontaniškumą patvirtino ir kiekybiniai morfologijos lygmens duomenys – neformaliojo stiliaus formų šio pokalbio metu AK pavartojo tris kartus daugiau nei formaliojo.

4.4.5. Laida AK5: ekspertas

Savaitinėje „Žinių radijo“ laidoje „Įvykiai ir komentarai“, kurioje aptariami reikšmingiausi politiniai savaitės įvykiai, AK dalyvavo kaip ekspertas. Kaip ir daugelis kitų radijo debatų laidų, ji transliuojama pirmoje dienos pusėje. Radijo stoties svetainėje ši laida pristatoma kaip ekspertų pokalbis: „Daugiau faktų, daugiau nuomonių, daugiau analizės ir jokių politikų – tik ekspertai.“ Kartu su AK apie 2009 m. prezidento rinkimų kampanijos pradžią kalbėjosi dviejų interneto portalų apžvalgininkai Dalius Stancikas (portalo bernardinai.lt politikos redaktorius) ir Eglė Digrytė (delfi.lt) bei du laidos vedėjai – „Žinių radijo“ žurnalistai Aurimas Perednis (toliau AP) ir Ginas Dabašinskas (toliau GD). Ekspertų pokalbiai neretai vyksta gana formalioje aplinkoje, jiems įprastos dalykinės, korektiškos diskusijos. Pagarbų santykį tarp pašnekovų šioje laidoje atspindėjo kreipiniai – vienas į kitą jie kreipdavosi vardu, tačiau vartojo daugiskaitines veiksmažodžio formas. Pokalbio dalyvių nuomonės iš esmės neišsiskyrė nė vienu klausimu – visi sutartinai kritiškai vertino laidoje aptariamą rinkimų kampaniją, apgailestavo dėl intrigos nebuvimo, tikrų priešrinkiminių debatų tradicijos trūkumo. Iš kitų pokalbio dalyvių AK išsiskyrė kategoriškiau reikšdamas savo nuomonę, taip pat kiek dažniau nei kiti pertraukdamas pašnekovus ir bene vienintelis vartodamas neformaliojo stiliaus leksiką. Eksperto statusu „Žinių radijo“ laidose AK ne kartą buvo dalyvavęs ir anksčiau, todėl ironiškas jo kalbėjimo būdas laidos vedėjams buvo žinomas. Familiarų AK santykį su laidos vedėjais rodo, pavyzdžiui, tokie pragmatiniai pasakymai:

AP: Visuomenė laukia stipresnio prezidento. Ne tokio, koks dabar yra su išplautom galiom...

AK: Čia krizės krizės atvejis. Krizės sunkmečio laikmečiais, reiški^s, visi laukia tos vadinamosios tvirtos rankos. Tai čia galbūt turbūt neveltui Jezerskas atėjo, nors aš iš viso absoliučiai neįsivaizduoju, kaip generolas galėtų valstybę...

AP: Įsakymais.

AK: **Eik tu, nu** Jezerskas tai ne Pinočetas.

Kasdieninėje kalboje pasakymas *eik tu* yra vartojamas stebintis arba neigiant prieš tai išsakytą pašnekovo mintį. Šiame epizode jis parodo tiek mažą distanciją tarp AK ir laidos vedėjo AP, tiek AK būdingą ekspresyvią reakciją į teiginius, su kuriais jis nesutinka. Manytina, kad laidos vedėjai, tikėdamiesi geros pradžios gyvai diskusijai, kaip geriausiai pažįstamam pašnekovui ir eterio profesionalui pirmajam žodį šioje laidoje suteikė būtent AK. Pristatytas tik kaip laidos „Sąmokslų teorija“ vedėjas, AK buvo laisvas kalbėti taip, kaip yra pratęs savo laidoje, be to, čia jo neribojo laidos vedėjo atsakomybė. Reikšdamas nuomonę diskusijos klausimais, AK šioje laidoje naudojo įprastą taktiką savo argumentams sustiprinti. Pavyzdžiui, panašiai kaip ir kitose laidoje, jis ne kartą ėmėsi imituoti šnekamajai kalbai būdingą stilių:

AK: Ne, **nu** teisingai, jeigu opozicija yra tokie protingi ir žino panacėją nuo visų mus užgriuvusių bėdų, tai prašau, tai atsistok**it** ir pasakyk**it**: mes turime suformavę šešėlinį ministrų kabinetą. Finansų ministras šešėlinėje vyriausybėje yra tas, ūkio ministras – tas. Ir darys tą, tą ir tą. Prašau, pasakykite. Mes nesakysime, nes mes tai padarysime tikrai tada, kai paimsime valdžią. **Okey**, imkite valdžią dabar.

Kalbėjimo apie Lietuvos politikus kontekste pavartotas anglų kalbos žodelis *okey* suteikia AK pasakymui ne tik imituojamo neformalumo, bet ironiško vertinimo atspalvį (panašiam kontekste kitoje pokalbio vietoje AK pavartojo ir žodelį *sorry*). Iš ekspertų diskusijoms įprasto konteksto taip pat išsiskyrė ir keletas itin familiariam bendravimui priskirtinų AK pasisakymų:

AK: Lygiai tas pats va tas Vilniaus meriukas Navickas. Tai čia iš viso **nusisapaliot iki absoliutaus absurdo** reikia paaiškinant, kad Imbrasas dirbo specialiai **bankrotindamas** Vilnių. O pats tuo metu su dvidešimt **snukių** į Čikagą ruošiasi važiuot. Kažkoks merų sambūris...

AP: Gerai, gal...

AK: Absoliutus absurdas mūsų valstybėje ir pyktis ima...

AP: Už kai kurias Arno metaforas, mes čia atsakomybės galbūt neprisiimam, bet...

GD: Ne, ne... jis tiesiog, čia yra vaizdingi palyginimai...

AK: Čia yra idiomos. Vaizdingi epitetai.

Prie tuometinio Vilniaus miesto vadovo pareigų pavadinimo pridėta mažiškinė priesaga suteikia niekinamojo atspalvio, taip pat kaip ir mero delegacijos nariams apibūdinti pavartotas slengo žodis *snukiai*. Neformalus yra ir ekspresyvus mero pasisakymų vertinimas: *nusisapaliot iki absoliutaus absurdo*. Kaip ir laidoje „Sąmokslų teorija“, AK čia kritikuoja politikus dėl jų netinkamų sprendimų, savo vertinimus pateikdamas atviru ir nedviprasmišku tekstu, o ne korektiškomis formuluotėmis, kurias paprastai vartoja „tradiciniai“ politikos apžvalgininkai. Tai, kad pateiktame

epizode AK priartėjo prie tam tikros laidoje toleruojamos ribos, pajuto ir vienas iš laidos vedėjų AP – kaip matyti iš išrašo, jis pasakė, kad už AK pavartotus žodžius laidos rengėjai atsakomybės neprisiima.

Pagal bendravimo pobūdį, temą, santykį su pašnekovais ši laida yra artima AK vedamoms politinių debatų laidoms. Nepriklausomo eksperto statusas šiame pokalbyje suteikė AK galimybę aktyviai ir atvirai reikšti savo nuomonę ir netgi iš dalies dominuoti kitų pašnekovų atžvilgiu. Neformaliojo stiliaus leksika buvo viena iš priemonių realizuoti AK viešai ne kartą deklaruotą principą atstovauti eilinių žmonių interesams ir kritikuoti „visas valdžias“.

4.4.6. Apibendrinimas

AK atvejis šio tyrimo kontekste išsiskiria tuo, kad atotrūkis tarp skirtinguose formalumo–neformalumo skalės kraštuose esančių laidų yra mažiausias. Kaip pagrindinę priežastį galima įvardyti tai, kad visose trijose debatų laidose AK1, AK2 ir AK5 (iš dalies ir asmenybių pokalbių šou laidoje AK4) buvo kalbama vien politikos temomis, visose jose savo kaip laidos vedėjo ir eksperto vaidmenį AK derino su politikų kritiko ir *vox populi* atstovo misija. Toks vaidmuo veikiausiai atleidžia jį nuo daugelio debatų laidų vedėjams ar dalyviams–ekspertams įprastų normų, pateisina ekspresyvų, kategorišką kalbėjimą, nevenkiant neformalios aplinkos diskusijoms įprasto kategoriškumo. Šių trijų laidų bendrumą patvirtino ir beveik identiški formaliojo ir neformaliojo stiliaus morfologijos formų vartojimo polinkiai. Tai, kad daugiausia neformaliojo stiliaus leksikos AK pavartojo tik radijo debatų laidoje AK5, labiausiai sietina su AK vaidmeniu, kurio čia nevaržė laidos vedėjo atsakomybė. Gana netikėtai ne taip daug neformaliojo stiliaus leksikos AK vartojo pramoginėje visuomeninės televizijos laidoje AK3, nors sąlygas neformalesniam kalbėjimui sudarė tiek paties AK įžymybės vaidmuo, tiek familiarus santykis su pašnekovais, tiek su laidos žanru susiję familiarios pokalbio temos (polinkį kalbėti neformaliai patvirtino morfologinio lygmens duomenys). Viena įtikinamiausių prielaidų tokiam AK pasirinkimui paaiškinti yra jo paties įvardytas visuomeninio transliuotojo statuso veiksnys. Asmenybių pokalbių šou laidoje AK3 tiriamasis kalbėjo daugiausia, pokalbis apėmė plačiausią temų spektrą. Gerai pažįstama laidos vedėja ir pramogų pasaulio įžymybės vaidmuo sudarė AK sąlygas kalbėti laisvai ir, galima sakyti, atskleidė visą AK kalbinį repertuarą. Polinkis vartoti neformaliojo stiliaus leksiką šioje laidoje skyrėsi priklausomai nuo to, ar buvo kalbama apie politiką, ar apie pramogų pasaulį, ar apie AK asmeninį gyvenimą.

4.5. SOCIOLINGVISTINĖS KOMPETENCIJOS TYRIMO REZULTATŲ APIBENDRINIMAS

Apibendrinant visų keturių šio darbo tiriamųjų sociolingvistinės kompetencijos analizės duomenis galima konstatuoti, kad tirtose laidose neformaliojo stiliaus leksikos pavartojimų skaičius nebuvo didelis – svyravo nuo 0,5 iki 4 procentų nuo visų pavartotų žodžių (žr. 11 lentelę). Išskyrus vieną atvejį (VŠ), visi tirtieji žiniasklaidos lyderiai neformaliają leksiką vartojo labai panašiai – iš tirtųjų laidų formaliausio stiliaus laidose jie vartojo 0,5–0,7 proc. nekodifikuotų, ekspresyvių žodžių ar posakių (VŠ – 2 proc.), neformaliausio – 1,7–2,5 (VŠ – 4 proc.). Visų atvejų laidose, priklausomai nuo tam tikrų komunikacinės situacijos veiksnių, neformalios leksikos daugėjo maždaug tolygiai, vis dėlto VŠ čia išsiskyrė kaip labiausiai linkęs kalbėti neformaliai, o MM kaip tas, kurio registras yra plačiausias – neformaliausio stiliaus laidose jis pavartojo penkiskart daugiau neformalių vienetų nei formaliausio (žr. 11 lentelę).

11 lentelė. *Neformaliojo stiliaus leksika MM, AB, VŠ ir AK atvejų laidose (proc. nuo visų pavartotų žodžių)*

Atvejo kodas ir laidos numeris	1	2	3	4	5	6
MM	0,5	0,8	0,9	1,9	2,5	2,5
AB	0,5	0,7	0,8	1,7	2	–
VŠ	2	2,2	3	3	3,5	4
AK	0,7	0,8	1	1,1	1,7	–

Tyrimas parodė, kad dažnesnis neformaliojo stiliaus leksikos vartojimas koreliuoja su komunikacinės situacijos neformalumu, kurį lemia visi trys šiame tyrime išskirti socialiniai veiksniai: pramoginis laidos žanras, įžymybės vaidmuo ir artimas santykis su pagrindiniu pašnekovu (pavyzdžiui, žr. laidos MM6 analizę 4.1.6., laidos VŠ6 analizę 4.3.6., laidos AK4 analizę 4.4.4.). Šiuo požiūriu kiek išsiskyrė pramoginė AK atvejo pokalbių šou laida AK3. Nors joje AK dalyvavo kaip įžymybė ir bendravo su žmonėmis, kurių atžvilgiu laikėsi mažesnės socialinės distancijos, neformaliojo stiliaus leksikos jis pavartojo mažiau, veikiausiai atsižvelgdamas į oficialesnį visuomeninio transliuotojo statusą (žr. laidos AK3 analizę 4.4.3.).

Tyrimas taip pat parodė, kad rimtojo žanro laidose, kuriose tiriamieji dalyvavo kaip ekspertai ir bendravo su mažai pažįstamais pašnekovais arba laikėsi didesnės socialinės distancijos, neformaliojo stiliaus leksika buvo vartojama rečiau (pavyzdžiui, žr. laidos MM3 analizę 4.1.3., laidos AB3 analizę 4.2.3.). Tačiau ir ši koreliacija turėjo išimčių, kai ir formalesniame kontekste tiriamieji vartojo daugiau ne-

formaliojo stiliaus leksikos. Pavyzdžiui, kaip ekspertas dalyvaudamas debatų laidoje AK5, ekspresyvią neformaliojo stiliaus leksiką AK vartojo dažniau nei pokalbių šou laidose AK3 ir AK4, kuriose jis dalyvavo kaip įžymybė. Veikiausiai tai lėmė AK nuostata šioje laidoje eksperto vaidmenį derinti su jam labiau įprastu kritiško, ekspresyvia šnekamąja kalba kalbančio liaudies atstovo vaidmeniu (žr. laidos AK5 analizę 4.4.5.).

Kaip minėta, iš visų keturių tiriamųjų išsiskyrė MM atvejais: laidose, kuriose MM kalbėjo neformaliausiai (MM5 ir MM6), neformaliojo stiliaus leksikos pavartota penkis kartus daugiau nei laidoje, kurioje šis procentas buvo mažiausias (laidoje MM1) (žr. 11 lentelę). Veikiausiai tai galima sieti su didele laidų, pasirinktų MM atvejo analizei, įvairove ir itin skirtingomis žanro, vaidmens ir santykio su pašnekovu koreliacijomis. Skirtumus tarp MM vedamų pokalbių šou laidų (MM1, MM2 ir MM5) labiausiai lėmė skirtingas santykis su pašnekovais. Debatų laidoje MM3 lemiamas veiksnys veikiausiai buvo paties MM pabrėžiamas eksperto statusas, teminio pokalbių šou laidoje MM4 – įžymybės ir liaudies atstovo vaidmuo, o asmenybių pokalbių šou laidoje MM6 – atviraujančios įžymybės, demonstruojančios savo paprastumą ir drauge artimumą žiūrovams, vaidmuo.

Palyginus visus keturis tiriamuosius paaiškėjo, kad daugiausia neformaliojo stiliaus leksikos vartojo aktorius VŠ. Laidoje VŠ1, kurioje jis pavartojo mažiausiai neformaliojo stiliaus žodžių, neformaliojo stiliaus leksikos pavartojimų procentas buvo didesnis nei neformaliausioje AK atvejo laidoje AK5 ir toks pats kaip neformaliausioje AB atvejo laidoje AB5 (žr. 11 lentelę). Tikėtina, kad šiuos skirtumus lėmė tai, kad visos į tyrimą įtrauktos VŠ atvejo laidos buvo pokalbių šou žanro. Kadangi jose įprasta bendrauti familiariai, stengiamasi mažinti socialinę distanciją tarp pašnekovų, pramoga žiūrovams kuriama dažniau imantis neformaliojo stiliaus leksikos. Šiuo požiūriu AK ir AB atvejai išsiskyrė tuo, kad abu tiriamieji yra rimtojo žanro – debatų laidų vedėjai ir retesni pokalbių šou dalyviai. AB ir AK atvejų laidose tiriamieji beveik nekalbėjo familiariomis, privataus gyvenimo temomis, taigi bendravimo kontekstas nesudarė sąlygų vartoti daugiau neformalios leksikos.

Kiekybiniai morfologijos lygmens duomenys parodė, kad visi keturi tiriamieji, kaip ir įprasta sakininėje kalboje, dėl kalbos ekonomijos dažniau vartoja neformaliajam stiliui būdingas žodžių galūnes. Tokia vartosena labiausiai buvo būdinga istoriko AB stiliui, beveik visose laidose vartojusiam net kelis kartus daugiau redukuotų žodžių nei neredukuotųjų. Šiuo aspektu kitoks buvo MM atvejais. Jis vienintelis iš visų keturių tiriamųjų dviejose laidose pavartojo daugiau formaliajam stiliui priskirtinų neredukuotų žodžių nei redukuotų. Šis santykis ypač išsiskyrė debatų laidoje MM3, kurioje MM dalyvavo pabrėždamas savo, kaip eksperto, vaidmenį. Jis taip pat dera ir su leksikos lygmens duomenimis – neformaliojo stiliaus leksikos vienetų pavartojimo procentas laidoje MM3 buvo nedidelis, kaip ir kitose dviejose šio atvejo laidose (MM1 ir MM2), kuriose MM neformaliojo stiliaus leksikos pavartojo mažiausiai.

Pastebėta, kad akomodacijos strategija daugiausia taikyta asmenybių pokalbių šou laidose, kuriose pokalbis vyksta tik tarp dviejų pašnekovų. Iniciatyvos keisti savo stilių čia paprastai imasi laidų vedėjai, nes jie jaučia atsakomybę kurti draugišką aplinką ir sudaryti sąlygas pašnekovui atsiskleisti. Įdomu, kad šią kalbine empirija grįstą išvadą paremia žurnalistų nuostatų tyrimai, rodantys, kad taikymasis prie pašnekovo žurnalistams yra viena iš pagrindinių paskatų kalbėti neformaliau (Vaičekauskienė 2011a), plg. mūsų temai aktualią žurnalistų nuostatą: „Jeigu tu darai interviu ir kalbiesi su kaimo žmogumi ar su darbininku, tai tu nepradedi ta prestižine kalbininkų apibrėžta [kalba kalbėti]. Aišku, galima, to kaip ir reikalaujama, kad žurnalistas visom sąlygom turi kalbėt taisyklingai. Bet žurnalistų darbas yra ne vien tik kalba. Ir jeigu tu nori kažkaip tai emocijas išgaut, jeigu tu nori, kad tavim patiktų, tai turi ir tam tikrą kalbą perimt“ (cit. iš Vaičekauskienė 2011a: 199).

Lyginant visus keturis atvejus komunikacijos akomodacijos atžvilgiu, nustatyta, kad daugiausia konvergencijos prie pašnekovų kalbėjimo stiliaus pavyzdžių aptikta MM ir VŠ vedamose asmenybių pokalbių šou laidose (pavyzdžiui, laidose MM2, VŠ2) ir AB vedamose portretinių interviu laidose (pavyzdžiui, laidoje AB4), kuriose tiriamiesiems tekdavo taikytis prie gana skirtingų pašnekovų. Mažiausiai į pašnekovų kalbėjimo stilių atsižvelgdavo laidų vedėjas AK. Tai galima sieti su gausesniu pašnekovų skaičiumi net keturiose iš penkių šio atvejo laidų. Vienintelė laida, kurioje AK turėjo vieną pašnekovę, buvo asmenybių pokalbių šou AK4, tačiau šioje laidoje AK dalyvavo kaip įžymybė, taigi pagal vaidmenį ne jis pats, o laidos vedėja turėjo daugiau taikytis prie pašnekovo.

Apibendrinant galima teigti, kad visų keturių kalbėtojų atveju jų kalbą veikė išskirtieji komunikacijos RTV pokalbių laidose veiksniai (žanras, vaidmuo, santykis su pašnekovu). Jų koreliacijas kiekvienoje laidoje lemdavo konkreti komunikacinė situacija. Reikšmingas buvo ir kiekvieno kalbėtojo individualus stilius.

Atsižvelgiant į šio tyrimo analizę būsimuose, išsamesniuose pokalbių laidų kalbos tyrimuose leksikos lygmens duomenis vertėtų tiksliau diferencijuoti pagal kiekvieno neformalaus leksikos vieneto semantikos konotaciją. Vertingos informacijos tiriant sakininės kalbos parengtumą suteiktų sintaksės lygmens duomenys. Didesnė galėtų būti ir būsimų tyrimų tiriamųjų imtis: į juos galima būtų įtraukti profesionalus pokalbių laidų vedėjus, taip pat tirti ir laidų vedėjų moterų kalbą.

5. IŠVADOS

1. RTV ir kalbos santykio raidos Europoje analizė parodė, kad daugelyje šalių buvo keliami panašūs reikalavimai radijui ir televizijai (ypač tarpukario ir pokario metais), tačiau per pastaruosius kelis dešimtmečius nuostatos iš esmės pasikeitė. RTV transliuotojai (net ir visuomeniniai), kovodami dėl aukštų laidų reitingų, pirmenybę ėmė teikti auditorijos lūkesčiams. Daugelyje pramoginių laidų familiarus draugiškas santykis (intymumas per atstumą) imtas kurti pasitelkus paprastą kasdienės vartosenos kalbą, o ne bendravimui viešumoje sukurtą bendrinės kalbos atmainą (RTV vedėjų vartojamą oficialumo reikalaujančioje aplinkoje arba pasirinktą pabrėžiant distanciją pašnekovų atžvilgiu). Retrospektyvinis lietuvių normatyvinės tradicijos nuostatų sakinės žiniasklaidos atžvilgiu tyrimas parodė, kad, kaip ir prieš kelis dešimtmečius, radijas ir televizija yra vertinami kaip institucijos, turinčios įgyvendinti valstybės joms skirtą misiją – ne tik ugdyti auditoriją, bet ir prisiimti atsakomybę už bendrinės kalbos sklaidą ir įtvirtinimą visuomenėje. Rūpinantis šia misija nenorminės kalbos apraiškos iki šiol sulaukia itin griežtų vertinimų – idealiojo kalbos standarto neatitinkanti vartoseną viešumoje laikoma bloga ir nepateisinama, o tokią kalbą vartojantys laidų vedėjai vertinami kaip neturintys kompetencijos dirbti eteryje. Pastarųjų dešimtmečių visuomenės transformacijas ir RTV misijos pokyčius ši tradicija traktuoja kaip priežastį dar labiau griežtinti reikalavimus LRTV kalbai.

2. Daugiau nei dešimtį metų įvairaus žanro pokalbių laidose skirtingais vaidmenimis dalyvaujantys LRTV lyderiai iki šiol sulaukia kritikos dėl kalbos netaisyklingumo ir skurdumo. Tokių išvadų Valstybinės kalbos inspekcijos ataskaitose ir kalbos kultūros tekstuose apie žiniasklaidos kalbą dažniausiai padaroma dėl bendrinės kalbos normų neatitinkančios kalbėtojų tarties, kirčiavimo ir nemotyvuoto nenorminės leksikos vartojimo viešumoje. Sociolingvistinės kompetencijos tyrimas parodė, kad tirtųjų žiniasklaidos lyderių kalbos stiliaus pasirinkimas kiekvienu atveju buvo derinamas prie laidos konteksto ir bendravimo su pašnekovais pobūdžio. Prie pagrindinių pašnekovų tiriamieji taikosi atsižvelgdami į jų amžių, lytį, socialinį statusą, t. y. tinkamai įvertindami savo santykį su jais. Atsižvelgdami į konkretų pašnekovą, tiriamieji imasi akomodacijos ir keičia kalbėjimo stilių taip, kaip reikalauja konkreti komunikacinė situacija. Su tais, nuo kurių juos skiria didesnė socialinė distancija (dėl amžiaus, lyties skirtumo, dėl to, kad yra mažai pažįstami), jie kalba formaliau, pagarbiau, vengia familiarumo. Kalbinant artimus draugus ar gerai pažįstamus mažą socialinę distanciją pabrėžiama daugiausia neformaliajam stiliui būdingai kalbiniais elementais (ypač leksikos).

3. Neabejotinas sociolingvistinės kompetencijos ženklas yra ne tik tirtųjų kalbėtojų gebėjimas keisti kalbą atsižvelgiant į santykį su pašnekovais, bet ir stiliaus kaita dėl pokalbių temų, susijusių su laidų žanru. Pokalbių šou laidose, kuriose paprastai aptariamos privataus gyvenimo temos, neformaliojo stiliaus leksikos imamas draugiškumui, familiarumui ir emocijoms reikšti, pabrėžiant mažą socialinę distanciją tarp pašnekovų. Debatų laidose, diskutuojant politinėmis, mokslinėmis temomis, neformaliojo stiliaus žodžių pasitaiko kur kas rečiau ir tik tam, kad būtų pagyvinatas ir prie platesnės auditorijos priartintas dalykinių temų diskursas. Neformaliojo stiliaus leksiką tiriamieji vartoja atsižvelgdami ir į jiems laidose tenkantį vaidmenį. Dalyvaudami pramoginėse pokalbių laidų kaip įžymybės, tiriamieji dažniausiai bendradarbiauja su laidų vedėjais ir, vartodami neformaliojo stiliaus leksiką, prisideda kurdami bendravimo kasdienėje aplinkoje įspūdį, įprastą šiuolaikinėje sakytinėje žiniasklaidoje.

4. Tirtųjų žiniasklaidos lyderių sociolingvistinę kompetenciją patvirtina pagrindinis jos bruožas – tai, kad kalba atitinka komunikacinę situaciją, taip pat tinkamas santykis su pagrindiniais pašnekovais ir auditorijos poreikių įvertinimas, nes gebėjimas prisitaikyti prie pašnekovo ir įvertinti, kokia kalba yra artima laidos auditorijai, yra vienas iš esminių reikalavimų šiuolaikiniam pokalbių laidų vedėjui. Turint omenyje sakytinėje žiniasklaidoje įvykusius pokyčius, paaiškėja, kuo ypatingas Lietuvos atvejis. Viena vertus, LRTV siekia užmegzti kuo artimesnį ryšį su auditorija ir daro tai per kalbą. Kita vertus, radijui ir televizijai galioja teisinė atsakomybė už VLKK nutarimų įgyvendinimą. Pokalbių laidų vedėjai itin keblioje padėtyje atsiduria dar ir dėl to, kad įstatyme apibrėžta prievolė kalbėti taisyklingai (t.y. daugiau neutraliai, kontroliuojant savo kalbą) galioja tik jiems vieniems, o ne jų tiesioginiams pašnekovams – laidos svečiams. Pagrindinė tokių vedėjų užduotis – prakalbinti pašnekovą ir vesti pokalbį taip, kad būtų įdomu žiūrovams, tačiau tuo atveju, jei laidos svečias kalba itin neformaliai, vedėjo pabrėžtinai vartojami bendrinės kalbos variantai gali būti suprasti kaip tiesioginė divergencijos išraiška. Padidėjus distancijai, tarp pašnekovų sukurti atvirą ir nuoširdų pokalbį, kurio tikisi žiūrovai, gali būti neįmanoma. Problema iškyla dėl to, kad oficialioji kalbos ideologija, kaip ir prieš kelis dešimtmečius, reikalauja iš LRTV ir toliau atlikti bendrinės kalbos sklaidos funkciją.

5. Tyrimas parodė, kad šiandieninės Lietuvos sakytinės žiniasklaidos lyderių kalba yra susijusi su pagrindiniais visuomenėje ir žiniasklaidoje įvykusiais pokyčiais ir juos atspindi. Nepaisant to, kad normatyvinės tradicijos palaikoma oficialios bendrinės kalbos ideologija veikia mūsų viešąją kalbą, galima manyti, kad Lietuvos sakytinė žiniasklaida, savo veiklos pradžioje tapusi viena iš pagrindinių bendrinės kalbos normų skeleidėjų, šiandien transformacijas patiriančioje visuomenėje gali tiek pat prisidėti ir prie bendrinės kalbos destandartizacijos procesų.

6. LITERATŪRA

- Akelaitis G. 2002: Pertarai sakininėje kalboje. – *Gimtoji kalba* 1, p. 3–6.
- Aleksandravičiūtė S. 2011: Žvilgsnis į sakininės žiniasklaidos kalbą. – *Darbai ir dienos* 55, p. 208–223.
- Aleknonis G. 2006: *Lietuvos radijas. Viena diena ir 80 metų*. Vilnius: Vaga.
- LKE 2008: Ambrasas V., Girdenis A., Morkūnas K. ir kt. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ang I. 1991: *Desperately Seeking the Audience*. London: Routledge.
- Auer P. 2007: Introduction. *Style and Social Identities. Alternative Approaches to Linguistic Heterogeneity*, ed. by P. Auer. Berlin: Mouton de Gruyter, p. 1–21.
- Balčikonis J. 1978: Kada prabilsta antena... – *Rinktiniai raštai, I*. Sudarė A. Pupkis. Vilnius: Mokslo, p. 97–98.
- Baniulienė M., Kavaliauskas V. 2008: Būdingiausias žurnalistų kirčiavimo klaidos. – *Žmogus ir žodis* 1 (10), p. 84–93.
- Beck U. 1997: *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the New Global Social Order*. Cambridge: Polity Press, 1997.
- Bell A. 2007: Style and the Linguistic Repertoire. *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, ed. by C. Llamas, L. Mullany, P. Stockwell. Abingdon: Routledge, p. 95–100.
- Blommaert J. 2010: Obituary: Dell Hymes (1927–2009). – *Journal of Sociolinguistics* vol. 14–5, p. 682–686.
- Bonner F. 2003: *Ordinary Television: Analyzing Popular TV*. London: Sage.
- Busch B. 2009: Reflecting Social Heteroglossia and Accommodating Diverse Audiences – a Challenge to the Media. – *Discourse and Transformation in Central and Eastern Europe*. Galasinska A., Krzyżanowski M. (eds.). Basingtoke: Palgrave Macmillan, p. 43–58.
- Busch B., Pfisterer P. 2011: Interaction and the Media. – *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. Eds. Wodak R., Johnstone B., Kerswill P. London: Sage, p. 428–442
- Butėnas J. 1936: Dėl šnekamosios kalbos kultūros. – *Gimtoji kalba* 10, p. 153–154.
- Cameron D. 2003: Gender and Language Ideologies. – *The Handbook of Language and Gender*. Ed. J. Holmes, M. Meyerhoff. Maiden: Blackwell Publishing, p. 447–467.
- Chambers J. K. 2003: Studying Language Variation: An Informal Epistemology. – *The Handbook of Language Variation and Change*. Edited by: J. K. Chambers,

- P. Trudgill and N. Schilling-Estes. Maiden: Blackwell Publishing, p. 7–15.
- Chimik V. 2004: ХИМИК В. В. *Большой словарь русской разговорной речи*. Prieiga per internetą: www.philology.ru/linguistics2/khimik-04.htm. Žiūrėta 2011-07-02.
- Chomsky N. 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chun M. 2007: *Jugendsprache in den Medien*. Dissertation, Universität Duisburg-Essen. Prieiga per internetą: www.deposit.ddb.de/cgi-bin/dokserv?idn=984967419&dok. Žiūrėta 2011-07-01.
- Clayman S., Heritage J. 2004: *The News Interview. Journalists and Public Figures on the Air*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coupland N. 2007: *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coupland N. 2010a: Language, Ideology, Media and Social Change. – *Performing the Self. SPELL: Swiss Papers in English Language and Literature* 24. Ed. K. Junod, D. Maillat. Tübingen: Narr, p. 127–151.
- Coupland N. 2010b: Accomodation Theory. – *Society and Language Use. Handbook of Pragmatics Highlights*. Edited by Jürgen Jaspers, Jan-Ola Östman, Jef Verschueren. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, p. 21–27.
- Coupland N., Kristiansen T. 2011: SLICE: Critical perspectives on language (de) standardization. – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Kristiansen T., Coupland N. (eds.). Oslo: Novus Press, p. 11–35.
- Crystal D. 1992: *The Cambridge Encyclopaedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cukor-Avila P., Bailey G. 2001: The effects of the race of the interviewer on sociolinguistic fieldwork. – *Journal of Sociolinguistics* 5/2, p. 254–270.
- Čičiūnas V. 1936: Mūsų radio kalba. – *Gimtoji kalba* 7, p. 116.
- Čičiūnas V. 1939: Kelios pastabos mūsų radijo kalbai. – *Gimtoji kalba* 5, p. 65–69
- Dabašinskienė I. 2008: Trumpinimas ir dažnumo poveikis šnekamojoje kalboje. – *Darbai ir dienos* 50, p. 109–117.
- Daneš F. 1997: Was geschieht mit heutigen Tschechischen (Triebkräfte und Perspektiven). *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*. Hrsg. Mattheier K. J., Radtke E. Frankfurt am Mein: Europäischer Verlag der Wissenschaften, p. 201–213.
- Daneš F. 2006: Sprachpflege / Language Cultivation. *Sociolinguistics / Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Edited by / Herausgegeben von U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, P. Trudgill. Vol. 3 / 3. Teilband. Berlin: Walter de Gruyter, p. 2453–2461.

- Dörner A. 2001: *Politainment: Politik in der medialen Erlebnisgesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Drosdowski G., Henne H. 1980: Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache. – *Lexikon der germanistischen Linguistik*. Althaus H. P., Henne H., Wiegand H. E. (eds.) Tübingen: Niemeyer, p. 619–632.
- Duszak A. 2006: Why ‘New’*Newspeak*?: Axiological Insights in Language Ideologies and Practices in Poland. – *Language Ideologies, Policies and Practices. Language and the Future of Europe*. Ed. by Mar-Molinero C. and Stevenson P. B. Basingtoke: Palgrave Macmillan, p. 91–103.
- Fairclough N. 1995: *Media discourse*. London: Arnold.
- Fairclough N. 2000: *New labour, new language?* London: Routledge.
- Garrett P., Selleck Ch, Coupland N. 2011: English in England and Wales: Multiple ideologies. – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Kristiansen T., Coupland N. (eds.). Oslo: Novus Press, p. 57–65.
- Giles H., Powesland P. F. 1975: *Speech style and social evaluation*. London: Academic Press.
- Girčienė J. 2009: Daugiskaitinių ir vienaskaitinių kreipimosi formų konkurencija viešojoje sakinėje vartosenoje. – *Kalbos kultūra* 82, p. 214–233.
- Girčienė J. 2010: Laidų vedėjai apie neformalią kalbinę raišką žiniasklaidoje. – *Kalbos kultūra* 83, p. 307–321.
- Girčienė J., Tamaševičius G. 2012: Five Decades of Television: from Language Homophony to Polyphony. – *Lituanus* 58:2, p. 31–43.
- Habermas J. 1990. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Hedin T. 2002: The Dialogical Façade: Talk in Czech Television Talk Shows. *Storylines: Media, Power and Identity in Modern Europe. Festschrift for Jan Ekecrantz*, – Ed. by Hurd M., Olson T., Aker P. Stockholm: Hjalmarson & Högberg, p. 120–142.
- Hedin T. 2005: *Changing Identities. Language Variation on Czech Television*. Stockholm: Sockholm University.
- Heller M. 2010: Media, the state and linguistic authority. – *Language Ideologies and Media Discourse. Texts, Practices, Politics*. Ed. by S. Johnson and T. M. Milani. London: Continuum International Publishing Group, p. 277–282.
- Hymes D. 1974: *Formations in Sociolinguistics: An Ethnographical Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Holly W. 1995: Language and Television. – *The German Language and the Real World. Sociolinguistic, Cultural, and Pragmatic Perspectives on the Contemporary German*. Ed. Stevenson E. Oxford: Clarendon Press, p. 339–373.

- Holmes J. 1998a: Women's Talk: The Question of Sociolinguistic Universals. – *Language and Gender: A Reader*. Coates J. (Ed.). Oxford: Blackwell Publishing, p. 461–483.
- Holmes J. 1998b: Complimenting – A Positive Politeness Strategy. *Language and Gender: A Reader*, Coates J. (Ed.). Oxford: Blackwell Publishing, p. 100–120.
- Holmes J. 2008: *An Introduction to Sociolinguistics*. Harlow: Pearson Education.
- Holtz-Bacha Ch. 2001: Das Private in der Politik: Ein neuer Medientrend? – *Aus Politik und Zeitgeschichte* 41–42, p. 20–26.
- Yamashita H., Noro K. 2004: Kommunikative Kompetenz – Sprachliche Kompetenz / Communicative Competence – Linguistic Competence. – *Sociolinguistics / Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Edited by / Herausgegeben von U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, P. Trudgill. Vol. 1 / 1. Teilband. Berlin: Walter de Gruyter, p. 165–172.
- Jakaitienė E. 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Mokslas.
- Jakaitienė E. 2009: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Jakubowicz K. 1995: Media as agents of change. – *Glasnost and After. Media and Change in Central and Eastern Europe*. L. Paletz; K. Jakubowicz; P. Novosel (eds.). Cresskill, New Jersey: Hampton Press. Cituojama iš: Hedin 2005.
- Jørgensen N. J. 2002: Youth language. *Jugendsprache / Youth language*. Edited by M. M. Jensen, L. Højrup, L. Kammacher, L. M. Madsen, M. Maegaard, J. Møller, P. Quist, J. S. Møller and J. N. Jørgensen. Copenhagen: University of Copenhagen, p. 5–16.
- Kavaliauskas V., Šmitas A. 2010: Būdingiausios žurnalistų tarties klaidos. – *Žmogus ir žodis* 1 (10), p. 28–34.
- Klimavičius J. 2002: Lietuvių bendrinė kalba: ribos ir beribiškumas, sistema, norma ir kodifikacija. – *Terminologija* 9, 7–25.
- Kniūkšta N. 2001: *Kalbos vartosena ir tvarkyba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kostomarov V. G. 2005: В. Г. Костомаров. Наш язык в действии: Очерки современной русской стилистики. Гардарики: Москва.
- LKK 1989: Lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos TSR mokslų akademijos 1987 m. lapkričio 19 d. nutarimas. Dėl radijo ir televizijos kalbos. – *Kalbos kultūra* 56, p. 16–17.
- Koženiauskienė R. 2001: Žiniasklaidos retorika ir elitinė kalba. – *Kalbos kultūra* 74, p. 74–81.
- Krivickienė V. 2000: Komercinio radijo atsiradimas ir plėtojimas. – *Naujosios žiniasklaidos formavimasis Lietuvoje (1988–1998 m.)*. Vilnius: Žurnalistikos institutas, Lietuvos žurnalistų sąjunga, p. 200–231.

- Krysin L. 2009: Крысин Л. П. Надежда на самоочищение. Prieiga per internetą: <http://www.ruskiymir.ru/ruskiymir/ru/magazines/archive/2009/03/article17.html>. Žiūrėta 2011-09-01.
- Krzyżanowski M., Wodak R. 2009: Theorising and Analysing Social Change in Central and Eastern Europe: The Contribution of Critical Discourse Analysis. – *Discourse and Transformation in Central and Eastern Europe*. Galasinska A., Krzyżanowski M. (eds.). Basingtoke: Palgrave Macmillan, p. 17–39.
- Labutis V. 1991: Kaip nustatyti kokia kalba šnekame? – *Gimtoji kalba* 6, p. 3–5.
- Larsen P. H. 1979: Som sagt, sa skrevet? Om forholdet mellem talesprogsnormer og skriftsprogsnormer i offentligheds – og socialisationsteoretisk belysning. – *Sprognormer i Norden*. Special issue of *Nydanske Studier og Almen Kommunikations-teori* 12. Red. af E. Hansen, P. Skyum-Nielsen. København: Akademisk Forlag, p. 39–64.
- Livingstone S., Lunt P. 1994: *Talk on television. Audience participation and public debate*. London: Routledge.
- Lund J. 1979: Massemedierne og de sproglige normer. – *Sprognormer i Norden*. Special issue of *Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori* 12. Red. af E. Hansen, P. Skyum-Nielsen. København: Akademisk Forlag, p. 39–63.
- Marcinkevičienė R. 2008: *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus.
- Marcinkevičienė R. 2009: Nuo Habermaso iki Valinsko. Viešosios erdvės privatėjimas. *Akiračiai* 3, p. 1,4.
- Masaitis A. 1989: Radijo ir televizijos kalba. – *Kalbos kultūra* 56, p. 19–24.
- Masaitis A. 1991: Kaip gerinsime šnekamosios kalbos kultūrą. – *Gimtoji kalba* 3, p. 7–10.
- Mečkovskaja N. 2006: Н. Б. Мечковская. Демократизация языков: факторы, коллизии и альтернативы. – *Acta Neophilologica* 8, p. 129–138.
- Miliūnaitė R. 2005: Kalba kaip žmogaus įvaizdžio dalis. – *Kalbos kultūra* 78, p. 32–55.
- Miliūnaitė, R. 2006: *Apie kalbą ir mus*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Miliūnaitė, R. 2009: *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Milroy J., Milroy L. 1999: *Authority in Language*. London: Routledge.
- Miselytė-Urbanovič J. 2001: Televizijos kalbėtojų leksikos klaidos. – *Gimtoji kalba* 2, p. 9–11.
- Mortensen J. 2002: *Talkshowet som talende tv. Bind 1. Teoretisk indkredsning*. København: Two Riders.

- Nevinskaitė L. 2006: *Viešosios erdvės transformacija Lietuvoje 1988–2000 m.: laikraščių atvejis*. Daktaro disertacija, Vilnius.
- Nevinskaitė L. 2009: Grėsmės kalbai ir kalbos priežiūra. – *Kalbos kultūra* 82, p. 173–189.
- Nevinskaitė L. 2012: On the Public Sphere and its Participants. – *Lituanus* 58:2, p. 31–43.
- Nisbet C. M. 2010: *Is America a Joke? Researcher Examines The Daily Show's Impact on Political Culture*. Prieiga per internetą: <http://bigthink.com/ideas/24044>. Žiūrėta 2011-09-06.
- Nuolijärvi P., Vaattovaara J. 2011: Standartisation in Progress in Finnish Society? – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Kristiansen T., Coupland N. (eds.). Oslo: Novus Press, p. 67–74.
- Pearce M. 2005: Informalization in UK Party Election Broadcasts. – *Language and Literature*, 14(1), p. 65–90.
- Pečiulis Ž. 2002: *Televizijos žurnalistika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Pečiulis Ž. 2005: Televizijos vaidmenys visuomenėje: formalusis ir neformalusis instituciškumas. – *Filosofija. Sociologija* 4, p. 29–34.
- Pečiulis Ž. 2007: *Iki ir po televizijos*. Vilnius: Versus aureus.
- Pikčilingis J. 1982: *Žodžio interviu*. Vilnius: Mokslas.
- Preisler B. 1999: Engelsk ovenfra og nedenfra: sprogforandring og kulturel identitet. *Engelsk eller ikke engelsk? Thats the question (Dansk Sprognævns skrifter 28)*. København: Gyldendal. p. 39–64.
- Pupkis A. 1980: *Kalbos kultūros pagrindai*. Vilnius: Mokslas.
- Pupkis A., Smalinskas D. 1993: Valstybinės kalbos ugdymo reikalai. – *Gimtoji kalba* 4–5, p. 1–4.
- Pupkis A. 1997: Ar taisosi sunkus ligonis? – *Gimtoji kalba* 9, p. 1–5.
- Pupkis A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*. Vinius: Gimtasis žodis.
- Pupkis A. 2006a: Ką parodė kalbos švaros dienos? – *Gimtoji kalba* 5, p. 3–8.
- Pupkis A. 2006b: Ką parodė kalbos švaros dienos? (tęsinys). – *Gimtoji kalba* 6, p. 3–5.
- Pupkis A. 2006c: Ką parodė kalbos švaros dienos? (pabaiga). – *Gimtoji kalba* 7, p. 3–11.
- Pupkis A. 2007: 2007 metų kalbos švaros dienos. – *Gimtoji kalba* 11, p. 3–11.
- Putinaitė N. 2004: *Šiaurės Atėnų tremtiniai*. Vilnius: Aidai.
- Putinaitė N. 2007: *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas Sovietų Lietuvoje*. Aidai: Vilnius.

- Pütz M. 2004: Sprachrepertoire / Linguistic Repertoire. – *Sociolinguistics / Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Edited by / Herausgegeben von U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, P. Trudgill. Vol. 1 / 1. Teilband. Berlin: Walter de Gruyter, p. 126–232.
- Raila E., Subačius P. 2012. Visažinantis ar visataisantis taisytojas. – *Naujasis židinys-Aidai* 3, p. 158–163.
- Repečkaitė D. 2006: „Aštrus“ tautos tėvo įvaizdis. – *Atgimimas*, lapkričio 3.
- Rickford R. J., Eckert P. 2001: Introduction. – *Style and Sociolinguistic Variation*, ed. by Rickford R. J., Eckert P. Cambridge: Cambridge University Press, p. 1–18.
- Rimantas J. 1940: *Radijo problema Lietuvoje*. Kaunas: Spaudos Fondas.
- Rimkutė E. 2009: Pramoginių televizijos laidų vedėjų kalba. – *Gimtoji kalba* 8, p. 3–11.
- Ryazanova-Clarke L. 2006: ‘The State Turning to Language’: Power and Identity in Russian Language Policy Today. – *Russian Language Journal* 56, p. 37–55.
- Sandøy H. 2011: Language culture in Norway: A tradition of questioning standard language norms. – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Kristiansen T., Coupland N. (eds.). Oslo: Novus Press, p. 119–126.
- Scannell P. 1991: The relevance of talk. *Broadcast Talk*. Ed. Scannell P. London: Sage, p. 1–13.
- Seifried B. 2000: *Talkshow als Subjekt-Diskurs: sprachliche und interaktive Verfahren und Strategien einer diskursspezifischen Konstruktion von Subjektpositionen in US-amerikanischen Talk-Service Shows*. Dissertation. Frankfurt am Main. Prieiga per internetą: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId/5596>. Žiūrėta 2011-09-04.
- Schröder K., Philips L. 1999: *Mediatized Politics: Political Discourses and the Media in Contemporary Danish Democracy*. Prieiga per internetą: www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/37_schroder.pdf. Žiūrėta 2011-09-14.
- Skardžius P. 1937: Teatras ir radiofonas. – *Gimtoji kalba* 1, p. 9–11.
- Skardžius P. 1936: Kalbos šiukšlės. – *Gimtoji kalba* 1–2, p. 9–11.
- Smalinskas D. 1991: Atėjo laikas būti griežtesniems. [Pokalbis su D. Smalinsku]. – *Gimtoji kalba* 11, p. 25–27.
- Sung Yul Park J. 2010: Language games on Korean television: between globalization, nationalism, and authority. – *Language Ideologies and Media Discourse. Texts, Practices, Politics*. Ed. by S. Johnson and T. M. Milani London: Continuum International Publishing Group, p. 61–78.
- Šepetys N. 2012: Soviet Authorities, Linguists, and the Standardization of the Li-

- thuanian Language. – *Lituanus* 58:2, p. 31–43.
- Štikelis S. 1992a: Radijo raida. – *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, p. 153–160.
- Štikelis S. 1992b: Televizijos raida. – *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, p. 167–180.
- Talmantas J. 1933: Lietuvių kalba valstybės radiofone. – *Gimtoji kalba* 1, p. 6–7.
- Tamaševičius G. 2010: „Bloga“ kalba ir sociolingvistinė kompetencija. – *Darbai ir dienos* 54, p. 189–197.
- Tannen D. 1993: The Relativity of Linguistic Strategies: Rethinking Power and Solidarity in Gender and Dominance. – *Gender and Discourse*. New York, Oxford: Oxford University Press, p. 19–52.
- Thelander M. 2011: Standartisation and standard language in Sweden. – *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Kristiansen T., Coupland N. (eds.). Oslo: Novus Press, p. 127–133.
- Thom F. 1989: *Newspeak. The Language of Soviet Communism (La langue de bois)*, trans. by Ken Connelly. London and Lexington: Claridge Press.
- Timberg B., Erler R. 2002: *Television talk: a history of the TV talk show*. Austin: The University of Texas Press.
- Tismaneanu V. 1998: *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Tolson A. 2005: *Media talk – spoken discourse on TV and radio*. Edinburgh.
- Trudgill P. 1999: Standard English: what it isn't. *Standard English. The Widening Debate*. Ed. by Bex T. and Watts R. J. London: Routledge, p. 117–128.
- Trudgill P. 2003: *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Uknevičius R. 2010. Televizinis skandalas: už keiksmazodžius tiesioginiame eteryje – tik draugiškas išspėjimas? Prieiga per internetą: http://zebra.15min.lt/lt/mokslas_it/it_naujienos/televizinis-skandalas-uz-keiksmazodžius-tiesioginiame-etyje-tik-draugiskas-ispejimas-213151.html. Žiūrėta 2011-12-01.
- Ulvydas K. 1962: Daugiau dėmesio literatūrinei šnekamajai kalbai. – *Kalbos kultūra*, 1962, 2, p. 3–10.
- Ulvydas K. 1972: Daugiau dėmesio gimtajam žodžiui. – *Kalbos kultūra* 22, p. 3–8.
- Vaicekauskienė L. 2008: Preskriptyvumas ir deskriptyvuma (skolinių) norminimo politikoje. – *Darbai ir dienos* 50, p. 31–41.
- Vaicekauskienė L., Švežaitė V. 2009: Kalbos taisymai ir kalbinis pasitikėjimas: sociolingvistiniai nuostatų tyrimai. – *Kalbos kultūra* 82, p. 235–252.
- Vaicekauskienė L. 2010: Lietuvių kalbos norminimo šimtmetis. Daug ideologijų ir šiek tiek vartosenos. – *Naujasis židinys-Aidai* 5–6, p. 165–172.
- Vaicekauskienė L. 2011a: Oficialioji lietuvių kalba yra negyva kalba. *Žurnalistai*

- apie bendrinę kalbą televizijoje ir radijuje. – *Darbai ir dienos* 55, p. 191–207.
- Vaicekauskienė L. 2011b: Good language' and insecure speakers: A study into meta-linguistic attitudes of TV and radio journalists in the context of language policy in Lithuania. – *Multiple Perspectives in Linguistic Research on Baltic Languages*. A. Usonienė, N. Nau, I. Dabašinskienė (eds.), Cambridge Scholars Publishing, p. 76–103.
- Vanagas A. 1990: Lietuvių kalbos būklė tarybiniais metais. – *Lietuvos kultūros būklė: Memorandumo medžiaga*. Redaktorių kolegija O. Balakauskas ir kt. Vilnius: Lietuvos Kultūros ir švietimo ministerija, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo Taryba, p. 21–24.
- Vigso O. 1996: Demokratisering og *konversationalisering*. Forandringer i den politiske kommunikation. – *GRUS* 49, p. 42–58.
- Vitkauskas V. 1979: Dėl radijo pranešėjų tarties bei kirčiavimo. – *Kalbos kultūra* 36, p. 56–59.
- Wales K. 2001: *A Dictionary of Stylistics*. London: Longman.
- Župerka K. 1983: *Lietuvių kalbos stilistika*. Vilnius: Mokslas.
- Župerka K. 2005: Elitinė kalba ir jos atstovai. – *Parlamento studijos*, 4. Prieiga per internetą: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr4/4_kalba_Zuperka.htm. Žiūrėta 2009-09-14.

7. LENTELIŲ RODYKLĖ

1 lentelė. <i>Sakytinės žiniasklaidos pokyčiai XX a. pabaigoje (pagal Hedin 2005)</i> ..	27
2 lentelė. <i>Tyrime taikomi pokalbių laidų tipai pagal žanrus</i>	50
3 lentelė. <i>Į tyrimą įtrauktos laidos pagal žanrus</i>	59
4 lentelė. <i>Į tyrimą įtrauktos laidos pagal tiriamųjų vaidmenis</i>	59
5 lentelė. <i>Į tyrimą įtrauktos laidos pagal santykį su pagrindiniais pašnekovais</i> ..	60
6 lentelė. <i>Neformaliojo ir formaliojo stiliaus bruožai</i>	61
7 lentelė. <i>Marijono Mikutavičiaus laidos ir neformaliojo stiliaus bruožai</i>	63
8 lentelė. <i>Alfredo Bumblausko laidos ir neformaliojo stiliaus bruožai</i>	77
9 lentelė. <i>Vytauto Šapranausko laidos ir neformaliojo stiliaus bruožai</i>	88
10 lentelė. <i>Arno Klivečkos laidos ir neformaliojo stiliaus bruožai</i>	103
11 lentelė. <i>Neformaliojo stiliaus leksika MM, AB, VŠ ir AK atvejų laidose (proc. nuo visų pavartotų žodžių)</i>	117

Giedrius TAMAŠEVIČIUS
ŽINIASKLAIDOS LYDERIŲ
SOCIOLINGVISTINĖ KOMPETENCIJA
VISUOMENĖS TRANSFORMACIJŲ KONTEKSTE

Daktaro disertacija

SL 655. 2012 08 20. Tiražas 20 egz.
Išleido Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
Spausdino UAB „Biznio mašinų kompanija“,
J. Jasinskio g. 16A, LT-01112 Vilnius
Nemokamai.